

LA FORMACIÓ D'UN ENCLAU INDUSTRIAL. LA INDÚSTRIA TÈXTIL LLANERA DE BÉJAR (1680-1850)

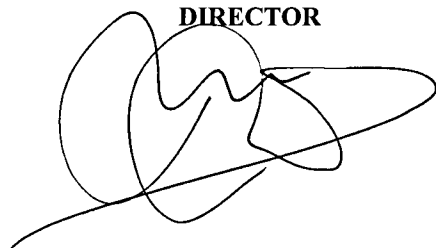
TESI DOCTORAL ELABORADA PER ROSA ROS MASSANA

DIRECTOR: Doctor RICARDO ROBLEDO HERNÁNDEZ

TUTOR: Doctor RAMON GARRABOU SEGURA

**DEPARTAMENT D'ECONOMIA I D'HISTÒRIA ECONÒMICA, UNIVERSITAT
AUTÒNOMA DE BARCELONA**

DIRECTOR

Ricardo Robledo Hernández

TUTOR

Ramon Garrabou Segura

BELLATERRA, 1996

10- L'ORIGEN DELS CAPITALS I EL GRUP EMPRESARIAL

10.1- Els orígens del grup empresarial del segle XIX

En aquest apartat estudiarem l'origen dels fabricants de la primera meitat del segle XIX des d'una doble perspectiva: el seu origen geogràfic i professional, i les oportunitats de mobilitat social ascendent que generà la industrialització. S'observarà primer amb un cert detall l'origen dels principals industrials, que coincideixen a grans trets amb els propietaris d'establiments hidràulics. Tot i que les fonts són molt més limitades, es portarà a terme en segon lloc una aproximació més global, que tindrà en compte empreses de molt diversa capacitat productiva. Les hipòtesis de partida que cal comprovar són les que han marcat els estudis clàssics, que han assenyalat l'elevat grau d'endogènesi entre els primers industrials i, alhora, les possibilitats de mobilitat social ascendent que s'obriren als rengles inferiors de la classe mitjana, sobretot als petits fabricants de l'època proto-industrial i als artesans independents. En canvi, les oportunitats d'esdevenir industrial eren baixes partint de les files proletàries⁹⁷³. Les fòrmules, molt diverses, d'economització de capital fix,

---

⁹⁷³Veure l'estudi de F. Crouzet, The first industrialists. The problem of origins, Cambridge, 1985. Referent també al cas anglès, l'estudi de Honeyman confirma l'elevat grau d'endogènesi, i remarca la continuïtat entre la vella i la nova classe empresarial, tot i que reconeix que era possible la mobilitat ascendent partint de la classe mitjana baixa: K. Honeyman, Origins of enterprise. Business leadership in the industrial revolution, Manchester, 1982. Per veure el reclutament de la nova classe empresarial, obert als artesans i als petits fabricants pre-industrials, en el cas de la indústria llanera catalana, J.M. Benaül Berenguer, "Els empresaris de la industrialització. Una aproximació des de la indústria llanera catalana, 1815-1870", Recerques, 31 (1995), pp. 93-113. Un útil resum crític de la bibliografia americana sobre aquest tema a H. Kaelble, Historical research on social mobility, Nova York, 1981, pp. 83-91. En el cas espanyol, i especialment pel que fa als territoris en els que la industrialització fou poc exitosa, estats de la qüestió recents remarquen la ruptura entre la classe empresarial del segle XIX i els homes vinculats al sector manufacturer durant el segle XVIII: J. Helguera Quijada, "Empresas y empresarios manufactureros en la España del siglo XVIII", a F. Comín i P. Martín Aceña, ed., La empresa en la historia de España, Madrid, 1996, p. 139

el cost no prohibitiu de les primeres màquines i instal·lacions, l'accés al crèdit i la complementarietat entre empreses de tamany molt diversos permetien aquest pas relativament fluid des de la condició de petit empresari proto-industrial o artesà independent a la d'industrial.

10.1.1- Els propietaris d'establiments fabrils hidràulics.

a) Origen geogràfic i professional

El quadre següent resumeix les dades conegudes sobre l'origen geogràfic i professional dels propietaris d'establiments fabrils hidràulics. A grans trets, coincideixen amb els principals fabricants, encara que, com s'observa, hi ha alguns rendistes i industrials de fase.

QUADRE 10.1: ORIGEN DELS PROPIETARIS D'ESTABLIMENTS HIDRAULICS

PROPIETARI	ACTIVITAT	NATURALES	ORIGEN PROFESSIONAL
------------	-----------	-----------	---------------------

1) Propietaris d'establiments fabrils (1/2 o més)

-Julián Yagüe	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-Pedro Hernández Bueno	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-A.M. Olleros	fab	Béjar	Família de fabricants des de 1781
-Nicolás de Salas	rend	?	Ramader; la seva dona, membre de família fabricants anterior a 1751
-Manuel Hernández Bueno	rend	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-José Rodríguez	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-Miguel Faure	tint	Virlet (França)	Tintorer
-José Herrera i germans	fab	Béjar	Família de fabricants des de c. 1800
-Juan Gómez Rodulfo i germà	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-Diego López	fab	Béjar	Família de fabricants

-Cipriano Rodríguez Arias	fab	Ceclavín (Cáceres)	anterior a 1751 ?; la seva dona, membre de família de fabricants anterior a 1751
-Bonifacio i Nicolás Rodríguez	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1800
-Telesforo Sánchez Ocaña	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-Joaquín Agero y Ocaña	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751

2) Propietaris de parts inferiors a la meitat d'establiments fabrils

-Bernardo Hernández Campo	fab	Béjar	?
-Juan Rodríguez	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-Juana Muñoz de la Peña	fab	Béjar	Vda. fabricant des de 1800
-Donato Miranda	fab	Benavente	Comerciant. La seva dona, membre família fabricants des de c. 1800.
-Manuel Pozo	fab	Béjar	Família de fabricants anterior a 1751
-Esteban Martín Asensio	fab	Hervás	?
-Juan Hernández Bueno	fab	Béjar	Família fabricants anterior a 1751
-Pedro Caperán	fil	Dpt. Alta Garona (França)	Majordom de fàbrica
-Victorino Sánchez	?	Béjar	?

Lectura de les claus sobre activitat empresarial: fab: fabricant; tint: empresari de fase en els tints; fil: empresari de fase en la filatura; rend: rendista.

Nota: No s'inclouen els dos propietaris d'un edifici hidràulic, Victorino del Guijo i Miguel Campo, que només posseïren l'establiment de 1826 a 1833; en aquesta darrera data el vengueren a José Rodríguez i Miguel Faure. Tampoc s'inclou un veí de Candelario que posseïa en aquell terme un edifici maquinari, degut a les escasses notícies que en tenim.

FONTS: Pel que fa als edificis fabrils: A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2125; A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fols 318-319 i 300-303; prot. 818, fols 30-43; prot. 647, fol 14; prot. 1042, fols 69-70; prot. 648, fols 34-37; prot. 1104, fol 28; prot. 6963, fols 16-17; prot. 1044, fols 35-36 i 60-78; prot. 653, fols 110-113; prot. 656, fols 246-248; prot. 657, fols 115-118; prot. 6966, fols 83-85; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87-89; A.M.B., Acuerdos, llib. 105, 30-1-1824; llib. 106, 17-6-1825; llib. 120, 11-10-1839; A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda, leg. 349, n.8.

Pel que fa als orígens dels propietaris: Arxius de les parròquies de Santa María, El Salvador i San Juan, Libros de Casados, 1751-1830; A.M.B., Registro Civil de Nacimientos, 1841-1845; A.H.P.S., Catastro, leg. 344-345; Protocolos, prot. 813, fols 273-274; prot. 1102-60, fols 22-25.

El quadre mostra el reclutament bàsicament local dels principals fabricants i propietaris d'establiments fabrils: 18 dels 22 individus que apareixen en el quadre eren naturals de Béjar o de la veïna vila d'Hervás. Alhora, la seva continuïtat amb els fabricants del segle XVIII és també notable. En 14 dels 18 casos en que coneixem l'origen professional, els propietaris d'establiments hidràulics pertanyien a famílies de fabricants anteriors a la Guerra de la Independència. En una part important, a més, la continuïtat d'aquesta activitat es remunta a l'etapa anterior a 1751. Les escasses incorporacions d'individus alièns a l'antic grup empresarial responen a dos tipus de patró: d'una banda, l'enllaç de forasters -Cipriano Rodríguez Arias i Donato Miranda- amb algunes de les principals famílies de fabricants bejarans; de l'altra, la inversió en edificis fabrils per part d'alguns tècnics estrangers -Faure i Caperán- arribats a la vila en les primeres etapes de la mecanització. Cap d'aquests dos individus emparentaren, almenys en la primera generació, amb la classe empresarial local, de manera que el seu ascens a la condició de propietaris d'establiments fabrils no es pot explicar a partir de les seves polítiques matrimonials. L'adquisició de propietats industrials per part d'aquests individus, a través d'inversions importants en el cas de Faure i molt més modestes en el de Caperán, indica que era possible l'acumulació aprofitant la *possessió* de coneixements tècnics especialitzats. És significatiu, però, que en ambdós casos aquests individus eren industrials de fase, activitat amb un vessant comercial més simple que la de fabricant de draps.

B) Els recursos inicials i les oportunitats de mobilitat social.

Si bé els principals fabricants del segle XIX eren d'origen local i presenten un elevat grau d'endogènesi, per a entendre la formació d'aquest grup caldrà analitzar els seus recursos inicials i intentar descriure les oportunitats d'incorporació a aquest estrat superior dels nous industrials, particularment les que quedaven obertes als rengles més inferiors de la vella classe empresarial.

L'única estratègia possible per a realitzar aquest estudi ha estat la de resseguir la trajectòria d'aquests individus a partir de dades espigolades de diverses fonts, sobretot protocols notariaus. Les informacions aconseguides per als diversos individus considerats presenten un escàs grau d'homogeneïtat, el que fa difícil presentar-les de forma resumida. Caldrà realitzar una llarga -i tediosa- descripció d'aspectes diversos de les biografies dels principals fabricants.

Alguns dels propietaris que apareixen en el quadre 10.1 procedien de les famílies dels dos grans fabricants del segle XVIII, Manuel Diego López i Ventura Hernández Bueno. La fàbrica de Manuel Diego López tingué una continuïtat directa amb la del seu fill Diego, un dels principals fabricants dels anys vint i trenta, que heretà els establiments fabrils del pare. Com veurem més endavant, la vinculació entre Manuel Diego López i els protagonistes de la primera onada mecanitzadora apareix també per una altra via: la del matrimoni de la seva

filla Ana amb el fabricant Julián Yagüe⁹⁷⁴. Els únics descendents directes de Ventura Hernández Bueno -els seus néts Manuel i Carlota Hernández Bueno, aquesta darrera dona de Nicolás de Salas- apareixen també en el quadre⁹⁷⁵. Encara que cap dels dos es dedicaren a la fabricació de draps, no els podem considerar propietaris absentistes: ambdós feren inversions en les velles instal·lacions hidràuliques heretades del seu avi, convertint-les en fàbriques de filatura, carda i acabats, que arrendaven a parts a modestos fabricants.

.....

Tampoc fabricants importants en la primera etapa de la industrialització com Julián Yagüe, Olleros o Gómez Rodulfo procedien dels rengles dels petits fabricants de la centúria anterior. Eren, en tots els casos, membres de famílies que ja havien iniciat un procés d'enlairament social abans de la Guerra de la Independència.

Julián Yagüe era fill de Manuel Yagüe i Angela Martín Caballero. Manuel Yagüe, alhora fill de Salvador Yagüe, un fabricant de certa rellevància a mitjans segle XVIII, mantenia ja un volum de producció important abans de la Guerra de la Independència⁹⁷⁶. Manuel Yagüe tingué quatre fills que el

---

⁹⁷⁴Una altra filla de Manuel Diego López, María de los Dolores, estava casada amb D. José Moral, comerciant de Salamanca que el 1825 invertirà a més petita escala en la draperia: en aquella data Moral comprà una tercera part d'assortit de carda i filatura en companyia amb D. Juana Muñoz de la Peña i Prudencio Vidal Díaz, i començà a exercir de fabricant de draps. A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fol 245; prot. 1102-70, fol 50-51.

⁹⁷⁵Ventura Hernández Bueno havia tingut quatre fills que arribaren a adults; dos d'ells seguiren la carrera eclesiàstica (una noia que era monja i Francisco, canonge a Plasencia); una altra filla, Lorenza, romangué soltera, mentre que Juan Felipe, el fill que s'ocupava en l'empresa familiar, morí abans de 1811 deixant dos fills, Manuel i Carlota, que heretaren en bloc els béns del seu avi. Veure els testaments de Ventura Hernández Bueno i la seva dona, Ana Hernández Ajero, i la partició dels béns heretats entre Manuel i Carlota Hernández Bueno. A.H.P.S., Protocolos, prot. 939, fols 216-217; prot. 954, s.f. (22-6-1811); prot. 818, fols 30-43.

⁹⁷⁶Encara que tenim poques dades de la seva fàbrica, Manuel Yagüe sortia citat com a fabricant important, després de Manuel Diego López, en l'Almanak Mercantil de 1803. Almanak Mercantil ó Guia de Comerciantes para el año de 1803, p. 396.

sobrevisqueren, tres noies i Julián, que era l'únic fill mascle. Dues filles de Manuel Yagüe es casaren amb els germans Pedro i Mariano García Bajo, naturals de Candelario, el primer notari i el segon advocat. Tot i que en establir relacions amb la família Yagüe Pedro García Bajo s'inicià en el negoci draper, aquesta activitat no tingué continuïtat, en bona mesura degut a les persecucions polítiques que sofrí durant les dues etapes absolutistes de Ferran VII⁹⁷⁷. La tercera de les germanes, Susana, casà amb Juan Rodríguez de Félix, fabricant que posseïa un edifici hidràulic en societat amb el seu germà José, Antonio María Olleros i Bernardo Hernández Campo.

L'abril de 1813 Julián Yagüe casà amb Ana López, filla de Manuel Diego López i de María Francisca Fernández. Els pares d'Ana López, ambdós encara vius en el moment del matrimoni, li entregaren per compte de legítima la important quantitat de 80.444 rs i 13 mrs, en joies, roba i mobles de la casa, efectes de fàbrica (taxats en 17.690 rs i 13 mrs), 20.000 rs de diners en efectiu, i immobles (dues cases, una horta, una vinya i una castanyeda) valorats en 21.600 rs⁹⁷⁸. Els béns aportats al matrimoni per Julián eren molt inferiors: el seu pare li entregà a compte de legítimes entre 16.000 i 17.000 rs⁹⁷⁹. Tot i les molt conflictives relacions amb la seva dona i amb la

---

⁹⁷⁷El 1824 Pedro García Bajo, qualificat per l'Ajuntament de la vila de liberal exaltat i "reputado por masón", estava sent processat com a suposat autor d'un opuscle titulat "Apuntes sobre lo que deben hacer las Cortes de 1822 y 1823". Després de la seva mort el 1834 Josefa Yagüe, la seva vídua, afirmava que "hemos tenido la desgracia de que en las dos ocasiones que se ha abolido la Constitución su marido ha sido perseguido por sus opiniones y encausado en mil ochocientos catorce más de dos años, y desde milochocientos veinte y tres hasta el veinte y siete que se fué a Portugal por haber sido condenado por cuatro años a Presidio". Afegia que Bajo tornà a Espanya l'any 29 i s'havia instal.lat a Madrid dedicant-se a "Agente de negocios" fins a la seva mort. A.M.B., Correspondencia, 19-12-1824; A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fol 234 i prot. 1043, fol 46.

⁹⁷⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-30, fols 136-140.

⁹⁷⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fols 190-191.

seva família política⁹⁸⁰, el matrimoni de Julián degué contribuir decisivament a eixamplar els seus recursos inicials, sobretot després de la mort de Manuel Diego López el 1820.

.....

Més modestos eren els orígens dels Olleros i dels Gómez Rodulfo, però tot i així, entorn de 1800 destacaven ja entre el col·lectiu dels fabricants de la vila. La vinculació de la família Olleros a la draperia data de la segona meitat del segle XVIII. El 1781 Pedro Antonio Olleros, escrivà i fill d'un sombreroer gallec establert a Béjar, fou admès al gremi de fabricants fent treballar un teler⁹⁸¹. Però, tot i el reduït tamany inicial del seu negoci, a finals del segle XVIII Pedro Antonio Olleros devia ja ser un fabricant d'una certa importància: el 1802 comprà per 52.000 rs un batan i una frisa que havien estat propietat de la companyia de fabricants⁹⁸², i el 1804 era, després de Manuel Diego López, el fabricant que donava més diners -4.000 rs, que segons ell mateix afirmava podrien augmentar-se a 12.000- per a l'assortiment de grans de l'almodí⁹⁸³.

.....

També les vinculacions dels Gómez Rodulfo al negoci draper eren antigues. Els avis paterns i materns de Juan Gómez Rodulfo

---

⁹⁸⁰El 1820 Ana López feia dos anys que havia marxat a Plasencia a casa dels seus pares (segons Julián Yagüe "contra mi voluntad (...) por haberla extraído de ella y llevándola subrepticamente a la Ciudad de Plasencia su padre D. Manuel ya difunto") i tenia plantejada demanda de divorci. En aquell moment, Ana López acusava al seu marit d'"abuso y mala administración" dels seus béns dotals i s'oposava a que Yagüe fos considerat part en la partició dels béns de Manuel Diego López. Tot i així, el 1826 Ana López havia tornat amb el seu marit, i aquest devia comptar amb la confiança de la seva família política ja que era nomenat marmessor en el testament d'Ana Muñoz de la Peña, àvia paterna de la seva dona. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-10, fols 99-100 i 103-104; prot. 813, fols 332-334.

⁹⁸¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1032, fols 262-263

⁹⁸²A.H.P.S., Protocolos, prot. 902, fols 67-69

⁹⁸³A.M.B., Acuerdos, llib. 86, 30-1-1804

eren petits fabricants i artesans: Francisco Gómez produïa a mitjan segle XVIII unes 30 peces anuals i l'avi matern, Juan Antonio Rodulfo, era un abaixador que produïa algun drap pel seu compte⁹⁸⁴. Sembla detectar-se, però, l'inici d'un ascens gradual en la següent generació. Juan Gómez, pare del futur fabricant, amplià sobretot el vessant comercial del negoci familiar, particularment a partir de 1785 quan comprà la botiga del fabricant i comerciant Francisco Sánchez Ocaña⁹⁸⁵. D'altra banda, els inicis de l'enlairament social procediren també de vies més indirectes. Salvador Rodulfo, oncle matern del futur fabricant, va contraure matrimoni amb Isabel López Gutiérrez, una acabalada vídua fabricanta⁹⁸⁶, i el 1799 era citat pels membres de l'Ajuntament com un dels tres fabricants *puidentes* de la vila⁹⁸⁷. Degut a l'avançada edat d'Isabel López Gutiérrez⁹⁸⁸, el matrimoni no tingué fills i Salvador Rodulfo deixà els seus béns als seus parents col.laterals; Juan Gómez Rodulfo, el seu germà José (amb qui s'associà en tots els negocis de fàbrica) i la seva germana Isabel van percebre la tercera part del patrimoni del seu oncle, i entre els béns que reberen s'hi comptava, amb tota probabilitat, alguna part en l'edifici de tints i batans de Salvador Rodulfo valorat el 1792 en 40.000 rals⁹⁸⁹. Finalment, havent heretat ja els béns del seu oncle, Juan Gómez Rodulfo casà el 1806 amb Teresa Hernández

---

⁹⁸⁴A.H.P.S., Catastro, leg. 340, fols 128-140

⁹⁸⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 893, fol 102

⁹⁸⁶El 1777 Isabel López Gutiérrez aportà al seu matrimoni amb Salvador Rodulfo 211.420 rs. A.H.P.S., Protocolos, prot. 893, fols 5-6.

⁹⁸⁷A.M.B., Acuerdos, llib. 80, documents adjunts.

⁹⁸⁸Ella s'havia casat per primera vegada (amb Juan Banerden) el 1748, mentre que el 1777 Salvador Rodulfo deïa ser menor de 25 anys i major de 21. A.H.P.S., Protocolos, prot. 893, fols 5-6.

⁹⁸⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1098-60, fols 193-195; prot. 896, fols 299-300

Bueno, membre d'una antiga família de fabricants de la vila⁹⁹⁰.

.....

Entre els primers industrials, tampoc Pedro Hernández Bueno o els germans Juan i José Rodríguez pertanyien als rengles inferiors de la classe empresarial del segle XVIII, tot i que com veurem els seus recursos inicials eren força limitats. Pedro Hernández Bueno era fill del darrer matrimoni de Fulgencio Hernández Bueno, un fabricant important de la dècada de 1780⁹⁹¹. Quan morí el 1790, Fulgencio Hernández Bueno era sens dubte un individu acabalat: baixats els deutes, els seus béns es taxaven en 346.497 rs. Una part important d'aquest cabal corresponia a la fàbrica. Les existències en draps, llana, fil i tintures es taxaven en 97.171,25 rs, els estris i instal.lacions de fàbrica -entre els que es comptava un batan de dues piles- en 28.012 rals, i els deutes a favor relacionats amb la seva activitat com a fabricant ascendien a 78.069 rs. Fulgencio Hernández Bueno també era un propietari important, sobretot d'immobles urbans: mentre que les terres (cinc parcel.les de vinya amb 211 peonades de cava, i una castanyeda) només es valoraven en 28.600 rs, les vuit cases de què disposava, totes a Béjar, es taxaven en 68.800 rs. Tot i aquest considerable patrimoni, els béns de Fulgencio Hernández Bueno quedaren enormement fragmentats després de la seva mort, ja que en els seus quatre matrimonis havia tingut dotze fills; baixats

---

⁹⁹⁰Teresa Hernández Bueno era filla de Manuel Hernández Bueno, fabricant de mitjana riquesa a jutjar pel que se li adjudicà en el repartiment de 1799 (A.M.B., Acuerdos, llib. 80, documents adjunts). Era també néta de Fulgencio Hernández Bueno, el tercer fabricant de la vila el 1780 i mort el 1790. Sobre Fulgencio Hernández Bueno, veure les notes i paràgrafs següents.

⁹⁹¹En aquella data, Fulgencio Hernández Bueno produïa 187 peces anuals i era el tercer fabricant de la vila després de Diego López i Ventura Hernández Bueno. A.M.B., Alcabalas, Médicos, Utensilios. Repartimiento de Alcabalas para el año 1780

els deutes a favor incobrables, els llegats i el que es devia als fills dels primers matrimonis en concepte de legítimes maternes, quedaren uns 20.000 rs dels béns paterns per cada un dels hereders⁹⁹².

No sembla que Pedro Hernández Bueno, un infant en el moment de la mort del seu pare, augmentés notablement, abans del seu matrimoni, el modest cabal heretat. Així, els recursos que aportà el 1813 quan es casà amb Manuela Hernández Agero, filla del fabricant José Antonio Hernández Agero⁹⁹³, consistien només en algunes robes, tisora d'abaixar, 2/3 de casa i, el que seria més important, una pila de batan on més endavant construïria el seu primer edifici fabril⁹⁹⁴.

.....

Els germans Juan i José Rodríguez eren fills del fabricant Félix Rodríguez i de Vicenta Yagüe, que moriren el 1807, deixant havers líquids valorats en 176.682 rs a repartir entre els seus tres fills menors, Juan, José i Polonia; el 1810, després d'algunes quebres originades per la guerra, el cabal de la testamentaria havia quedat reduït a 148.817 rs⁹⁹⁵. Els germans Rodríguez pertanyien a l'estret nucli social dels primers industrials. Així, els curadors dels germans Rodríguez durant la seva minoria d'edat eren justament Sebastián de Herrera, pare dels tres germans Herrera, i Manuel Yagüe, pare de Julián Yagüe, i oncle per part materna dels menors⁹⁹⁶.

---

⁹⁹²A.H.P.S., Protocolos, prot. 894, fols 172-243

⁹⁹³José Antonio Hernández Agero, que va contreure segon matrimoni amb una germana dels Herrera, tenia colcat el 1832 un juego de máquinas en l'establiment del seu gendre Pedro Hernández Bueno. A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-10, fols 265-266.

⁹⁹⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 6964, fols 61-62.

⁹⁹⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 907-30, fols 79-97.

⁹⁹⁶ibidem

La trajectòria de José Rodríguez com a propietari d'establiments industrials va estar íntimament associada amb el seu germà i, sobretot, amb el tintorer Miguel Faure. Com veurem més endavant, en companyia amb Faure, José Rodríguez construí i gestionà diversos edificis de màquines i altres instal·lacions al llarg del període estudiat. Tenim més notícies sobre les aliances matrimonials de Juan Rodríguez. El 1810 va contraure matrimoni amb Ramona Hernández Campo, filla de Bernardo Hernández Campo, amb el que els germans Rodríguez formaren societat el 1824 per a la construcció i gestió d'un edifici fabril. En el moment justament anterior a l'inici de la inversió en aquest edifici, Juan Rodríguez era un home de mitjà cabal: el març de 1823, quan morí la seva muller, els béns líquids del matrimoni es comptabilitzaven en 176.000 rs, una quantitat gens espectacular, però que l'allunyava dels molt modestos recursos de la major part dels petits fabricants de la vila. L'octubre de 1824 Juan Rodríguez es tornà a casar; ho féu també entre el cercle dels principals fabricants: la núvia fou María Herrera, que aportà béns valorats en 20.000 rs. Morta la segona dona abans d'un any, Juan Rodríguez va contreure tercer matrimoni el novembre de 1827. Com en les anteriors ocasions, la família de la núvia pot ser localitzada en el quadre 10.1: la tercera dona de Juan Rodríguez era la seva cosina germana Susana Yagüe, germana de Julián Yagüe, que aportava una dot de 16.222,5 rs. En aquella data els béns propis de Juan Rodríguez havien augmentat notablement respecte els que es comptabilitzaven només quatre anys abans, ja que aportava al matrimoni amb Susana Yagüe 286.000 rs⁹⁹⁷.

.....

---

⁹⁹⁷Totes aquestes dades a A.H.P.S., Protocolos, prot. 6965, fols 47-48

Juana Muñoz de la Peña i el seu fill Fulgencio García, socis de Pedro Hernández Bueno en un establiment hidràulic, tenien també vinculacions prèvies, encara que més recents, amb la draperia. Juana Muñoz de la Peña, cosina de Manuel Diego López, era vídua del fabricant Bernabé García; tot sembla indicar que les relacions familiars de Juana Muñoz de la Peña amb els López determinà l'inici de la incorporació a l'activitat de fabricant per part del seu marit. Així, Bernabé García, que actuava sovint com a apoderat de Manuel Diego López en els anys anteriors a la Guerra de la Independència, s'establí com a fabricant entorn de 1800. Quan morí el 1807 deixant tres fills menors, els béns de Bernabé García i la seva dona es valoraven en 238.161 rs, baixats deutes. La part més important del cabal corresponia als efectes de fàbrica: aquests es taxaven en 205.872 rs, del que s'havien de rebaixar 70.451 rs de deutes en contra relacionats amb l'activitat fabril de Bernabé García⁹⁹⁸.

.....

L'única família sobre la que no disposem de cap dada anterior a la Guerra de la Independència és la dels Herrera. Sabem que Sebastián Herrera s'inicià com a fabricant entorn de 1800, però no hi ha notícies sobre la seva economia familiar. Potser com a conseqüència dels efectes de la guerra, els recursos inicials dels germans Herrera eren força modestos, tot i que ocupaven una posició social notable en el context vilatà⁹⁹⁹. Quan el 1826 el seu pare fèia testament, descrivia així l'estat de l'economia familiar el 1816, data de la mort de la seva dona:

---

⁹⁹⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 907-10, fols 216-225

⁹⁹⁹Sobretot José Herrera, administrador de Rendes Reials a Béjar durant el Trienni. A.M.B., Correspondencia, 19-12-1824.

"en muebles de casa incluso artefactos de fábrica, lanas, paños y demás enseres, quedaron existentes de 24 a 25.000 rs, y en bienes raíces, cuatro huertas, un pradillo, un huerto, dos viñas, una bodega, tres casas; contra todos los cuales obraban deudas de bastante consideración, pagadas y satisfechas después bajo la prudente y rígida economía de mi hijo D. José Herrera". Des de 1816 a 1826 s'havia adquirit la casa on vivia la família, dos llinars, una premsa de vi, l'edifici del tint "y sus máquinas" i una quadra convertida en "tinagero"¹⁰⁰⁰. Dos anys més tard Sebastián Herrera, "en edad septuagenaria", fèia donació de tots els seus béns entre els seus sis fills vius i els descendents de Jerónimo i María, fills ja difunts. El total dels béns paterns ascendia a 168.400 rs -quantitat que no incloïa els edificis industrials, propis del seu fill José; baixats els llegats, quedaven per a cada un dels vuit hereders 20.000 rs. Sebastián entregava els immobles rústics, diners en efectiu i efectes personals als seus fills ja casats o emancipats, mentre que José, Felipe i Raymundo, solters, rebien proindivís la casa familiar i la fàbrica, amb l'obligació de mantenir el seu pare¹⁰⁰¹.

Com en els casos anteriors, les aliances matrimonials de la família Herrera es produïren en bona mesura en el marc del col·lectiu local de fabricants. De les tres filles de Sebastián Herrera, dues, Marcelina i María, casaren amb individus que trobem en el quadre 10.1: Fulgencio Antonio García, fill de Juana Muñoz de la Peña, i Juan Rodríguez, respectivament. La tercera filla, Bernardina, va enllaçar amb un fabricant menys

---

¹⁰⁰⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fol 337

¹⁰⁰¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-19, fols 373-376

important, José Antonio Hernández Agero¹⁰⁰². Pel que fa als fills mascles de Sebastián Herrera, dos d'ells no exerciren de fabricants. Jerónimo, ja difunt el 1828, es va casar amb María Asunción Navarro, membre d'una família de ramaders de Tornavacas¹⁰⁰³, i Gabriel, advocat, que sembla que va romandre solter, es dedicà a la carrera administrativa: fou jutge de Ciudad Rodrigo durant els primers anys vint, el 1826 era governador de l'Estat de Medinaceli, el 1839 era qualificat de "Fiscal cesante en la Audiencia Nacional de Asturias" i el 1840 era el Cap Polític de la Província de Salamanca¹⁰⁰⁴. Dels tres fills fabricants de Sebastián Herrera, només Raymundo es va casar: el 1834 amb María del Rosario Herrera, la seva neboda, filla del seu difunt germà Jerónimo i heredera de la cabana ramadera de Tornavacas¹⁰⁰⁵, i el 1844 amb Carlota Hernández Bueno, vídua de Nicolás de Salas¹⁰⁰⁶.

.....

Entre els industrials importants de la segona generació, els que s'iniciaren en l'activitat a finals dels anys trenta i durant els quaranta -Cipriano Rodríguez Arias, els germans Bonifacio i Nicolás Rodríguez, i els dos socis Telesforo Sánchez Ocaña i Joaquín Agero y Ocaña-, s'observa una combinació entre l'acumulació gradual partint dels rengles dels mitjans fabricants i la decisiva intervenció de les aliances matrimonials.

---

¹⁰⁰²A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-19, fols 373-376

¹⁰⁰³Entre altres efectes, ella va aportar al matrimoni 565 caps de bestiar llaner. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-39, fols 215-216.

¹⁰⁰⁴A.M.B., Correspondencia, 19-12-1824; A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 254-255; prot. 1104, fols 35 i 84-85. M. Villar y Macías, Historia de Salamanca, vol IX, Salamanca, 1975, p. 161

¹⁰⁰⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 8-9

¹⁰⁰⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fols 2-16

Repassarem primer les informacions disponibles sobre Telesforo Sánchez Ocaña i el seu mig nebot Joaquín Agero i Ocaña, que els primers anys quaranta construïren un edifici fabril al lloc del Canalizo. Hi ha poques notícies el primer dels dos socis, Telesforo Sánchez Ocaña, fill de Máximo Sánchez Ocaña i d'Antonia Rodríguez. Probablement, els seus recursos inicials eren modestos, ja que el seu pare era, a finals de segle XVIII, un fabricant de segon ordre. Tot i així, pertanyia a una antiga família de la bona societat de la vila: per part paterna, era nebot d'Andrés Sánchez Ocaña -diputat de tendència "servil" a les Corts de Càdis i conseller d'Hisenda durant la primera etapa absolutista de Ferran VII- i cosí de José Sánchez Ocaña, funcionari del ministeri d'Hisenda, intendent de diverses províncies durant els anys trenta, diputat conservador a les Corts durant els anys cinquanta, i ministre d'Hisenda en gabinets moderats durant els anys seixanta¹⁰⁰⁷. Telesforo Sánchez Ocaña casà amb Fulgencia Miranda, filla de José Miranda, un fabricant de certa importància durant els anys vint¹⁰⁰⁸

Tenim més dades de Joaquín Agero i Ocaña, fill de Francisco Hernández Agero i Manuela Sánchez Ocaña, aquesta darrera germanastra de Telesforo. Francisco Hernández Agero era un fabricant i comerciant que el 1807 quan es casà, després

---

¹⁰⁰⁷Sobre la condició de diputat d'Andrés Sánchez Ocaña, veure M.A. Perfecto García i J. García Martín, "Los diputados salmantinos de las Cortes de Cádiz", a J.M. Donézar i M. Pérez Ledesma (eds.), Antiguo Régimen y liberalismo. Homenaje a Miquel Artola, vol 2, Madrid, 1995, p. 612. Sobre José Sánchez Ocaña, veure F. López Machuca i V. Lobo Rui Pérez, El Libro de la Verdad o semblanzas de los Diputados del Congreso de 1851, Madrid, 1851; U. Sánchez Silva, Semblanzas de los 340 Diputados a Cortes que han figurado en la legislatura de 1849 a 1850, Madrid, 1850; J. Castro (ed), Los ministros de España desde 1800 á 1869, tomo III, Madrid, 1870.

¹⁰⁰⁸El 1826 José Miranda estava projectant construir un edifici hidràulic al riu "en que poder colocar dos máquinas de cardar e hilar, una perchadora y una tundidora que tiene encargadas", i un edifici per a posar-hi els seus telers vora el convent de San Francesc. Tot i que construí el segon edifici, no pogué edificar el primer degut a que "no se halla el suficiente descenso del agua para el fin que se propone". A.M.B., Acuerdos, llib. 107, sessions de 6-7-1826 i 14-7-1826.

d'haver enviudat dues vegades, amb Manuela Sánchez Ocaña aportà al matrimoni 231.118 rs, entre els que es comptaven els estris i efectes de fàbrica (58.426,5 rs), els gèneres d'una botiga de teixits, merceria i colonials (61.809,75 rs) i béns immobles taxats en 77.050 rs. D'aquestes quantitats s'havien de restar alguns censos, 12.737 rs de deutes i 77.578 rs de les legítimes d'un fill del primer matrimoni i de dos nebots dels que havia estat curador. Globalment, la suma líquida dels béns aportats al matrimoni era de 137.303 rs¹⁰⁰⁹. Manuela Sánchez Ocaña aportava 47.142 rs (uns 10.000 rs en efectes de fàbrica i una vinya, una horta i mitja casa taxades en 15.900 rs), però la dot era exigua si considerem que la part més important d'aquests béns -43.301 rs- corresponia a la legítima de la seva mare difunta¹⁰¹⁰. Francisco Hernández Agero fou un dels primers fabricants en mecanitzar la producció a través d'instal·lacions mogudes per energia animal en el casc de la vila¹⁰¹¹, i més endavant instal·là altres màquines, en companyia amb els seus fills grans en l'establiment dels Olleros¹⁰¹².

Joaquín Agero y Ocaña devia consolidar la seva posició a través del seu primer matrimoni, que tingué lloc durant els anys trenta, amb Gumersinda Gómez Rodulfo, filla del fabricant Juan Gómez Rodulfo. Ja vidu, el 1844 es tornà a casar, amb D. Josefa Martín de Prado, natural de Miranda del Castañar, que

---

¹⁰⁰⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 1101-30, fols 50-71

¹⁰¹⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-19, fols 100-105.

¹⁰¹¹El desembre de 1825 declarava tenir "una máquina de cardar e hilar con sus artefactos y telares situada en unas piezas bajas en el casco de esta villa". A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fol 242.

¹⁰¹²El 1832 José Hernández Agero, un dels fills de Francisco, declarava tenir-hi una màquina d'abaixar en companyia amb el seu pare i germà Francisco i Andrés Hernández Agero. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fol 221.

aportà 96.831 rs en dot i legítima del seu pare difunt¹⁰¹³. Tot i que en aquesta ocasió la núvia no formava part del nucli dels fabricants, la seva família mantenia relacions amb el negoci draper de la vila. Josefa, filla d'Ambrosio Martín i de María Prado y Moreta, era membre de la família de D. María Francisca de Coca (vda. de Miguel Moreta) i del seu gendre Antonio Soriano, que havien actuat com a prestamistes de diversos fabricants de Béjar, entre altres de la mateixa família de Joaquín Agero y Ocaña, al llarg de tota la primera meitat del segle XIX¹⁰¹⁴.

.....

Els germans Bonifacio y Nicolás Rodríguez, cosins germans de Telesforo Sánchez Ocaña, constitueixen exemples encara més clars d'ascens gradual reforçat per les aliances matrimonials. Bonifacio i Nicolás eren fills d'Alfonso Antonio Rodríguez, un fabricant d'origens modestos que devia iniciar un procés d'enriquiment durant la dècada dels vint¹⁰¹⁵. Bonifacio es va casar el 1832 amb Ezequiela Miranda, filla de José Miranda, un fabricant relativament important durant els anys vint¹⁰¹⁶. Els

---

¹⁰¹³A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fols 154-155

¹⁰¹⁴María de Prado, la mare de la núvia, era parenta d'Antonio Soriano i actuava com a agent d'aquest en els seus negocis a la Sierra. Sobre els negocis d'Antonio Soriano (que, d'altra banda, era amic i soci en diverses empreses de Diego López), particularment durant la primera guerra carlina, veure J. Infante Miguel-Motta, "Mulas, dehesas y otros negocios...", pp. 203-230. La sogra de Soriano havia prestat diners, entre altres, al mateix pare de Joaquín Agero, que el 1814 prengué 60.000 rs al 6 per 100 anual "para el aumento y mejora de su fábrica". Més endavant, Soriano deixà també diners a Joaquín Agero i a altres fabricants de la vila. A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 50r. Veure també més endavant, p. 497.

¹⁰¹⁵Alfonso Antonio Rodríguez era fill de Tomás Rodríguez, un fabricant molt modest a finals del segle XVIII. El 1834 feia treballar quatre telers i sabem que durant els darrers anys vint comprà una antiga adoberia, amb abundància de manantials i pous, que remodelà per a convertir-la en tint; el 1830 era també l'arrendatari d'un escaldador de llanes propietat de Juan Rico, veí de Candelario. A.M.B., Acuerdos, llib. 80, 16-3-1799; A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2125; A.H.P.S., Protocolos, prot. 816-19, fol 169-170.

¹⁰¹⁶Veure nota 1008.

recursos aportats per Bonifacio al matrimoni foren, però, molt exigus: 7.433 rs que li entregà el seu pare a compte de les seves legítimes, quantitat que incloïa 4.000 rs "en lana para establecer su fábrica"¹⁰¹⁷. Una fàbrica que devia tenir un reduït volum d'activitat, ja que el 1834 Bonifacio només feia treballar un teler¹⁰¹⁸. El matrimoni del seu germà Nicolás, advocat i fiscal del jutjat de primera instància de Béjar, fou més decisiu per a la posterior trajectòria de la família: el 1835 va casar amb María Yagüe, filla del fabricant Julián Yagüe. Nicolás aportava encara recursos modestos: 11.487 rs, dels quals, però, 5.000 rs corresponien una part de les despeses fetes pel seu pare mentre estudiava la carrera, que se li descomptaven de la legítima¹⁰¹⁹. María Yagüe era dotada pel seu pare amb 28.613,5 rs, en roba i efectes domèstics¹⁰²⁰.

El 1839 Bonifacio i Nicolás Rodríguez formaren societat. Inicialment l'activitat de la fàbrica dels germans Rodríguez devia ser modesta: el capital de la societat el 1841 era de 100.326 rs, i no consta que en aquell moment tinguessin cap establiment hidràulic¹⁰²¹. Tot i així, el 1850 la firma *Rodríguez y Hermanos*, a la que s'havia incorporat en aquella data un tercer germà anomenat Serapio, era una de les principals empreses draperes de la vila¹⁰²²; en aquella dècada els germans Rodríguez devien ampliar encara més la seva activitat, ja que adquiriren les instal·lacions fabrils de

---

¹⁰¹⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fols 55-56.

¹⁰¹⁸A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2125

¹⁰¹⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fols 57-59.

¹⁰²⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 818, fols 229-233.

¹⁰²¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 651, fols 181-182

¹⁰²²J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Señor Ministro..., pp. 478-479

Diego López¹⁰²³. Tot i que desconeixem en bona mesura les vicissituds de l'evolució d'aquesta empresa, la connexió entre Nicolás Rodríguez i el seu sogre Julián Yagüe degué tenir un paper important en l'eixamplament dels negocis de la societat. A més de les dots, Yagüe cedí a les seves filles quantitats importants abans de la seva mort. El 1844 Julián Yagüe, resident a Madrid, i "decidido como lo está a permanecer en la Corte, y no pudiendo desde aquel punto cuidar ni mejorar las fincas que entre otras posee en esta Villa" cedí a les seves quatre filles¹⁰²⁴ per què el gaudissin *proindiviso* "el edificio maquinario hidráulico, casa tinte, edificio de batanes y cortina accesoria" valorat en 160.000 rs; a més, entregava a cada filla diverses cases i a María, dona de Nicolás Rodríguez, les instal·lacions industrials de l'antic convent de la Pietat¹⁰²⁵.

.....

Tenim poques dades sobre els recursos inicials de Cipriano Rodríguez Arias, membre d'una família benestant de Ceclavín. La seva incorporació a l'activitat fabril data d'inicis dels anys trenta i, amb tota probabilitat està lligada al seu matrimoni, celebrat el 1830 amb Manuela Yagüe, filla del fabricant Julián Yagüe. El 1834 Cipriano Rodríguez Arias, que no tenia cap establiment fabril propi, disposava de quatre

---

¹⁰²³Tot i que no tinc notícies del preu total que pagaren per la fàbrica, la inversió degué ser rellevant perquè el 1858 devien a López 256.000 rals procedents d'aquesta compra. A.H.P.S., Protocolos, prot. 7642, fols 1020-1065.

¹⁰²⁴Les quatre filles de Yagüe, que no tenia cap fill nascle, eren Manuela casada amb Cipriano Rodríguez Arias, María, dona de Nicolás Rodríguez, Angela, muller del fabricant Jerónimo Gómez Rodulfo, i Ana, casada amb Saturnino García Bajo, jutge.

¹⁰²⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fols 110-113.

telers¹⁰²⁶, i en els anys 40 esdevingué, paral·lelament a la construcció de l'establiment fabril de Navahonda, un dels principals fabricants de la vila. Els recursos entregats per Julián Yagüe a la seva filla devien jugar un paper no negligible en la trajectòria de l'empresa de Rodríguez Arias. En el moment del seu matrimoni, quan tant el seu pare com la seva mare eren encara vius, Manuela va rebre una dot de 30.706,5 rs en estris de casa, joies, mobles, una vinya, tintures i altres efectes de fàbrica; aquesta darrera partida era justament la més important de la dot, ja que ascendia a 20.000 rs¹⁰²⁷. Més endavant, el 1844, li cedí una casa i la quarta part de les seves instal·lacions hidràuliques, tot plegat valorat en 52.000 rs¹⁰²⁸.

.....

Els exemples descrits fins ara mostren la continuïtat dels fabricants d'aquesta etapa amb els estrats superiors de l'empresariat del segle XVIII i, en tot cas, l'ascens gradual reforçat per les estratègies matrimonials. Certament no faltaren casos que s'escapaven d'aquestes pautes, però aquests eren clarament excepcionals. Entre els primers propietaris d'edificis fabrils l'únic cas en que s'observa un acusat procés de mobilitat ascendent al marge de les vinculacions familiars i conjugals amb les nissagues de fabricants del segle XVIII és el de Miguel Faure. Com ja sabem, Faure era tintorer, natural de Virlet al departament de Puidedome a França, i arribà a la

---

¹⁰²⁶A.U.S., Fondos Históricos, leg. 2125

¹⁰²⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 1043, fols 97-101

¹⁰²⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 113

vila durant els anys vint com a arrendatari dels tints ducals¹⁰²⁹. El 1824 s'escripturà la dot i el capital que aportaren al matrimoni Miguel Faure i Rafaela Pozo, aquesta darrera natural de Béjar i filla d'artesans. Rafaela Pozo aportava la curta quantitat de 3.861 rs, recursos que encara són més minsos si considerem que no es tractava pròpiament d'una dot sinó de la legítima del seu pare difunt. Faure aportava un capital més important, 70.000 rs, pràcticament tot ell vinculat a la seva activitat com a tintorer. Així, d'aquesta quantitat, 56.731 rs eren en "dinero metálico y deudas contraídas a favor por vecinos de esta villa y la de Hervás, deducidas las que son en contra", i 10.069 rs en que es valoraven les tintures en existències¹⁰³⁰. L'eixamplament de les activitats industrials de Faure durant la primera meitat del segle fou espectacular. D'una banda, continuà fins a la seva mort com a arrendatari dels tints ducals. De l'altra, a finals dels anys vint construí un tint propi¹⁰³¹, i el 1833 comprà, en companyia amb José Rodríguez, un primer establiment hidràulic per a màquines de carda i filatura de petites dimensions¹⁰³². En els anys següents, sempre en societat amb José Rodríguez, realitzà importants inversions en edificis industrials: el 1849 la vídua de Faure i José Rodríguez posseïen sis edificis de màquines de cardar, filar i acabats, un edifici amb cinc batans, un altre que allotjava una turbina,

---

¹⁰²⁹El primer contracte d'arrendament a favor de Faure data del 13-10-1824. A.H.P.S., Protocolos, prot. 812, fols 291-293.

¹⁰³⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-60, fols 22-25

¹⁰³¹En l'arrendament del tint ducal que s'escripturà l'agost de 1830, Faure hipotecava com a seguretat de compliment de les condicions del contracte una casa amb un "corral, majuelo y edificio de nueva planta en el para tinacos y otras maniobras". A.H.P.S., Protocolos, prot. 816-19, fols 163-165.

¹⁰³²Aquest establiment fou comprat a Victorino del Guijo i Manuel Campo per 89.000 rals. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fols 69-70

i dos rentadors de llanes, un d'ells en construcció; tot plegat, junt amb alguns terrenys accessoris i materials per a concloure les obres en curs, es valorava en 890.350 rs, que corresponien als dos socis per meitat¹⁰³³. Faure també devia haver ampliat notablement la seva activitat pel que fa a l'empresa de tintatge, que posseïa en solitari. Després de la seva mort que tingué lloc el 1847, la vídua Rafaela Pozo i els seus dos fills continuaren en societat amb "la industria de tinturación de lanas y paños"; quan el 1849 aquesta es dissolgué, el seu cabal -format pels edificis de tints, estris relacionats amb aquesta activitat, i tintures- ascendia a uns 500.000 rs¹⁰³⁴.

.....

Els exemples de mobilitat ascendent més importants, a part del de Miguel Faure, són els d'alguns dels cinc fabricants membres de la companyia que construí un establiment fabril a finals dels anys trenta al lloc de la Fuente del Molino¹⁰³⁵. Un d'ells, Pedro Caperán, propietari d'una cinquena part d'aquest edifici i empresari de fase en la filatura, era un majordom de fàbriques francès que el 1826 fou nomenat director dels establiments de José Herrera i Juan Gómez Rodulfo i del d'Antonio María Olleros, Juan i José Rodríguez i Bernardo

---

¹⁰³³A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 246-248.

¹⁰³⁴Correspongueren al soci José Antonio Faure 153.174 rs i 11 mrs i al seu germà Saturnino 174.512 rs. Encara que no tenim informacions sobre la part corresponent a Rafaela Pozo, devia tractar-se d'una quantitat similar a la de cada un dels seus fills, ja que es menciona que gairebé totes les partides es dividiren per terceres parts. A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fols 114-115 i prot. 6966, fols 10-11.

¹⁰³⁵Malauradament, no disposem de dades per a estudiar els orígens d'Esteban Martín Asensio i de Victorino Sánchez, dos dels socis que participaren en l'erecció d'aquest establiment. Pel que fa a Juan Hernández Bueno, sabem que procedia d'una antiga família de fabricants, però no tenim pràcticament dades econòmiques que permetin resseguir la seva trajectòria.

Hernández Campo¹⁰³⁶. Però, el cas probablement més espectacular entre els cinc socis és el de Manuel Pozo, tot i que tenim menys dades de les que voldríem sobre aquest individu. Tot sembla indicar que els seus orígens eren vertaderament molt modestos. Manuel Pozo era nét d'un fabricant i teixidor que a mitjans segle XVIII produïa 12 peces i que no havia prosperat el 1780 quan encara el trobem amb una producció anual d'idèntic volum¹⁰³⁷. Tampoc sembla que a la següent generació els recursos familiars haguessin augmentat substancialment: el 1799 només es repartien a Miguel Pozo, pare del futur industrial, la molt baixa quantitat de quatre rals per al donatiu voluntari al Rei¹⁰³⁸. El 1815 Manuel Pozo va contraure matrimoni amb Lorenza Muñoz de Amador. Encara que no tenim pràcticament dades sobre la família de la núvia, natural com els seus pares de Béjar, no ens consta enlloc que es tractés d'una família acabalada. Tot i aquests orígens molt modestos, i a través d'un procés que desconeixem, Manuel Pozo figurava ja el 1839 en el llistat de majors contribuents de la vila¹⁰³⁹, i probablement cal incloure'l en el grup dels principals fabricants¹⁰⁴⁰.

---

¹⁰³⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 273-274

¹⁰³⁷A.H.P.S., Catastro, leg. 340, fols 128-140; A.M.B., Alcabalas, Médicos, Utensilios. Repartimiento de Alcabalas para el año 1780.

¹⁰³⁸A jutjar per aquesta font, Miguel Pozo devia ser un minúscul fabricant; cal tenir en compte que s'adjudicaren de 100 a 320 rals als fabricants més importants (amb la sola excepció de Diego López, que pagà 960 rs), de 40 a 80 rals als fabricants amb un volum mitjà de producció, i de 10 a 30 rals als petits fabricants. Dels 63 fabricants que en aquell moment formaven el gremi, només en cinc casos, que han de ser considerats tots ells com a minúsculs fabricants, se'ls repartiren menys de 10 rs. A.M.B., Acuerdos, leg. 80, documents adjunts.

¹⁰³⁹A.M.B., Correspondencia, 18-12-1839

¹⁰⁴⁰Ja abans de la construcció de l'establiment de la Fuente del Molino, Pozo havia esdevingut un fabricant amb un volum mitjà de producció, ja que tenia 6 telers propis, al marge que en fes treballar algun altre d'aliè. A.U.S., Fondos Históricos, llig. 2125

10.1.2- Anàlisi del col·lectiu dels fabricants a partir del registre civil de naixements.

Més difícil és l'anàlisi de l'origen dels fabricants més modestos, aquells que no disposaven d'instal·lacions fabrils i que posseïen, sovint formant petites companyies, alguna màquina per al cardatge i la filatura i/o algun teler. Les fonts referents a aquest ampli col·lectiu es redueixen bàsicament a les informacions que proporciona el registre civil de naixements entre 1841 i 1845, que permet conèixer l'origen geogràfic i descriure l'entorn social de tots els fabricants que foren pares entre aquestes dates¹⁰⁴¹. El registre civil proporciona els noms dels pares del nascut i dels seus avis i la professió del pare. Creuant les dades sobre els noms dels avis dels nadons, podem conèixer les relacions familiars col·laterals -germans i cunyats- existents entre tots els individus de la vila que foren pares en aquell període. El quadre següent resumeix aquestes informacions pel que fa als fabricants:

---

¹⁰⁴¹Un acurat anàlisi de les relacions de parentesc i l'entorn social per a l'estudi de l'abast de la "fractura de classe" a J. Foster, Class struggle and the Industrial Revolution. Early industrial capitalism in three English towns, Londres, 1977, especialment apèndix 2. Tot i que s'ha intentat un tractament similar de les dades disponibles per a Béjar en els segles XVIII i XIX, les dificultats són extremadament difícils de solventar sense disposar d'informacions sobre professions en els registres de casats de les parròquies.

QUADRE 10.2: ORIGEN GEOGRÀFIC I RELACIONS DE PARENTESC (GERMANS I CUNYATS) DELS FABRICANTS DE BÉJAR (1841-1845)

FABRICANT	NATURALESA	GERMANS	CUNYATS
-José Leoncio Aguado	Béjar	--	1 fab.
-Carlos Alonso *	Béjar	--	1 sab. 1 fil.*
-Indalecio Barrientos	Béjar	1 teix.	1 teix.
-Anselmo Bruno	Béjar	--	1 abaix.
-Zacariás Callado *	Béjar	--	2 teix.
-Tomás Campo *	Béjar	--	2 fab.
-Vicente Cid	P. Astorga	--	1 fab.
-José Cortés	Béjar	1 teix.	1 pal.
-Prudencio Díaz	Béjar	--	2 fab. 1 e.t.
-Juan Antonio Díaz	Palomares	--	3 fab.
- <u>Juan García</u>	Béjar	--	3 fab.
-Estanislao García	Béjar	--	1 fab. 1 com.
-Eusebio García	Béjar	--	1 bot. 1 sast.
-Ramón García Benito	Béjar	1 teix.	--
-Adrián García Regadera	Béjar	1 bot.	1 teix.
-Manuel García Regadera	Béjar	--	--
-Pedro Gil Ocaña	Béjar	--	--
-Diego Gómez Cardona	Cubillana (Portugal)	--	1 teix.*
- <u>Jerónimo Gómez Rodulfo</u>	Béjar	1 fab.	4 fab. 1 jut.
- <u>Ruperto Gómez Rodulfo</u>	Béjar	1 fab.	2 fab.
-Manuel Gutiérrez *	Béjar	--	1 fab.
-Santos Hernández Agero	Béjar	--	1 fab.
- <u>Joaquín Agero</u>	Béjar	1 ad.rend.	3 fab.
-Tomás Hernández Agero	Béjar	--	1 fab.
-Luis Hernández Agero	Béjar	1 fab. 1 e.t.	1 fab.
-Pedro Hernández Agero	Béjar	1 fab.	3 fab. 1 e.t.
-Juan Antonio Linares	Béjar	--	2 c.maq.
-Anacleto López	Tordesillas	--	--
-Juan Manuel Majadas *	Béjar	--	--
- <u>Donato Miranda</u>	Benavente	--	1 fab.
-Braulio Muñoz d.l.Peña	Béjar	--	--
- <u>Anselmo Olleros</u>	Béjar	1 fab.	1 fab.
- <u>Pedro Olleros</u>	Béjar	1 fab.	2 fab.
-Lorenzo Petit	Champagne (França)	--	1 teix. 1 abaix.
-Victorino Regadera *	Béjar	1 fab.	1 abaix.
-Rosendo Rodríguez	Cepeda	1 teix.	1 fab. 1 fil.
- <u>Bonifacio Rodríguez</u>	Béjar	1 fab.	1 fab. 1 tint.
- <u>Nicolás Rodríguez</u>	Béjar	1 fab.	3 fab. 1 tint. 1 jut.

-Mateo Rodríguez	Béjar	--	--
-Valentín Rodríguez	Béjar	--	<u>4 fab.</u>
-Vicente Rodríguez	Béjar	--	1 fab.
			1 com.
-Cayetano Rodríguez	Béjar	--	--
-Francisco Rodríguez	Béjar	--	--
-Cipriano Rz. Arias	Ceclavín	--	<u>2 fab.</u>
			1 jut.
-Gavino Rodríguez	Béjar	1 fleq.	1 sab.
-Manuel Rodríguez Majo*	Béjar	--	--
-Jerónimo Sz. Cerrudo	Béjar	--	1 fab.
-Miguel Sz. Cerrudo	Béjar	--	1 abaix.*
-Benito Sánchez	Béjar	--	1 empl.
-Manuel Sánchez	Béjar	1 teix.	1 maj.fab.
-Felipe Sz. Matas	Béjar	--	--
-Luís Sánchez	Béjar	--	1 abaix.*
-Telesforo Sz. Ocaña	Béjar	1 fab.	2 fab.
-José Sánchez Ocaña	Béjar	<u>1 fab.</u>	3 fab.
-Juan Serván	Cañaverál (Cáceres)	--	--
-Angel Téllez *	Béjar	--	--
-Toribio Zúñiga	Béjar	--	<u>2 fab.</u>
			1 tint.

Nota: Els subratllats corresponen a fabricants propietaris d'almenys alguna part d'edificis fabrils; quan es subratllen els cunyats o germans, s'indica que, almenys un d'ells és propietari d'instal·lacions hidràuliques. *: Individu que apareix com a fabricant en la partida de naixement d'algun dels seus fills, però com a artesà tèxtil en ocasió d'altres naixements.

Claus dels oficis: fab: fabricant; sab: sabater; fil: filador; teix: teixidor; abaix: abaixador; pal: paleta; e.t.: empleat dels tints; con: comerciant; bot: botiguer; sast: sastre; jut: jutge; ad. rend: administrador de rendes; c. maq.: constructor de màquines; tint: tintorer; fleq: flequer; empl: empleat; maj. fab: majordom de fàbrica.

FONT: A.M.B., Registro Civil de Nacimientos, 1841-1845.

El primer que ens indica el quadre és el reclutament bàsicament local dels fabricants. Entre els 57 individus que apareixen en la llista, el 86 per 100 són naturals de la mateixa vila. Un segon fet que es desprèn del quadre és l'elevat grau d'endogàmia. Dels 21 individus que apareixen com a germans, el 52 per 100 són també fabricants, i el percentatge s'eleva al 64 per 100 en el cas dels 84 cunyats localitzats.

Aquesta tendència a l'endogàmia presenta diferències notables segons les diverses categories de fabricants. Si observem els individus que apareixen subratllats, és a dir, els propietaris d'edificis fabrils, es constatarà que la seva tendència a l'endogàmia és molt superior a la mitjana. Aquests onze

individus tenen vuit germans, dels quals set són fabricants, i 29 cunyats, el 83 per 100 dels quals són fabricants. Alhora, les seves relacions de parentesc exclouen els treballadors. Així, amb una possible excepció -la de Nicolás Rodríguez que tenia un cunyat tintorer, potser assalariat o potser "industrial" de fase-, cap d'aquests individus estaven emparentats amb treballadors. Ni tan sols indirectament, perquè els fabricants emparentats amb ells tampoc tenien relacions amb treballadors, amb la sola excepció d'un empleat del tint germà de Pedro Hernández Agero.

El quadre també indica, però, la relativa fluïdesa amb què es podia passar la barrera de treballador a petit fabricant. D'una banda, trobem vuit individus, els assenyalats amb un asterisc, que en el curt període de quatre anys que registra la font passaren de la condició de treballadors a fabricants o a l'inversa. De l'altra, onze individus més dels que apareixen en la llista es movien en l'entorn social dels treballadors. En conjunt, d'aquests 19 individus només tres estaven emparentats amb fabricants.

10.2- L'associació de capitals: les societats de fabricació

Al llarg del període estudiat, l'associació de capitals relacionada amb la indústria drapera prenia una triple dimensió. En primer lloc, existien les societats, ja estudiades en el capítol 9, que reunien diversos fabricants amb l'objectiu de construir, reformar i gestionar edificis hidràulics. En segon lloc, es constituïren societats pròpiament de fabricació, que associaven els recursos de diversos individus en maquinària i capital circulant. Finalment, com hem vist en el capítol 7, hi hagué també companyies de comercialització, que reunien

diverses empreses per a accedir a alguna comanda del sector públic o bé per a establir estructures comercials estables en els punts de venda. Com ja s'ha citat, les tres dimensions de l'associació de capitals eren gairebé sempre independents, en el sentit que els fabricants podien associar-se amb individus diversos en cada un dels tres nivells. La pràctica d'associacions a múltiples bandes revela la cohesió del grup empresarial, almenys en els seus estrats superiors, alhora que fou un factor de primer ordre per a mantenir-la i reforçar-la.

En aquest apartat observarem algunes de les característiques de les societats de fabricació, les que configuraven pròpiament l'empresa. Durant el període 1820-1850 he localitzat en els protocols notarials nou escriptures de constitució o dissolució de companyies específicament destinades a la fabricació de draps. A més, es pot detectar l'existència d'altres societats del mateix tipus, de les quals en desconeixem, però, les característiques.

Coneixem el capital de vuit d'aquestes societats, les dades principals de les quals es resumeixen en el quadre 10.3: cinc d'elles compten amb més de 300.000 rs, dues entre 100.000 i 150.000 rs i només una s'inicia amb uns 70.000 rs. Tot i que hi ha una certa diversitat, els protocols notarials registren sobretot les societats constituïdes pels principals fabricants de la vila. Cal tenir en compte que el cabal d'aquestes societats incloïa bàsicament el capital circulat i, en alguns casos, parcialment les màquines. Mai, però, es comptabilitzaven en el capital social els edificis hidràulics, les cases-fàbrica i altres instal·lacions fabrils. Tenint en compte aquest fet, cal concloure que bona part de les societats que apareixen en el quadre -les que superen els 300.000 rals- eren d'importància notable en el context de la indústria llanera.

QUADRE 10.3: SOCIETATS DE FABRICACIÓ ESCRITURADES A BÉJAR DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

ANY	RAÓ SOCIAL	SOCIS	CAPITAL (en rs)
1833	Herrera y Hermanos	José Herrera Felipe Herrera Raymundo Herrera	330.000
1832	Olleros e Hijo	Antonio M. Olleros Anselmo Olleros	335.478
1835	Olleros e Hijo	Antonio M. Olleros Anselmo Olleros	575.478
1841	Bonifacio Rodríguez y Hermano	Bonifacio Rodríguez Nicolás Rodríguez	100.326
1846	Gómez Rodulfo y Sobrinos	José Gómez Rodulfo Jerónimo Gómez Rodulfo Ruperto Gómez Rodulfo	377.620
1850	Rodríguez e Hijos	Juan Rodríguez José Regidor Vicente Rodríguez	150.300
1850	Asensio y Agero	Esteban Martín Asensio José Agero	500.000
1850	Solpérez y Castaño	Florentino Solpérez José Castaño	69.355

FONT: A.H.P.S., *Protocolos*, prot. 1042, fol 230; prot. 648, fols 14-22 i 98-100; prot. 651, fols 181-182; prot. 654, fols 1-2; prot. 6966, fols 68-70, 96-97 i 367-369.

Una primera qüestió que cal comentar sobre les societats localitzades és la pràctica inexistència d'aportacions de capitals al marge del grup empresarial. La major part de les societats eren estrictament familiars, però fins i tot quan no consta una relació de parentesc entre els socis -per exemple en la societat *-Asensio y Agero-*, aquests eren generalment d'origen local i amb experiència prèvia en la fabricació de draps. El paper del capital comercial fou, doncs, extremadament restringit. Els únics exemples localitzats de participació de comerciants en les societats de fabricació de draps són els de Florentino Solpérez, gendre del comerciant de la vila Antonio López Manzanares, que s'associà amb un fabricant molt modest, José Castaño, i els de la societat Jugo i Pozo -de la qual no en tenim l'escritura de constitució-, formada per un

comerçant madrileny i un fabricant de Béjar. En ambdós casos el fenomen és tardà, ja que les societats es constituïren a mitjan segle. La inexistència d'inversions directes per part dels sectors mercantils, relativament freqüents en canvi en la primera etapa de la industrialització al Vallès i altres zones¹⁰⁴², fou una de les característiques de la primera onada mecanitzadora a la vila de Béjar.

La constitució de societats no estava relacionada, doncs, amb la captació de capitals externs al sector, sinó que intentava solucionar problemes propis de l'empresa familiar: d'una banda, i òbviament, les societats permetien mancomunar els recursos de diversos membres de la família, dispersos sovint com a conseqüència del sistema d'herència. Aquesta era la finalitat principal en les societats familiars en les que els socis eren membres d'una mateixa generació. Els exemples són diversos: la societat dels tres germans Herrera, de Bonifacio Rodríguez i els seus germans, o la de Juan i José Gómez Rodulfo, i més tard la que es constituí entre José Gómez Rodulfo i els dos fills del seu germà difunt. En segon lloc, les societats familiars no eren només una forma de mancomunar recursos materials, sinó també recursos humans; sobretot, permetien l'especialització dels diversos socis en algun dels aspectes de la gestió de l'empresa, fonamentalment els comercials i els més directament vinculats a la producció¹⁰⁴³. D'altra banda, les societats, sobretot quan implicaven a individus de diverses generacions, proporcionaven un marc normatiu en el que es resolien importants qüestions referents a la successió: a) l'aprenentatge empresarial dels fills -quin o quins dels fills

---

¹⁰⁴²J.M. Benaül Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., vol. II, pp. 659-667

¹⁰⁴³Veure els exemples que es citen en l'apartat 7.6.2.

rebría l'"herència immaterial" vinculada a l'activitat empresarial-; b) les disposicions sobre la transmissió de béns materials, que en molts casos intentaven mitigar o burlar el sistema hereditari igualitari; c) en alguns casos, les condicions en què es mantindria a l'antiga generació durant la vellesa¹⁰⁴⁴.

Diversos documents citen explícitament aquestes qüestions. El 1830, en una escriptura que formalment era de cessió de béns però que es confonia, segons el propi atorgant, amb una formació de societat, Juan Gómez Rodulfo declarava que el seu fill Jerónimo es dedicava des de 1828 a la comercialització dels draps paterns a Galícia; gràcies a les activitats de Jerónimo, el seu pare confessava "haber logrado mi casa incalculables ventajas, aumentos y otros beneficios". Per a recompensar el fill, li cedia sis telers "para que los mantenga corrientes y de continuo por su cuenta, y para que con sus productos unidos al resto de los demás de mi fábrica, como si fuera una sociedad, pueda ejercitarse como fabricante capaz". Jerónimo, però, hauria de continuar la seva tasca com a representant comercial del pare, i exercitar-se en la direcció dels sis telers "en las temporadas que venga a casa"¹⁰⁴⁵.

La primera escriptura de constitució de la societat Olleros i fill expressava en termes força clars totes les finalitats de les societats familiars. Tot i que la redacció de l'escriptura de formació d'aquesta societat és la més detallada que he pogut localitzar, les relacions entre els dos socis que s'hi prevèien eren similars a les d'altres societats familiars

---

¹⁰⁴⁴Un estat de la qüestió sobre les implicacions que el problema de la successió té per a les empreses familiars, i en general, sobre la motivació "difusa" de la gestió i les decisions en aquest tipus d'empresa a R. Church, "The family firm in industrial capitalism: international perspectives on hypotheses and history", Business History, vol 35, n. 4, 1993, pp. 17-43

¹⁰⁴⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 816-10, fol 143.

del període. Antonio María Olleros, el pare, declarava que havia instruït el seu fill Anselmo "en la direcció de la fàbrica de paños (...) y le ha confiado hasta con sus poderes generales". El 1832, però, Anselmo va contraure matrimoni, i la seva consegüent separació de la casa paterna creava problemes als negocis d'Antonio María ("el padre no podía mirar con indiferencia esta separación, no sólo por los conocimientos de su hijo, si también porque sus achaques notorios le privaban del manejo de los negocios, con un conocido menoscabo de sus intereses"). Per a evitar la separació, aquell mateix any es constituïren en societat. El pare aportava un cabal de 325.478 rs i el fill només 10.000 rs entregats pel seu pare a compte de les legítimes. Anselmo hauria de dirigir l'empresa, amb l'ajut del seu germà Pedro, però aquest no esdevenia soci de l'empresa sinó que rebria pel seu treball una assignació de 1.650 rs l'any. Com a soci director, i malgrat el seu molt menor cabal, Anselmo tindria dret a la meitat dels beneficis, i en el cas de pèrdues se li garantia la integritat dels 10.000 rs. Que la formació de la societat significava, de fet, una discriminació en la transmissió del patrimoni en favor d'Anselmo era una qüestió clara: el 1835, quan es renovava la societat Olleros i fill, es declarava que, segons el balanç, hi havien hagut uns beneficis de 240.000 rs, que es repartien per meitat ambdós socis. El cabal d'Anselmo havia augmentat, doncs, fins a 130.000 rs, que ara introduïa en la nova societat. L'escriptura de 1835 encara privilegiava més el fill. Tot i que el pare continuava sent el soci principal pel que fa al capital aportat -445.478 rs contra 130.000 del fill-, Anselmo s'emportaria tres quartes parts dels beneficis; si aquests no arribaven almenys a 20.000 rs anuals, Anselmo podria remunerar-se amb aquesta mateixa quantitat extraient-la del

capital del pare. En cas de pèrdues, totes les assumiria el pare. En aquesta escriptura, Antonio María, ja un home ancià, redactava disposicions concretes per a la successió dels seus béns en cas de la seva mort abans dels sis anys pels quals es constituïa la companyia. Així, es disposava que si ell moria, la societat hauria de continuar amb el nom de *Viuda de Olleros e Hijo*; cap dels altres fills tindrien tampoc aleshores "la menor intervenció en el manejo y direcció de los negocios, que seguirán según la voluntad (...) de D. Anselmo, para que vencido el término de esta sociedad, presentará a los demás hermanos la cuenta de sus resultados, sin que entonces tengan estos tampoco otra acción que percibir lo que les toque"¹⁰⁴⁶. No és extrany que la primera associació entre Antonio María Olleros i el seu fill tingués l'oposició de Juan García de la Peña, gendre i cunyat respectivament dels associats¹⁰⁴⁷.

10.3- El paper del crèdit

Com s'ha estudiat en un capítol anterior, el desenvolupament de la mecanització durant la primera meitat del segle XIX comportà a Béjar la subsistència, i àdhuc la multiplicació, de les petites i mitjanes empreses. Tot i que, es podia recórrer a les compres de segona mà i a la propietat compartida de maquinària, pels petits fabricants ampliar les seves inversions, i fins i tot suportar el cicle comercial, devia significar un esforç considerable.

Pel que fa als fabricants importants, hem vist que hagueren de fer inversions notables en capital fix en relació als seus

---

¹⁰⁴⁶L'escriptura de la segona societat Olleros i fill a A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fols 98-100.

¹⁰⁴⁷Així es cita en la primera escriptura de constitució de companyia. A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fol 23.

recursos inicials, ja que ells mateixos esdevingueren propietaris d'establiments hidràulics i que, d'altra banda, era limitada la inversió cooperativa en aquest tipus d'instal·lacions. Finalment, s'ha evidenciat que, si bé els principals fabricants del segle XIX no solien procedir dels rengles inferiors de la classe empresarial del segle XVIII, no sempre els seus recursos inicials eren importants, ja que sovint s'havien vist mermats per la difícil conjuntura dels anys inicials del segle o per la disseminació de les herències.

Tots aquests factors ens porten a la necessitat d'estudiar el paper del crèdit durant l'etapa inicial de la industrialització.

10.3.1- Notes sobre la importància del crèdit indirecte

Tot i que les primeres fases de la industrialització generaren, com veurem, necessitats creixents de crèdit directe, hi ha indicis que les pràctiques d'ajornament del pagament de béns i serveis -és a dir, el crèdit indirecte- facilitaren el finançament de les empreses. Encara que aquestes pràctiques deixen poc rastre en la documentació notarial, intentaré detectar-ne l'extensió.

En primer lloc, podem observar els crèdits i deutes en els escassos inventaris de fabricants localitzats per a aquesta etapa. Aquestes dades es resumeixen en el quadre següent:

QUADRE 10.4: CRÈDITS I DEUTES EN ELS INVENTARIS D'ALGUNS FABRICANTS

	<u>CRÈDITS</u>	<u>DEUTES</u>
<u>ROSA MOLINA</u>		
(1829)		
.Venda draps	5.354,5	.Als treballadors 320
.Préstec	300	.Resta compra de màquines 2.972,5
.Altres	1.098	.Renda edifici de màquines 393,7
TOTAL	6.743,5	.Principals censos 6.450
% TAXACIÓ DELS BÉNS	3	TOTAL 10.136,2
<u>JOSE BUENO</u>		
(1829)		
	--	.Compra de llana 8.746,5
		.Serveis * 2.573
		.Altres 2.289
		TOTAL 13.608,5
		% TAXACIÓ DELS BÉNS 83
<u>LUIS SÁNCHEZ</u>		
(1831)		
.No es menciona el concepte **	6.600	.Compra de llana 3.320
		.Serveis * 3.551
		.Compra tintures i oli 737
		.Préstec 1.100
		.Altres 479
		.No es menciona el concepte 1.888
TOTAL	6.600	TOTAL 11.075
% TAXACIÓ DELS BÉNS	29	% TAXACIÓ DELS BÉNS 49
<u>ANACLETO LÓPEZ</u>		
(1836)		
.No es menciona el concepte ***	15.994	.Compra de llana 572
		.Compra de tintures 2.872
		.Renda màquines 295
TOTAL	15.994	TOTAL 3.739
% TAXACIÓ DELS BÉNS	10	% TAXACIÓ DELS BÉNS 2
<u>MÁXIMO REGADERA</u>		
(1842)		
	--	.Compra llana 7.332,5
		.Serveis 320
		.D'obres del batan 445
		.Préstec 3.000
		TOTAL **** 11.097,5
		% TAXACIÓ DELS BÉNS 25
<u>RAYMUNDO HERRERA</u>		
(1846)		
.No es menciona el concepte *****	82.650	.Compra de llana 41.000
TOTAL	82.650	TOTAL 41.000
% TAXACIÓ DELS BÉNS	13	% TAXACIÓ DELS BÉNS 7

*: Sota l'epígraf serveis s'inclouen els pagaments a altres empreses per tintatge, batanat o serveis de

nàquines de carda, filatura i acabats.

** : Li deu aquesta quantitat el seu sogre.

*** : La major part deu ser per venda de draps, ja que apareixen con a deudors comerciants de Medina del Campo i Salamanca (veure quina quantitat deuen en l'original)

**** : Hi ha, a més, un deute a favor de Miguel Faure, tintorer, que no es quantifica.

***** : Bona part deu ser per venda de draps, ja que 44.957 rs són deguts per diverses cases comercials de Madrid, Saragossa, Plasencia, Ledesma, Talavera i Albacete.

FONT: A.H.P.S., Protocolos, prot. 1041, fols 2-5 i 7-16; prot. 1042, fols 146-150; prot. 1104, fols 38-43; prot. 652, fols 86-91; prot. 653, fols 2-16.

Els inventaris de fabricants localitzats durant aquesta etapa pertanyen fonamentalment a petits, sovint molt petits, fabricants. Les úniques excepcions són Anacleto López, que pot ser considerat un mitjà fabricant, i sobretot Raymundo Herrera, que, com ja sabem, pertanyia a una de les famílies dels principals empresaris de la vila.

Els inventaris presenten una informació molt precària; d'una banda, per l'escàs nombre de documents d'aquest tipus que s'han pogut localitzar; en segon lloc, perquè no sabem si en el moment de la seva elaboració s'incloïen tots els crèdits i deutes. Tot i així, es poden extreure del quadre algunes indicacions. En primer lloc, mostra que tots els petits fabricants -al contrari dels casos de Raymundo Herrera i Anacleto López- eren deudors nets. Tot i que les quantitats degudes eren en tots aquests casos molt petites, en ocasions el grau d'endeutament era molt elevat: en l'inventari de Máximo Regadera, els deutes representen una quarta part de la taxació de tots els seus béns, en el de Luis Sánchez arriben a la meitat, i en el de José Bueno representen fins el 83 per 100. Sempre, però, el crèdit directe és poc important. Entre tots els deutes dels fabricants només se n'han localitzat dos derivats de préstecs, però en un cas, el de Luis Sánchez, significava únicament el 10 per 100 de tots els deutes del mateix fabricant, mentre que en l'inventari de Máximo Regadera els deutes derivats de préstecs eren el 27 per 100 del total.

La part fonamental dels deutes de tots els fabricants eren pagaments posposats de llana, tintures i altres matèries primeres, rendes de màquines o de parts d'edificis fabrils, subministrament de serveis industrials i, en una ocasió, sumes pendents per compra de maquinària.

Altres documents, també de tipus notarial, remarquen la importància del crèdit indirecte. Pel que fa a les compres de maquinària, sabem que la casa Cockerill, el principal venedor estranger, acceptava el pagament a terminis. Tot i que les compres de màquines s'escripturaven en poques ocasions, sovint només quan el comprador tenia dificultats per a complir amb els pagaments inicialment establerts, tenim ben documentada la pràctica de la venda a terminis durant la primera etapa de la mecanització, durant els anys vint. Entre els anys 1824 i 1825 trobem al representant de la casa Cockerill venent maquinària a terminis almenys en tres ocasions¹⁰⁴⁸. Els anys quaranta Sylvain Roger, venedor de màquines de Carcassona, venia també assortits de carda i filatura a terminis¹⁰⁴⁹. La mateixa pràctica estava extesa entre els maquinistes locals. El 1844 una contrata per a la construcció d'un assortit de carda i filatura signada per l'empresa *Crego y sobrino*, mestres de maquinària, i el fabricant Diego Gómez Cardona prevèia el pagament d'una quarta part de l'assortit 40 dies després de signada la contrata, un segon termini d'una altra quarta part en el moment de l'entrega, i la meitat restant a dos mesos

---

¹⁰⁴⁸ A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-79, fols 48-49 i 50-51; Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 52. En dos d'aquests casos, es tractava de tres terminis a 5, 10 i 15 mesos, encara que és possible que es pagués també una entrada.

¹⁰⁴⁹ A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fol 173. El primer termini era a 4 mesos i el segon a 8 mesos.

després de tenir les màquines en la seva possessió¹⁰⁵⁰.

També les tintures i els serveis de tinturació es devien pagar posposadament en molts casos. Els comerciants de Madrid i d'altres zones permetien el pagament ajornat de tintures¹⁰⁵¹, però en aquest terreny devia ser decisiu, fonamentalment per als petits fabricants, el crèdit local¹⁰⁵².

Sobretot, però, les transformacions més importants es donaren en el mercat de la llana. En la primera part d'aquesta memòria s'han estudiat els quantiosos adelantaments per a la compra de llanes que havien de fer els fabricants durant la segona meitat del segle XVIII i especialment durant els anys immediatament anteriors a la Guerra de la Independència. La crisi de l'activitat ramadera a partir dels anys vint i l'enfonsament de les exportacions i dels preus de la llana modificaren substancialment aquesta situació. Els adelantaments de diners als ramaders no desapareixeren a partir de 1825, ja que podien interessar a fabricants, que potser a través d'aquests arranjaments podien aconseguir la llana a millor preu, i, a més, en molts casos eren necessaris per a garantir la continuïtat de l'activitat de ramaders en dificultats. Les poques escriptures d'obligació que registren adelantaments de llanes durant aquesta etapa permeten documentar en alguns casos les dificultats dels ramaders, que es vèien obligats a demanar

---

¹⁰⁵⁰ A.H.P.S., Protocolos, prto. 653, fol 114. Tot i que en tenim poques notícies, a inicis dels anys trenta també tenim notícies de la venda a terminis, en aquest cas a un fabricant d'Hervás, per part d'Isidro García Crego i Bartolomé Fernández Calahorra, constructors locals de màquines. A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-10, fol 233.

¹⁰⁵¹ A.H.P.S., Protocolos, prot. 1041, s.f. (20-10-1829); prot. 813, fol 328.

¹⁰⁵² En aquest sentit, devia ser important el paper del tintorer Miguel Faure. Troben a aquest individu com a creditor per tintures subministrades i serveis de tints en algunes escriptures d'obligació i en dos dels inventaris que apareixen en el quadre 10.4; també l'he localitzat atorgant poders per al cobrament de deutes al seu favor -els deutors eren veïns de Béjar i d'altres localitats- procedents dels seus "tráficos en tintes". A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-70, fols 41-42; prot. 650, fol 73; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fol 229v.

moratòries i crèdit als fabricants. El 1842 Manuel García Cabrero i la seva dona, Maria Valle, veïns de San Bartolomé, declaraven deure 1.000 rs a Bernardo Rodríguez, veí de Béjar, procedents d'anticips que se'ls entregaren a compte de llana i que no havien pogut pagar. La forma en què s'obligaven a satisfer aquesta quantitat és prou indicativa de la situació precària en què es trobaven aquests petits ramaders; es comprometien a pagar els 1.000 rs "con los bienes que al otorgante corresponda percibir por linea materna reducidos a dinero, y si estos no bastasen, con el dinero que saque de su hijuela o herencia paterna, y en el caso de que unas ni otras pueda sacar dinero para pagar la deuda, entonces podrá (...) ejecutar los bienes de la mujer, que ella obliga voluntariamente"¹⁰⁵³. També un ramader de més importància, Julián Muñoz Berdugo, veí de Piedrahíta, havia hagut de recòrrer al crèdit degut a les seves dificultats. De 1838 a 1844 el fabricant Juan Rodríguez li havia anat pagant anticips ("por los apuros que el mismo D. Julián como los demás ganaderos han tenido"), i el febrer de 1844 li devia per aquest concepte 18.700 rs. En aquell moment Rodríguez li entregà, a més, 10.500 rs, "para atender a las mismas urgencias del ganado lanar". Muñoz Berdugo s'obligava a pagar ambdues quantitats, que sumaven 29.200 rs, en un termini de sis anys, pagant el 5 per 100 d'interés anual a Juan Rodríguez¹⁰⁵⁴.

Tot i que podríem trobar altres exemples de situacions similars, l'enfortiment de la posició negociadora dels fabricants, conseqüència de la nova conjuntura en el mercat de la llana, féu possible que aquests es beneficiessin del crèdit

---

¹⁰⁵³A.H.P.S., Protocolos, prot. 6963, fol 261

¹⁰⁵⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 24

en tot el que fèia referència a l'assortiment d'aquesta matèria primera. Encara que les dades referents a les compres de llana són escasses, els indicis disponibles apunten tots en el mateix sentit.

En primer lloc, si tornem a observar el quadre 10.4, veurem que cinc dels sis fabricants que hi apareixen eren deudors pel que fa a les compres de llana; més significatiu encara, sobretot si ho comparem amb la situació anterior a la Guerra de la Independència: cap d'ells era creditor per quantitats adelantades a compte d'aquesta matèria primera.

El segon tipus d'evidència, també molt parcial, prové de les escriptures d'obligació per compra de llanes que s'han pogut localitzar en els protocols notariaus. Aquesta font registra una ínfima part de les transaccions, ja que en la major part dels casos aquestes o no es registraven o s'escripturaven fora de la vila, en el lloc de residència del venedor. Generalment, el que s'escriptura són deutes contrets amb anterioritat, la satisfacció dels quals és incerta. Tot i que aquesta font és, per aquestes raons, poc útil per a l'anàlisi del crèdit indirecte, coincideix amb les dades que es desprenen dels inventaris: entre 1825 i 1850 he localitzat 17 escriptures d'obligació atorgades per fabricants a favor de ramaders en les que la llana és comprada a terminis pels primers, i 6 escriptures d'obligació de tipus invers, en les quals hi apareixen adelantaments de diners als ramaders. En les primeres els deutes dels fabricants pugen a 283.790 rs; en les segones, els anticips només sumen 56.140 rs¹⁰⁵⁵. En els pocs casos en

---

¹⁰⁵⁵ A.H.P.S., Protocolos, prot. 814, fol 328; prot. 1103, fol 63; prot. 1042, fol, 93 i 221; prot., 647, fol 14; prot. 650, fols-99 i 100; prot. 1104, fols 26-27 i 56-57; prot. 6971, fols 66-67 i 101-102; prot. 6964, fol 36; prot. 6972, fols 184-185, 192 i 195; prot. 6965, fol 325; prot. 6966, fol 197; pel que fa a les escriptures de llanes amb adelantament de diners als ramaders, A.H.P.S., Protocolos, prot. 818, fols 172 i 173; prot. 6963, fol 261; prot. 653, fol. 24; prot. 6964, fol 82; prot. 657, fol 38.

que les escriptures d'obligació registren compres efectuades en aquell mateix moment i no deutes anteriors, l'import de les llanes es preveu sempre que es faci efectiu en dos terminis, el primer dels quals oscil.la entre els 3 i els 6 mesos i el segon entre els 6 i els 12 mesos¹⁰⁵⁶. Es tracta de períodes força llargs en comparació amb altres centres drapers d'Espanya i l'estranger¹⁰⁵⁷

El tercer indicatiu de què disposem són els poders atorgats per a exercir el dret de tempteig. Com havíem vist, durant la segona meitat del segle XVIII els fabricants havien de recórrer de forma relativament freqüent al dret de tempteig per a assortir-se de llanes, el que implicava en la major part dels casos haver de tenir immobilitzades sumes importants -en general les mateixes que havien adelantat els comerciants- com a "socors" als ramaders i, en els casos força freqüents en els que el recurs de tempteig era contestat per la part contrària, l'entrega de les llanes estava sotmesa a resolució judicial. Per això, la freqüència amb què s'havia de recórrer al dret de tempteig és indicativa de la trajectòria del crèdit indirecte pel que fa a l'assortiment de llanes. En contrast amb el que s'ha pogut observar durant la segona meitat del segle XVIII i els primers anys del XIX, durant tota l'etapa que va de 1825 a 1850 només he pogut localitzar dues escriptures de poders per a exercir el dret de tempteig, totes dues l'any 1833¹⁰⁵⁸.

---

¹⁰⁵⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 647, fol 14; prpt. 650, fols 99 i 100; prot. 6971, fols 101-102; prot. 6965, fol 325.

¹⁰⁵⁷Als principals centres tèxtils llaners britànics els períodes de crèdit oscil.laven entre els 3 mesos per les llanes nacionals i 6 o 8 mesos per les d'importació. Al Vallès, els períodes usuals eren de tres mesos. P. Hudson, The Genesis..., pp. 116 i 119; J.M. Benaul Berenguer, "El crèdit local en l'arrencada de la industrialització tèxtil llanera al Vallès, 1820-1836", Arraona, 12, primavera 1993, p. 9, n. 3.

¹⁰⁵⁸Ambedues escriptures, una otorgada per Juan i José Gómez Rodulfo i l'altra per Olleros i fill, són per temptejar llanes de ramaders de Plasencia. A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-2, fol 259 i fol 261.

Si bé els protocols notarials presenten, com s'ha vist, evidències molt febles, els contemporanis s'encarregaven també de remarcar la importància del crèdit indirecte per al finançament de la indústria i per a la subsistència de bona part de les empreses. El 1845 un informe redactat per alguns dels principals fabricants afirmava que anualment s'invertien 1.158.000 rs en llanes i tintures i 2.851.200 rs en remuneració als operaris. S'afegia, però, que d'aquest cabal

"no se anticipa en realidad más que una pequeña parte del mismo, ya porque no todas las lanas se compran a la vez, ya también porque casi todas las que se compran se pagan a plazos, sucediendo lo mismo con las demás materias, y finalmente porque a los operarios sólo se les paga semanalmente, de modo que con el producto de los paños y bayetas que se fabrican en las primeras semanas, se va reproduciendo el capital y cubriendo las atenciones, a no ser que se experimente retraso en la venta del género, en cuyo caso es mayor la anticipación, sucediendo a muchos que si aquella se les difiere por mucho tiempo tienen que parar del todo, o cercenar en gran parte su fabricación"¹⁰⁵⁹

Malauradament, hi ha poquíssimes informacions sobre els terminis usuals de pagament que els fabricants oferien als seus clients¹⁰⁶⁰. És sabut que la precarietat del comerç interior determinava àmplies incerteses en aquest terreny -com ja indica la cita anterior- i, en bona mesura, fèia recaure sobre els fabricants el finançament de la comercialització¹⁰⁶¹. Tot i així, caldria saber si es produïren modificacions pel que fa

---

¹⁰⁵⁹A.M.B., Correspondencia, 1845

¹⁰⁶⁰El 1813, la vídua Juana Muñoz de la Peña declarava que el període "de respiro" que "por punto general concede (...) a todos los consumidores de su fábrica" era el de quatre mesos. No hi ha notícies, però, de les possibles modificacions en aquest aspecte en els anys posteriors, ni de si els terminis concedits per aquesta fabricant poden ser considerats generals. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1100-29, fols 164-165.

¹⁰⁶¹Un planteig general d'aquesta qüestió a J. Nadal, "Cataluña, la fábrica de España...", pp. 118-119.

a aquesta qüestió i en quin sentit operaren. Mentre no hi hagi informacions precises sobre aquesta qüestió, podem plantejar provisionalment la hipòtesi que les transformacions en el crèdit indirecte, sobretot pel que fa a l'assortiment de llanes, entre l'etapa anterior a la Guerra de la Independència i el període de la primera industrialització facilità la disponibilitat de capitals de la indústria de la vila per a assumir les inversions en les noves màquines i instal·lacions. Com veurem en el proper apartat, però, el recurs al crèdit directe, relacionat ben sovint amb les inversions en capital fix, jugà un paper prou rellevant.

10.3.2- El crèdit directe durant el segon quart del segle XIX

Abans d'iniciar l'estudi del crèdit directe durant el període 1820-1850 caldrà fer alguns comentaris sobre les fonts. L'única documentació disponible per a l'estudi del crèdit són les escriptures d'obligació en les que l'atorgant es comprometia a retornar diners prestats, o a satisfer impagats procedents de compres de llanes, tintures, serveis industrials o maquinària. S'han buidat totes les escriptures d'aquest tipus localitzades en els protocols notariais de la vila i en els llibres de la Comptaduria d'Hipoteques. Aquestes fonts presenten, però, nombrosos problemes. En primer lloc, cal advertir que recullen només una part dels préstecs atorgats als fabricants durant aquest període. D'una banda, les operacions d'aquest tipus que tenien lloc dins l'àmbit de la comunitat local, i especialment, de la família, es devien escripturar només en escassa mesura. De l'altra, tot i que els llibres de la comptaduria d'hipoteques proporcionen informació sobre

préstecs escripturats fora la vila, aquestes dades no són, amb tota seguretat, exhaustives. De fet tenim notícies de molts préstecs que no estan escripturats. Per exemple, la correspondència d'Antonio Soriano, poderós negociant i assentista de l'exèrcit veí de Miranda del Castañar, dóna notícia de diverses escriptures d'obligació atorgades a favor seu pel fabricant Joaquín Agero y Ocaña, que no es localitzen ni en els protocols de Béjar ni en la comptaduria d'hipoteques; de la mateixa manera, tampoc han quedat registrats en les fonts notarials els aproximadament 150.000 rs que, segons comunicava Soriano en una carta datada el març de 1840, se li devien a Béjar "entre los Ageros, López, Olleros y D. Gregorio Gómez", tots els quals eren fabricants d'una certa importància¹⁰⁶².

A aquests problemes, obvis i inevitables si ens veiem forçats a treballar només amb documentació notarial, s'hi afegeix el fet que en el cas de Béjar les escriptures de tot tipus rarament ens informen de la professió dels atorgants. Per tant, moltes escriptures d'obligació relacionades amb préstecs a fabricants probablement no han pogut ser identificades com a tals. De fet, les escriptures que contempla la mostra són aquelles en les que s'especifica que el motiu del crèdit és el foment dels negocis industrials o bé atendre les urgències provocades per aquests negocis; alhora, també s'inclouen escriptures atorgades per fabricants d'una certa importància, fàcilment identificables com a tals. Per aquesta darrera raó, l'aproximació al paper del crèdit en la trajectòria dels mitjans i grans fabricants serà menys limitada que en el cas dels petits fabricants, pels quals les dades disponibles són

---

¹⁰⁶²Contra Joaquín Agero es registren dues obligacions, el 1838 i el 1840 que sumen uns 45.000 rs. Correspondència d'Antonio Soriano, cartes de 14-12-1838, 11-2-1840 i 19-3-1840. Gentilesa de Javier Infante Miguel-Motta.

extraordinàriament febles. D'altra banda, la manca d'informació sobre les característiques socio-professionals dels atorgants és encara més accentuada en altres tipus d'escriptures, com les de venda o de constitució de censos, que, tot i que ens interessarien per a l'estudi del crèdit, no han pogut ser analitzades per a aquesta finalitat.

Entre 1820 i 1850 hem localitzat en els protocols notariais i en els llibres de la comptaduria d'hipoteques 33 operacions de préstec en diners a fabricants de la vila, que sumaven 1.139.358 rs, i 29 escriptures d'obligació derivades de deutes anteriors, fonamentalment originats pel subministrament de matèries primeres, serveis o maquinària. La distribució per períodes d'aquestes 62 escriptures és la següent:

QUADRE 10.5: ESCRIPTURES D'OBLIGACIÓ ATORGADES PER FABRICANTS (1820-1850)

PERIODES	Nº ESCRIPTURES	CAPITALS	MITJANA ANUAL CAPITALS
1820-1823	3	118.849	29.712
1824-1828	12	246.013	49.203
1829-1833	11	140.883	28.177
1834-1838	1	100.000	20.000
1839-1843	15	391.617	78.323
1844-1848	16	639.946	127.989
1849-1850	4	294.187	147.094
TOTAL	62	1.931.495	62.307

Fonts: De les 29 escriptures de deutes per subministrament d'efectes: A.H.P.S., Protocolos, prot. 810, fol 255; prot. 811, fol 231; prot. 1102-79, fols 48-49; prot. 1102-80, fols 51-52; prot. 813, fols 258; prot. 814, fol 328; prot. 1103, fol 63; prot. 815-19, fol 325; prot. 815-29, fols 164-166; prot. 1041, s.f. (20-10-1829); prot. 1042, fols 93 i 221; prot. 816-29, fol 183; prot. 650, fol 100; prot. 1104, fols 26-27 i 56-57; prot. 6971, fols 66-67 i 124; prot. 653, fols 22-23; prot. 6972, fols 184-185, 192 i 195; prot. 654, fols 173-174; prot. 655, fol 158; prot. 6966, fol 197; Contaduria de Hipotecas, llib. 261, fol 52r-52v; llib. 262, fol 229v; quant a les 33 escriptures de préstecs en diner: A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-79, fols 41-42; prot. 813, fols 242 i 254-255; prot. 814, fols 373-375; prot. 815-19, fols 264-265; prot. 1041, s.f. (13-12-1829); prot. 816, fol 143; prot. 1042, fol 22; prot. 816-29, fols 220-221; prot. 650, fols 22 i 200; prot. 6963, fols 14-15, 16-17, 18-19 i 197; prot. 651, fols 102 i 131; prot. 652, fol 79 i 114; prot. 653, fols 168 i 195; prot. 6964, fol 59; prot. 654, fol 139; prot. 6965, fols 108-109; prot. 655, fol 244; prot. 656, fols 159-160; prot. 657, fols 130 i 203; Contaduria de Hipotecas, llib. 261, fols 41, 44v i 79v; llib. 262, fols 183-184.

Abans de tot, cal dir que el primer que demostra el quadre és la feblesa de les dades: per exemple, no és versemblant l'existència d'una sola escriptura en el quinquenni 1834-1838. Tot i així, el quadre reflecteix les principals etapes inversores, que generaren un augment de la demanda de crèdit: la primera de 1824 a 1828 i la segona durant els anys quaranta.

Tot i que tenint en compte la debilitat de les dades és una operació arriscada, podem intentar comparar-les amb les dels debitoris que ha estudiat J.M. Benaül pel cas de Sabadell. En les notaries de la vila vallesana es registren durant els quinze anys que van de 1822 a 1836 40 debitoris atorgats per fabricants per un valor total de 26.601 lliures catalanes, que equivalen a uns 283.500 rs¹⁰⁶³. Malgrat que en el cas de Béjar el nombre d'escriptures és molt menor -24 en un període comparable de quinze anys de 1824 a 1838-, pel que fa als capitals les quantitats són molt superiors: en el mateix període, els capitals de les obligacions estudiades sumen 486.896 rs, gairebé el doble que en el cas vallesà. Si només tenim en compte les obligacions escripturades en notaries de Béjar, el total de capitals durant aquest període ascendeix a 316.896 rs. Cal tenir en compte, a més, que amb tota seguretat els protocols notariais de Sabadell permeten identificar més operacions creditícies que els de Béjar, ja que citen la professió de l'atorgant. Si ho comparem, doncs, amb els principals nuclis llaners del període, la importància del crèdit en el cas de Béjar no és negligible.

Estudiarem tot seguit amb més detall aquestes escriptures d'obligació. Quant als tipus d'interés, la informació és

---

¹⁰⁶³J.M. Benaül Berenguer, "El crèdit local ..." p.16

limitada en el cas dels préstecs per deutes anteriors derivats de compres de llanes, tintures, maquinària i altres: en 22 casos no hi consta aquesta dada, mentre que les set escriptures restants es reparteixen entre una obligació sense interès, una escriptura al 4 per 100, una al 5 per 100 i quatre al 6 per 100. Aquestes darreres eren, però, les que sumaven una quantitat més important: 479.404 rs que suposaven el 60 per 100 del valor dels crèdits registrats en el total de 29 escriptures. Tenim més informació, que es resumeix en el quadre següent, en el cas dels préstecs de diners.

QUADRE 10.6: TIPUS D'INTERÉS EN LES ESCRIPTURES D'OBLIGACIÓ ATORGADES PER FABRICANTS

TIPUS D'INTERÉS	NO ESCRIPTURES		PRINCIPAL	
	NO	%	rs	%
6 per 100	19	58	491.838	43
5 per 100	1	3	100.000	9
4 per 100	1	3	20.000	2
3,5 per 100	1	3	30.000	3
Sense interès	6	18	335.050	29
No consta	5	15	162.470	14
TOTAL	33	100	1.139.358	100

FONT: Veure el quadre 10.5

Segons mostra el quadre, més de la meitat de les operacions de préstec de diners es fèien al màxim legal del 6 per 100. Els casos en què l'interés és menor solen deure's a l'existència de circumstàncies excepcionals, o bé en les clàusules¹⁰⁶⁴, o bé en les condicions del prestamista¹⁰⁶⁵. El predomini dels

¹⁰⁶⁴ Per exemple, en el préstec de 100.000 rals que fèia el 1838 D. Manuel María de Varela Salgado López de Quiroga, estudiant de la universitat de Salamanca, a Manuel Pozo i Joaquín Agero Ocaña, en el que es fixava un interès del 5 per 100 perquè, malgrat la seva duració era de 5 anys, es preveïa que si el prestamista ho demanava podia reclamar la devolució de fins a 20.000 rals l'any. A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 183-184

¹⁰⁶⁵ Com en el préstec de 20.000 rals al 4 per 100 que s'obligava a pagar Bernardo Hernández Campo a la vídua Manuela Sánchez Carrero; en l'escriptura d'obligació s'especificava que si el tipus d'interés era baix era degut "al ningún giro" que podia proporcionar la mencionada suma a la vídua "por su avanzada edad".

préstecs al 6 per 100, usual a l'Espanya interior abans de la introducció de la llibertat de la taxa el 1856¹⁰⁶⁶, contrasta amb el cas vallesà, en el que pràcticament tots els deutoris s'atorguen a un interès més baix¹⁰⁶⁷. Tot i així el quadre també mostra un percentatge important d'escriptures en les que el préstec és atorgat sense interès: un 18 per 100 de les escriptures i un 29 per 100 dels cabals prestats estan escripturats amb aquestes condicions. Naturalment, és impossible esbrinar la proporció d'aquests préstecs en la que els interessos estaven ja inclosos en el capital¹⁰⁶⁸.

Cal preguntar-se qui eren els prestamistes dels fabricants bejarans. La qüestió central que es planteja és si la draperia de la vila logrà captar capitals extralocals i/o al marge del sector o, en canvi, si el mercat de capitals era fortament endògen. En les escriptures d'obligació per impagats de deutes anteriors predominen, òbviament, els comerciants de llanes, de tintures o de maquinària. Quant als préstecs en diner, l'extracció social dels prestamistes, que es resumeix en el quadre següent, és més variada:

A.H.P.S., Protocolos, prot. 651, fol 131

¹⁰⁶⁶ Menciona el predomini dels préstecs al 6 per 100 en els principals nuclis tèxtils llaners extremeñys J. García Pérez, "Dinámica histórica...", p. 216

¹⁰⁶⁷ J.M. Benaül Berenguer, "El crédito local...", p. 18

¹⁰⁶⁸ Es probable que els préstecs aparentment gratuïts que sumaven l'interès en el capital a retornar fossin els més desfavorables pels prestataris. Carasa Soto demostra aquest fet en el cas del crèdit agrari durant la Restauració. P. Carasa Soto, "El crédito agrario en España durante la Restauración. Entre la usura y el control social", a B. Yun Casalilla (coord.), Estudios sobre capitalismo agrario..., pp. 300-301.

QUADRE 10.7: ORIGEN GEOGRÀFIC I SOCIOPROFESSIONAL DELS PRESTAMISTES DELS FABRICANTS DE BÉJAR (1820-1850)

	(1)		(2)		(3)		(4)		TOTAL	
	Nº	RS	Nº	RS	Nº	RS	Nº	RS	Nº	RS
Rendistes	0	0	2	133000	0	0	1	40000	3	178000
Clergat	1	7870	1	20000	2	168000	0	0	4	195870
P.Liberals	6	157100	1	26400	0	0	0	0	7	183500
Comerciants	2	19358	0	0	1	10000	1	5000	4	29358
Fabricants	6	59250	0	0	0	0	0	0	6	59250
Desconegut	5	86580	2	226800	1	120000	1	60000	9	493380
TOTAL	20	330158	6	406200	4	298000	3	105000	33	1139358
% prestamistes		61		18		12		9		100
% cabals		29		36		26		9		100

(1): Béjar i comarca; (2): Resta província Salamanca; (3): Província de Càceres; (4): Altres.
 FONTS: Veure quadre 10.5.

Tot i que el crèdit local era el que més sovintejava -més de la meitat dels prestamistes dels fabricants són veïns de Béjar i la seva comarca-, les dades sobre els capitals prestats, segons les quals el 71 per 100 dels capitals procedien de prestamistes que residien fora la comarca, subratllen que la importància del crèdit extralocal per a la indústria llanera de Béjar. Les informacions sobre les característiques socio-professionals dels prestamistes són menys completes, ja que desconeixem aquesta dada en el 27 per 100 dels casos. La importància dels rendistes laics, dels eclesiàstics i dels professionals liberals és notable: gairebé la meitat dels prestamistes i de l'import dels préstecs contrets pels fabricants durant aquesta etapa procedeixen d'aquestes tres categories. Els comerciants i els fabricants són col·lectius que tenen una importància molt menor: globalment només concentren el 8 per 100 de les quantitats prestades i suposen el 30 per 100 dels prestamistes.

Des d'un altre punt de vista, cal observar la mesura en que el recurs al crèdit derivava de les dificultats per a suportar

el cicle comercial -especialment per part de fabricants amb escassos medis- i, d'altra banda, la importància del crèdit destinat a la inversió. L'anàlisi dels terminis de pagament dels préstecs escripturats i de les característiques dels fabricants prestataris proporcionarà algunes dades sobre aquesta qüestió.

El quadre 10.8 resumeix els terminis de pagament en les escriptures d'obligació localitzades. Cal remarcar d'una banda que els préstecs en diner tenien una durada considerablement superior a la que es prevèia en les obligacions per deutes anteriors. Així, mentre en aquesta segona categoria no trobem cap obligació per un període superior als 5 anys, en la primera el 15 per 100 de les escriptures i el 18 per 100 dels capitals són préstecs a llarg termini, per períodes superiors als 5 anys. Hi hauríem d'afegir, a més, 22.200 rs de dues escriptures en les que els diners es cedien per tota la vida del prestamista i del prestatari respectivament. D'altra banda, coneixem quan es saldà el deute en tres de les quatre escriptures en les que constava que s'havien de retornar els capitals quan volgués el prestamista: en aquests tres casos, que sumen 40.000 rs de principal, els préstecs es retornaren en períodes superiors als 5 anys. Per tant, entorn del 30 per 100 dels préstecs en diner i el 23 per 100 dels capitals són amb tota seguretat préstecs a llarg termini, en la seva major part destinats a la inversió.

QUADRE 10.8: TERMINIS EN LES ESCRIPTURES D'OBLIGACIÓ ATORGADES PER FABRICANTS

	OBLIGACIONS PER DINERS PRESTATS			OBLIGACIONS PER DEUTES ANTERIORS				
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
Un any o menys	5	15	46.580	4	13	45	197.865	25
13 mesos-3 anys	7	21	260.358	23	8	28	199.151	25
4-5 anys	4	12	146.400	13	4	14	354.136	45
6-9 anys	3	9	65.050	6	-	-	-	-
10 anys o més	2	6	133.000	12	-	-	-	-
Quan vulgui el prestamista	4	12	100.000	9	-	-	-	-
Altres *	2	6	22.200	2	1	3	4.300	-
No consta	6	18	365.770	32	3	10	36.685	5
TOTAL	33	100	1.139.358	100	29	100	792.137	100

(1): Nombre d'escriptures; (2): % sobre el total d'escriptures; (3): Quantitats (en rals); (4): % sobre el total de les quantitats.

*: Un préstec de 2.200 rs durant tota la vida del prestatari; Un préstec de 20.000 rs durant tota la vida del prestamista; 4.300 rs de deutes de llana que es paguen amb l'entrega anual de dos porcs fins a la seva extinció.

Nota: En les escriptures que preveuen el pagament a terminis, s'ha considerat la durada global del préstec.

FONTS: Les mateixes que el quadre 10.5

La caracterització dels fabricants prestataris suggereix que el recurs al crèdit no era només utilitzat per fabricants amb escassos mitjans. Els prestataris que poden ser inclosos inequívocament en el grup dels principals fabricants atorgaren el 34 per 100 de les escriptures d'obligació localitzades, que sumaven 1.383.679 rs, entorn del 72 per 100 del total dels cabals registrats. Cal tenir en compte, però, que la font privilegia, com ja s'ha citat, la identificació d'aquests individus.

Excepte en el cas probable d'Anselmo Olleros, els principals fabricants de la vila rarament signaren escriptures d'obligació reconeixent deutes anteriors derivats de subministraments de

matèries primeres o serveis¹⁰⁶⁹, el que indica que els problemes de finançament del cicle comercial es centraven, com calia esperar, en els fabricants modestos. Els principals industrials de la vila apareixen repetidament, en carvi, manllevant sumes en metàl·lic amb la finalitat declarada de fomentar la fàbrica o realitzar inversions en capital fix. El recurs al crèdit fou important per alguna d'aquestes empreses, especialment la ja citada d'Anselmo Olleros¹⁰⁷⁰ i la de José Herrera¹⁰⁷¹. També Cipriano Rodríguez Arias va endeutar-se de manera considerable: les dues escriptures que signà en els deu anys que van de 1839 a 1849 sumaven 248.000 rs¹⁰⁷².

La resta dels fabricants que signaren escriptures d'obligació per diners prestats tampoc pertanyien, en la seva major part, als rengles més modestos del grup empresarial. Manuel i Francisco Hernández Agero, Lorenzo Petit, Alfonso Antonio Rodríguez o Francisco Campo y Agero, individus que atorgaren escriptures d'obligació per sumes que oscil·laven entre els 20.000 i els 40.000 rs, eren fabricants amb un mitjà volum de producció, que sovint estaven realitzant inversions en el moment en què contreien deutes. El predomini dels fabricants d'una certa importància concorda amb la finalitat dels préstecs en diner: en la major part dels casos, aquests estaven

---

¹⁰⁶⁹ Anselmo Olleros signà dues escriptures d'obligació, el 1845 i el 1847, a favor del seu cunyat, el comerciant madrileny Joaquín de Mazpule, que sumaven 434.130 rs; segons s'especificava, els deutes procedien d'adelantaments en metàl·lic i efectes, sense que es pugui establir en quina proporció es distribuïa un i altre concepte. A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fols 22-23 i prot. 654, fol 173-174.

¹⁰⁷⁰ A més del finançament rebut durant els anys quaranta del seu cunyat, Olleros signà una obligació de 124.000 rals per al foment de la seva fàbrica el maig de 1850. A.H.P.S., Protocolos, prot. 657, fol 130

¹⁰⁷¹ José Herrera va signar només de 1826 a 1830 diverses escriptures d'obligació que sumaven 162.200 rs, manllevats per a la construcció d'establiments fabrils i per a la compra de maquinària. A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-29, fols 164-166; 813, fols 254-255 i 256-257; 814, fols 373-375 i 376 i ss; Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 79 v.

¹⁰⁷² A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fol 22; prot. 656, fol 159-160.

destinats a la inversió, mentre que les urgències o altres mencions a necessitats apremiants només apareixen en quatre escriptures, tres de les quals registraven quantitats prestades inferiors als 10.000 rs.

Tot i aquests exemples, el paper del crèdit en el finançament de les principals empreses no és generalitzable. Fabricants importants, que realitzaren considerables inversions durant aquests anys, no apareixen com a deudors en les escriptures d'obligació. És el cas dels germans Juan i José Rodríguez, de Miguel Faure, de Pedro Hernández Bueno o d'Esteban Martín Asensio i els seus socis en l'establiment fabril; quant als Gómez Rodulfo sembla que només s'endeutaren tardanament, no en la fase de constitució de l'empresa, i per quantitats relativament modestes en relació al seu volum d'activitat: 40.000 rs manlevats per Jerónimo Gómez Rodulfo el 1850 i 17.000 rs d'una obligació atorgada el 1844, juntament amb Felipe Herrera i Estanislao García, en favor del venedor de l'heretat dels Picozos¹⁰⁷³. Quant a Julián Yagüe només apareix com a prestatari, junt amb el seu pare i Joaquín Martín Caballero, amb anterioritat a 1820, en un moment en que els crèdits estaven destinats amb tota probabilitat a refer el negoci després de la Guerra de la Independència¹⁰⁷⁴.

Alguns dels principals fabricants tingueren, de fet, una activitat més important com a prestamistes que com a prestataris. En aquest sentit, destaca el cas de Pedro Hernández Bueno. El 1840 deixà 16.000 rs a Angel Fraile, de

---

¹⁰⁷³El 1841 Jerónimo Gómez Rodulfo, Felipe Herrera i Estanislao García compraren una part de l'heretat dels Picozos, llindant amb el riu Cuerpo de Hombre en el terme de Béjar per a construir-hi instal·lacions industrials. D'aquesta compra devien el 1844 17.000 rals que el venedor de l'heretat "prefirió dejar en poder de los compradores por el interés de un cinco por ciento anual". A.H.P.S., Protocolos, prot. 651, fols 157-158; 653, fol 153 i 657, fol 203.

¹⁰⁷⁴La quantitat que manlevaren els Yagüe, pare i fill, junt amb Joaquín Martín Cavallero pujava a 102.800 rals. A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 41.

Candelario, per fomentar la fàbrica de xoriços d'aquest darrer¹⁰⁷⁵, i 100.000 rs al 6 per 100 a Francisco Peña Rico, també veí de Candelario, el qual manllerà aquesta quantitat per a concloure la construcció de la seva fàbrica de paper continu. Després de diverses escriptures de pròrroga del préstec, els 100.000 rs quedaren en mans de Peña almenys fins a 1850¹⁰⁷⁶. Encara el 1849 tornem a trobar Hernández Bueno deixant 10.200 rals per 2 anys al 6 per 100 d'interés a D. José Muñoz Amador, veí de Béjar¹⁰⁷⁷. Tot i que el cas de Pedro Hernández Bueno és probablement excepcional, trobem altres exemples de fabricants importants exercint de prestamistes. Les quantitats més importants són les deixades per Juan Rodríguez al ramader de Piedrahíta Julián Muñoz Berdugo -29.200 rs al 5 per 100 d'interés anual-, o els 57.650 rs deixats per José Rodríguez, sense interés i pel termini d'un any, a Francisco Peña Rico, de Candelario, "para las atenciones de su fábrica de papel"¹⁰⁷⁸. Les quantitats eren menors en el cas d'altres escriptures d'obligació atorgades a favor dels principals fabricants de la vila: el 1829 Juan Gómez Rodulfo deixava 6.500 rals per un mes a Sebastián Neila, veí de Candelario "para atender y continuar su tráfico de compra y venta de cerdos que

---

¹⁰⁷⁵L'únic interés del préstec era la "recompensa amistosa" de 24 dotzenes de xoriços l'any. El 1843 el préstec es renovava, però ara amb l'obligació per part del prestatari de pagar el 6 per 100 anual. El 1856 el prestatari retornà la meitat del principal, i el 1858 el deute fou liquidat en la seva totalitat. A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fol 143; prot. 652, fol 149.

¹⁰⁷⁶L'escriptura d'obligació atorgada per Peña i les successives pròrrogues a A.H.P.S., Protocolos, prot. 650, fols 90-91; prot. 653, fol 154; prot. 654, fol 168 i prot. 655, fol 266.

¹⁰⁷⁷Muñoz Amador, probablement comerciant, declarava que els diners eren "para sus urgencias". A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fol 3. Al marge d'aquests tres casos, s'ha localitzat també un altre préstec concedit per Pedro Hernández Bueno, també al 6 per 100, però per una quantitat molt menor (2.000 rs) a Antonio Hernández del Hito, veí de Béjar. A.H.P.S., Protocolos, prot. 652, fol 122.

¹⁰⁷⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fol 24; prot. 856, fol 348.

acostumbra a tener¹⁰⁷⁹; el 1832 Juan Bonilla, veí de Béjar, declarava deure a Julián Yagüe 11.798 rs "que en diferentes partidas me ha hecho el favor y buena obra de prestar desde el año de 1827 para negociar y comprar algunas propiedades (...) en el casco y término de esta villa"¹⁰⁸⁰.

Una altra qüestió que ens interessa estudiar és la mesura en que el procés d'endeutament atrapava als fabricants o bé era una estratègia exitosa per a l'ampliació dels negocis. Un primer indicador el podem obtenir observant com es saldaren finalment els deutes que apareixen en les escriptures d'obligació. Desgraciadament, la informació sobre aquest aspecte és limitada, perquè no tenim informació per a 26 escriptures -el 42 per 100 del total- de les 62 existents. Pel que fa a la resta, sabem que 11 obligacions es saldaren amb la cessió de propietats dels prestataris (en alguns casos amb pacte de retrovenda), 22 amb el pagament en metàl·lic del principal, dues amb noves escriptures d'obligació de les que en desconeixem les característiques, i una amb la imposició d'un cens sobre una propietat del prestatari. Per tant, almenys el 18 per 100 de les obligacions desembocaren en el que devia ser el recurs extrem en el procés d'endeutament: l'alienació de béns, immobles o maquinària, dels prestataris¹⁰⁸¹.

Una segona via d'anàlisi del resultat dels processos d'endeutament és la descripció d'alguns casos sobre els que

---

¹⁰⁷⁹ A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-20, fol 189

¹⁰⁸⁰ S'obligava a pagar quan volgués Yagüe i no hi constava interès. A.H.P.S., Protocolos, prot. 817-2, fols 184-185.

¹⁰⁸¹ A més de les explicacions de les notes de cancel·lació que sovint apareixen en les mateixes escriptures d'obligació, aquesta informació s'ha pogut completar amb la localització d'escriptures d'altre tipus, generalment vendes. Aquestes informacions addicionals, A.H.P.S., Protocolos, prot. 814, fols 376-378; prot. 816-20, fols 227-230; prot. 654, fol 142; prot. 6972, fol 203; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 131-132, 232, 243y i 244.

disposem de més informació. Sens dubte, els processos d'endeutament atrapaven a molts petits fabricants. La descripció que fa Felipe Álvarez, un minúscul fabricant, de la seva pròpia situació en constitueix un exemple. El 1831 Álvarez declarava que el seu cunyat D. Vicente López Samaniego, rector de la parròquia del Salvador "hace muchos años le está haciendo préstamos y adelantamientos de metálico para atender a la subsistencia de su casa y fomento de fábrica de paños en que se experimentaron perdidas inevitables". En aquell moment, en què saldats comptes devia al seu cunyat 7.870 rs ("con los que ha satisfecho las deudas y atrasos que gravaban sobre su persona y bienes"), Álvarez declarava no "hallar arbitrio para cubrir dicha cantidad por habersele frustrado sus esperanzas, sin embargo de que en el día no se le precisa al pago (...) quedando reducido a subsistir con las producciones de su destino en que no se promete más que lo preciso para mantenerse con la economía posible"; per a pagar el deute venia a López Samaniego una casa de la seva propietat¹⁰⁸². Tot i que aquest exemple no devia tenir res d'excepcional, com ja s'ha citat és justament l'endeutament dels petits fabricants el que queda menys registrat en la documentació.

També alguns fabricants de mitjà volum de producció es veieren entrampats per l'endeutament. Un primer exemple és el de Francisco Antonio Muñoz. Ja abans de 1826 aquest fabricant havia hagut de recórrer al crèdit; en aquella data ell i la seva dona declaraven deure 10.087 rs de llanes, filats i tintures que Francisco Cilleros, el seu cunyat, els havia entregat "para fomento de nuestra fábrica de paños"¹⁰⁸³.

---

¹⁰⁸² A.H.P.S., Protocolos, prot. 816-20, fol 220-221

¹⁰⁸³ A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fol 258

Durant els anys vint Francisco Antonio Muñoz comprà una perxa mecànica; hagué de recòrrer al crèdit per a poder-la acabar de pagar: l'agost de 1828 signava una escriptura d'obligació a favor del venedor per 2.300 rs que li devia de terminis atrassats de la compra de la perxa¹⁰⁸⁴. El 1829 tornem a trobar a Muñoz atorgant escriptura d'obligació, aquesta vegada per factures pendents procedents de tintures, a favor de Diego de Palacio, comerciant de Madrid. En aquella data, ja es fèia menció de la difícil situació del fabricant. Muñoz declarava que "no la ha podido satisfacer (la quantitat de 4.040 rs que devia a Palacio) por más que lo ha procurado aunque los plazos están ya vencidos tiempo hace, y como en el día se halla en la misma imposibilidad por falta de numerario nacida de las desgracias que le han sucedido en su tráfico y por otra parte carece de bienes para poder enagenar para pagar dicha deuda", hagué d'hipotecar a la seguretat del pagament una castanyeda i un prat pertanyents als béns dotals de la seva dona, María de las Candelas Hernández Agero¹⁰⁸⁵. Tampoc sabem com acabà la història d'aquest deute, però no és la darrera vegada que trobem a Muñoz recorrent al crèdit degut a les seves dificultats. El 1831, Muñoz i la seva dona declaraven que "los atrasos que ha padecido su casa por la desgracia de no tener suerte con los tratos y contratos que el Francisco ha tenido los ha precisado a tomar dinero a préstamo para dar algún fomento a su industria". En aquella ocasió prengueren 2.000 rs que els deixà Miguel Faure, tintorer, a favor del qual atorgaven escriptura d'obligació a sis mesos. Com a garantia del préstec venien amb pacte de retrovenda una vinya a Faure;

---

¹⁰⁸⁴A.H.P.S., Protocolos, prot. 815-19, fol 325

¹⁰⁸⁵A.H.P.S., Protocolos, prot. 1041, s.f. (20-10-1829)

s'especificava que si durant els sis mesos trobaven algú que donés més de 2.000 rs per la vinya, podien vendre-la i entregar els diners a Faure; si no trobaven millor postor per la vinya, aquesta quedaria en poder del prestamista. S'especificava també que la parcel·la era de María de las Candelas Hernández Agero "pues aunque comprada durante el matrimonio, como en el mismo se han vendido otras fincas de sus dotales se había aplicado para su reintegro"¹⁰⁸⁶, el que indica que la difícil situació de Muñoz l'havia portat a la venda d'immobles en altres casos.

El cas de Francisco Antonio Muñoz no és excepcional. La vídua de Manuel Hernández Agero i després el seu fill, Luis Agero, són un altre exemple de famílies de fabricants mitjans amb greus problemes d'endeutament durant aquesta etapa. El 1824 Manuel Hernández Agero, que havia invertit en màquines de carda i filatura situades en un establiment propi en el casc de la vila, prengué 40.000 rs que li prestà D. Manuel Tiburcio Díaz, racioner de la Catedral de Plasencia, probablement per a finançar aquestes inversions. El deute, que s'obligà a pagar en 8 anys i amb un 6 per 100 d'interés anual, no va poder ser satisfet. El 1833, la vídua d'Hernández Agero, declarava deure 47.200 rs, és a dir, el principal del deute i els rèdits de tres anys. Davant la impossibilitat de satisfer aquesta quantitat, entregà a Díaz un prat, una vinya, una castanyeda i les millores fetes en la casa del seu habitatge¹⁰⁸⁷. La vídua d'Hernández Agero tampoc havia pogut satisfer en el seu moment el darrer termini, que pujava a 22.000 rs, del joc de carda i filatura que el seu marit havia comprat a Carlos Bicheroux. El 1825 aconseguí que Bicheroux posposés durant sis

---

¹⁰⁸⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 1042, fol 22

¹⁰⁸⁷A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 261, fol 44v i llib. 262, fols 131r-132r

mesos el pagament dels 22.000 rs, cobrant-li un 6 per 100 d'interés, ja que segons afirmava "no se halla en disposición de hacer dicho pago al tiempo de su vencimiento, sin un conocido perjuicio y decadencia de su casa y caudal"¹⁰⁸⁸. Tot i que pogué afrontar el pagament d'aquest deute, tal com s'indica en la nota de cancel.lació de l'escriptura anterior, els problemes d'endeutament de la vídua no s'acabaren aquí. El 1831 declarava deure 7.000 rs d'una factura de 32.699 rs procedent de llanes que el seu marit havia comprat el 1817 a José Quijada, veí de Plasencia. Després de passar pels tribunals, havia aconseguit que Quijada li perdonés 3.500 rs, la meitat del deute, i s'obligava a pagar els 3.500 rs restants en tres terminis en el període de dos anys¹⁰⁸⁹. Uns deu anys més tard, tornem a trobar el seu fill, Luis Agero en societat amb la seva mare, escipturant obligacions en una situació precària. El 1843 Luis Agero devia 36.612,5 rs a diversos individus de les comarques de Piedrahíta i Béjar de llanes que li havien entregat. S'obligava a pagar el deute en els propers dos mesos i, donat que no tenia béns, la seva mare hipotecava per ell la casa habitatge. Segons es declarava, aquesta finca ja estava assegurant dos deutes que sumaven 20.600 rs a favor d'un individu del Barco i un de Plasencia, ambdós deutes probablement derivats del subministrament de llanes¹⁰⁹⁰. Al cap de dos mesos, Luís Agero declarava deure al fabricant Esteban Martín Asensio 5.148 rs, que s'obligava a pagar en quatre terminis iguals durant dos anys. Era significatiu que el prestamista fes incloure en l'escriptura una clàusula força

---

¹⁰⁸⁸A.H.P.S., Protocolos, prot. 1102-70, fols 48-49

¹⁰⁸⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 816-20, fol 183

¹⁰⁹⁰A.H.P.S., Protocolos, prot. 6971, fols 66-67.

atípica: es podrien executar els béns del prestatari per valor de tot el deute si Agero es retardava en el pagament del primer termini, que vencia al cap de sis mesos¹⁰⁹¹. En relació a aquest deute o potser a un altre contret amb posterioritat, Luis Agero hagué d'entregar finalment, el desembre de 1847, un assortit de carda i filatura a Esteban Martín Asensio¹⁰⁹².

Quant als fabricants propietaris d'establiments hidràulics, els únics que es trobaren en una situació d'endeutament perillosa foren els germans Herrera, tot i que el paper de la família en el subministrament de crèdit contibuí probablement, en aquest cas, a la resolució satisfactòria dels seus problemes de finançament. El 1826 José de Herrera s'obligava a pagar a Pedro Sánchez Ocaña, natural de Béjar i administrador de rendes reials a Plasencia, 50.200 rs al 6 per 100 anual; alhora fèia una segona escriptura d'obligació per un préstec de 40.000 rs sense interés a favor del seu germà Gabriel Herrera, governador de l'estat de Medinaceli¹⁰⁹³. Ambdós crèdits els havia contret "para adelantar la fabricación de paños, ayuda de costear un Establecimiento maquinario y la compra de juegos de cardar e hilar". A finals de 1827 Herrera declarava no poder pagar ambdues quantitats, que sumaven 102.200 rs -perquè el deute a favor del seu germà Gabriel havia augmentat fins els 52.000 rs- i venia amb pacte de retrovenda als creditors parts de l'establiment fabril i dels jocs de màquines de carda i filatura¹⁰⁹⁴. Tot i això, Herrera recuperà aquestes

---

¹⁰⁹¹A.H.P.S., Protocolos, prot. 6971, fol 124

¹⁰⁹²A.H.P.S., Protocolos, prot. 6972, fol 203

¹⁰⁹³A.H.P.S., Protocolos, prot. 813, fols 254-255

¹⁰⁹⁴A.H.P.S., Protócolos, prot. 814, fols 373-375 i 376-378.

propietats, que ja li tornàven a pertànyer el 1831¹⁰⁹⁵.

10.4- Els fabricants i les compres de terres

Els estudis sobre la trajectòria de l'economia castellana durant el segle XIX han posat de relleu, a l'hora d'explicar des del costat del capital el procés de desindustrialització en el sector tèxtil, la importància d'una estructura econòmica -consolidada pel nou marc jurídic i institucional referent a la propietat de la terra instaurat per la revolució liberal i per la legislació proteccionista en matèria de cereals-, que tendia a primar els usos especulatiu i/o rendistes dels capitals acumulats existents a la regió¹⁰⁹⁶. Tot i que les iniciatives industrials no foren inexistents, tendiren a concentrar-se en sectors vinculats a la creixent especialització agrària regional, en especial en la farineria¹⁰⁹⁷. Intentaré observar en aquest apartat la mesura en que aquest tipus de fenòmens afectaren, durant la primera meitat del segle, els capitals acumulats en la indústria tèxtil llanera local.

Alguns testimonis de la segona meitat del segle atorguen un paper central a la desviació de capitals per part dels industrials de la vila a l'hora d'explicar la decadència tèxtil. Fonts pròximes a les federacions obreres interpel·laven

---

¹⁰⁹⁵A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 87-89

¹⁰⁹⁶A. García Sanz suggereix que els capitals acumulats en base als beneficis agraris i comercials s'invertiren en l'adquisició de terres, en el préstec rural de caràcter usurari, en la farineria, en deute públic i en la compra d'accions de companyies ferroviàries i d'institucions bancàries. A. García Sanz, "Desarrollo del capitalismo agrario...", pp. 19-46, esp. p. 33; veure també la síntesi de B. Yun Casalilla, "Mercado del cereal...", pp. 47-76.

¹⁰⁹⁷Sobre aquesta qüestió, els diferents treballs de J. Moreno Lázaro, especialment "La fiebre harinera castellana...".

els fabricants amb els següents arguments a inicis del segle XX:

"Dejaos de tantas idas y venidas a Madrid, de tanto jugar a la bolsa, de tanto comprar dehesas, todo este capital que empleais fuera de la población emplearlo en nuestras fábricas, emprended nuevas industrias"¹⁰⁹⁸

L'escassetat d'inventaris *post-mortem* de fabricants durant la primera meitat del segle XIX dificultarà l'anàlisi de les seves economies familiars. Per això, l'estudi de les inversions al marge de la draperia haurà de limitar-se de manera pràcticament exclusiva a observar la intervenció d'aquests individus en el mercat de la terra. En aquest sentit, les dades sobre la desamortització de Mendizábal a la província de Salamanca, que m'han estat facilitades amablement per R. Robledo i J. Infante, serviran de valió ajut¹⁰⁹⁹.

La trajectòria de Diego López podria ser considerada típica d'un home que, partint de recursos ja considerables¹¹⁰⁰, desvià bona part de les seves inversions cap al comerç i la terra. Casat amb Jertrudis Moral, filla d'un important comerciant de Salamanca¹¹⁰¹, traslladà a inicis dels anys vint la seva residència a aquesta capital, on es dedicà també als negocis comercials. A inicis dels anys trenta intervingué, junt

---

¹⁰⁹⁸Aquest i altres textos en el mateix sentit citats per J. Rodríguez Frutos, Repercusiones de la Primera Guerra Mundial..., vol I, pp. 47-48

¹⁰⁹⁹La documentació sobre la desamortització del Trienni demostra que durant aquest període la participació de veïns de Béjar o la seva comarca en la compra de terres fou pràcticament nul·la.

¹¹⁰⁰Sobre la fortuna del seu pare, Manuel Diego López, abans de la Guerra de la Independència, veure p. 142 i quadre 3.13. No sabem, però, el volum del cabal que Manuel Diego llegà en el moment de la seva mort, i cal tenir en compte que s'hagué de dividir entre cinc descendents: quatre filles i Diego, que era l'únic noi.

¹¹⁰¹Els tractes de la casa comercial Gutiérrez y Moral de Salamanca es devien centrar sobretot en la venda de colonials tal com semblen indicar les múltiples mencions en aquest sentit presents en la Guía de Géneros del Reyno de 1816. A.H.P.S., Hacienda Vieja, llib. 120

amb Antonio Soriano, en el negoci d'avitualment de l'exèrcit¹¹⁰², i el 1835 ja formava part de l'Ajuntament de Salamanca en la secció de "Grandes contribuyentes"¹¹⁰³. Les seves inversions agràries devien començar aviat. Ja el 1825 era citat per l'Ajuntament de Béjar com a "comprador de Bienes Nacionales"¹¹⁰⁴, tot i que no apareix en la documentació sobre la desamortització del Trienni. Fou, però, amb la desamortització de Mendizábal i després amb la d'Espartero quan López intervingué de manera espectacular en la compra de terres. El quadre 10.9 resumeix les propietats comprades per López durant aquest període:

QUADRE 10.9: FINQUES DESAMORTITZADES ADQUIRIDES PER DIEGO LÓPEZ (1837-1843)

MES I ANY	CARACTERÍSTIQUES FINCA	LOCALITAT	REMATADA
I-1837	856 hu i 60 reses	Villares de la Reina	911.200
VI-1837	Término redondo	Sardón de los Frailes	751.000
XI-1837	1/2 devesa	Calzadilla	181.000
XII-1838	113 hu.	Guadramiro	70.000
XII-1838	Término redondo	Sagos	1.048.000
V-1839	Terres diverses	Negrilla	67.000
II-1840	Diverses <i>yugadas</i>	Villamayor	120.200
VII-1840	Término redondo i molí	La Moral	522.000
VIII-1842	Diverses <i>yugadas</i>	Negrilla i Palencia	95.300
V-1843	Convent S. Bernardo	Salamanca	501.000
IX-1843 *	Devesa	El Aguila	2.043.870
XI-1843	Diverses terres	Villoruela	130.000
TOTAL			6.440.370

*: Traspasada el 25-V-1849.

FONTS: A.H.P.S., Hacienda Vieja, llib. 40-60

Les inversions de López en terres no es limitaren a les

¹¹⁰²J. Infante Miguel-Motta, "Mulass, dehesas y otros negocios...", p. 212

¹¹⁰³A.M.S., Acuerdos, octubre 1835

¹¹⁰⁴A.M.B., Correspondencia, 5-3-1825

finques desamortitzades que s'indiquen en el quadre anterior. Sabem que havia comprat, probablement cap el 1836, la devesa del Cristo de la Laguna, de 1.299 ha. al terme d'Aldehuela de Yeltes, que es taxava el 1858 en 745.350 rals¹¹⁰⁵. Durant els anys cinquanta, després de la mort de la seva dona i, per tant, del traspàs de bona part de les seves propietats als sis fills haguts en aquest matrimoni, López continuà participant activament en la compra d'immobles rústics: tenim almenys documentada la compra de la aceña del Alcázar, contigua al terme d'Alba de Tormes, que es taxava el 1858 en 283.137 rals, i quatre parts de les dotze que formaven el *término redondo* de Villoria de Buena Madre, que comprà a l'Estat el 1856 per 1.022.007 rals¹¹⁰⁶. Tot i així, en aquest darrer període de la seva vida, la trajectòria de López, sembla haver estat afectada per seriosos problemes. No sabem si cal interpretar en aquest sentit -o si, al contrari, formava part d'una estratègia especuladora- la venda de finques del seu patrimoni per valor de 1.139.500 rals entre 1849 i 1858. És més segur, en canvi, que algunes de les seves darreres operacions de compra de terres foren desencertades; aquest fou el cas de l'adquisició ja citada de les terres de Villoria de Buena Madre: el 1858, els hereders declaraven que la finca s'havia taxat en només 477.930 rals, mentre que encara quedaven per pagar a l'Estat uns 800.000 rals procedents de la compra; acordaven no incloure la citada finca en la partició i mantenir-la proindivís ("de forma que el perjuicio para la casa de semejante compra han de sufrirlo todos los interesados proporcionalmente") fins que es

---

¹¹⁰⁵J. Infante Miguel-Motta, "Mulass, dehesas y otros negocios...", p. 212, nota 28.; A.H.P.S., Protocolos, prot. 7642, fols 1020-1065.

¹¹⁰⁶A.H.P.S., Protocolos, prot. 7642, fols 1020-1065. López comprà la Aceña del Alcázar el 1855 i se li rematà per 265.001 rals. A.H.P.S., Hacienda Vieja, llib 67.

pogués procedir a la venda en les millors condicions possibles¹¹⁰⁷.

Paral·lelament a aquestes compres, López mantingué la fàbrica de Béjar, administrada per dos dels seus fills¹¹⁰⁸, fins als anys cinquanta, quan vengué aquestes instal·lacions a l'empresa *Rodríguez Hermanos*¹¹⁰⁹. Tot i que les dades són molt imprecises, tot sembla indicar que, després de les importants millores realitzades a la fàbrica a finals dels anys vint, les inversions industrials devien jugar un paper secundari en relació a la resta d'activitats.

Era el cas de López excepcional? L'observació dels béns desamortitzats durant l'etapa de Mendizábal comprats per veïns de Béjar ens pot proporcionar alguna informació sobre l'abast de les compres de finques rústiques per part del conjunt dels fabricants. Lògicament, l'anàlisi següent no constitueix una visió exhaustiva de la participació dels fabricants en el mercat de la terra durant aquest període. Cal tenir en compte que probablement alguns veïns de la vila compraren terres a la província de Cáceres. D'altra banda, hi ha poques notícies sobre les oportunitats obertes per la desvinculació, l'altra gran operació de liberalització del mercat de la terra del període¹¹¹⁰, i les dades són també poc exhaustives pel que fa

---

¹¹⁰⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 7642, fols 1020-1065

¹¹⁰⁸El 1842 el seu fill Manuel Diego vivia a Béjar ocupat en els negocis industrials i el 1844 era el seu fill José el qui apareix representant a la casa de López en qüestions de fàbrica. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1104, fols 33-34 i prot. 6964, fol 71.

¹¹⁰⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 7642, fols 1020-1065. El 1858 els germans Rodríguez li devien 256.000 procedents de "resto de la compra de la fàbrica de Béjar".

¹¹¹⁰Les notícies disperses sobre compra de béns procedents de *mayorazgos* indiquen que la desvinculació permeté la compra per part de fabricants d'edificis i terrenys d'interés per a ús industrial. Així, Miguel Faure i José Rodríguez compraren el 1837 dos batans contigus per 54.000 rs procedents del *mayorazgo* del Comte de Las Navas; el 1840 comprà al mateix *mayorazgo* un molí fariner de dues piles per 34.000 rs, i Jerónimo Gómez Rodulfo adquirí el 1844 un molí fariner arruïnats per 8.000 rs que pertanyia a la vinculació fundada per D.Juan Téllez. El mateix Jerónimo Gómez Rodulfo, junt amb Felipe Herrera i Estanislao García

referència a les transferències de propietat entre particulars¹¹¹¹.

QUADRE 10.10: FINQUES DESAMORTITZADES COMPRADES PER VEÏNS DE BÉJAR

COMPRADOR	OFICI	ANYS	Nº	ZONA	REMATADA
1) FINQUES RUSTIQUES					
V.Argenta	?	1844-45	2	Comarca	56.325
J.Bruno	fab.	1840-42	2	Comarca	88.650
A.Bruno	fab.	1843	2	Béjar	48.200
				Comarca	
M. Faure	tint	1843	1	Béjar	26.000
A. García	fab.	1843	1	Comarca	10.200
A. García	?	1843	1	Comarca	8.260
P.Hz. Bueno	fab.	1837	1	Comarca	12.100
F.Herrera	fab.	1837	6	Béjar	38.860
				Comarca	
G.Herrera	jut.	1839	2	Comarca	47.250
E.M.Asensio	fab.	1837-45	10	Comarca	802.570
				Resta prov.	
N.Martín	not.	1844	1	Comarca	11.150
A.Nieto	trat.	1843	2	Comarca	142.001
A.Olleros *	fab.	1837-43	6	Béjar	1.183.013
				Comarca	
				Resta prov.	
J.Regidor		1838	13	Comarca	42.400
J.Sánchez	fab.	1839-44	39	Comarca	926.072
				Resta prov.	
J.G-Rodulfo	fab.	1844	1	Béjar	30.000
V.Rodríguez **					
TOTAL					3.491.151
2) FINQUES URBANES					
V.Argenta	?	1842	1	Béjar	70.300
P.Hz. Bueno	fab.	1837	2	Béjar	78.400

comprà el 1841 una part de l'heretat dels Picozos, situada a la ribera del riu, i junt amb ella, els drets que l'antic amo de l'heretat deïa tenir sobre l'antic batan del Convent de Sant Francesc, comprat anys abans pel mateix Gónez Rodulfo, junt amb Gabriel Herrera, a la Hisenda Nacional. A.H.P.S., Protocolos, prot. 1043, fols 36-38; prot. 653, fol 191; prot. 651, fols 157-158; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fol 213.

¹¹¹¹He realitzat un buidatge de les compres de terres signades per Olleros des de 1836 a 1847 existents en els protocols notariais de Béjar. Segons aquesta font, Olleros fou el fabricant que més parcel·les de particulars comprà al llarg de la primera meitat del segle. En aquest període, es registren 17 operacions de compra de parcel·les a favor d'Olleros per un valor de 31.460 rals. En la seva pràctica totalitat, però, han de ser considerades inversions industrials, perquè es tractava de parcel·les contigües al riu i properes a les seves instal·lacions del Navazo, comprades probablement amb la intenció d'obtenir terreny per a eixamplar els edificis fabrils. A.H.P.S., Protocolos, prot. 648, fol 30, 54, 81, 118; prot. 649, fols 36, 64, 81, 86-87; prot. 650, fol 1, 13, 39; prot. 652, fol 137; prot. 653, fol 34, 54, 167, 34; prot. 654, fol 139.

F.Herrera	fab.	1837	10	Béjar	123.000
E.M.Asensio	fab.	1843	1	Salamanca	598.100
A.Olleros	fab.	1837	1	Béjar	16.500
TOTAL					886.300

3) INSTAL.LACIONS INDUSTRIALS

G.Bruno	fab.	1842	molí	Morasverdes	34.000
J.Gz-Rodulfo	fab.	1838	batan	Béjar	83.000
i G.Herrera					
E.M.Asensio	fab.	1838	casa- fàbrica	Béjar	108.000
A.Olleros i	fab.	1838	convents	Béjar	28.934
J.Sánchez					
J. Yagüe	fab.	1838	convent	Béjar	10.534
TOTAL					264.468

TOTAL 4.641.919

*: Una de les compres efectuada juntament amb el seu cunyat Joaquín de Mazpule; per fonts notarials, sabem que Olleros adquirí la meitat de la finca. Una segona compra, efectuada conjuntament amb dos altres individus; s'ha estimat que Olleros pagà la tercera part del valor de la finca.

** : En la documentació de la desamortització, apareix B. Sánchez com a comprador, però sabem que les traspassà immediatament a Gómez Rodulfo i Rodríguez.

Nota: Els convents de Béjar desamortitzats no apareixen en la documentació de la hisenda provincial. La seva compra està registrada, en canvi, en la comptaduria d'hipoteques. S'inclouen entre els edificis industrials perquè sabem del cert que els nous propietaris els destinaran a aquests usos.

FONTS: A.H.P.S., Hacienda Vieja, llib. 40-60; Protocolos, prot. 649, fol 28; prot. 653, fol 190; Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 186-188.

Segons indica el quadre, les compres per part d'alguns dels principals fabricants de Béjar foren espectaculars, tot i que lluny de les dimensions de Diego López. Destaca el cas d'Anselmo Olleros i el d'Esteban Martín Asensio¹¹¹², seguit de prop pel fabricant Juan Sánchez de Manuel. Tots tres es situaven entre els principals compradors de la província de Salamanca, i eren els únics individus de Béjar que compraren finques fora de l'àmbit comarcal¹¹¹³.

¹¹¹² E. Martín Asensio devia comprar també terres en la veïna província de Càceres, ja que apareix en el llistat dels majors contribuents d'aquesta província -en el lloc 34- l'any 1875. R. Congost, "Las listas de los mayores contribuyentes de 1875", Agricultura y Sociedad, 27 (1983), pp. 289-375

¹¹¹³ Cal precisar que a l'hora d'interpretar aquests casos, especialment per a saber en quina mesura la compra de béns desamortitzats responia a estratègies especulatives, hauríem de disposar de més detalls sobre la trajectòria posterior de les finques venudes, ja que probablement la documentació no és exhaustiva

El volum de compres d'aquests individus reflecteix el tamany d'algunes fortunes gestades en la indústria. Indiquen, però, aquests casos que la cúpula de la classe empresarial s'estava reconvertint en rendista? Les dades poden ser interpretades com un indicador de les dificultats per a la reinversió industrial dels capitals acumulats durant la primera fase de la industrialització. Tanmateix, cal defugir esquemes massa lineals. La diversificació dels negocis, i particularment la compra de terres, no constitueix cap tret singular dels fabricants de Béjar, sinó que és una estratègia comú, associada sovint a qüestions successòries, als grups empresarials acabats a tota Europa, fins i tot als que es movien en contextos econòmics notòriament més favorables a la inversió industrial que la Castella del segle XIX¹¹¹⁴. Cal tenir en compte d'altra banda que la compra de terres desamortitzades era sens dubte vista pels homes de l'època com una oportunitat, tant pel volum de finques posades a la venda com per les condicions de pagament, amb terminis llargs que es podien abonar amb títols de deute -que alguns fabricants, especialment un home com Olleros, tan vinculat als subministraments a

---

a l'hora de registrar els traspassos i, en tot cas, no dona compte de les transferències de propietat posteriors a l'abonament de tots els terminis a la Hisenda Nacional. Sabem que Esteban Martín Asensio no revengué una part important de les finques adquirides. Així el maig de 1850 traspassava en concepte de dot al seu gendre el doctor Pedro Navas -en representació dels seus dos menors, fills de la difunta María Asensio, única filla d'Esteban- el Col·legi de la Vega i el terme de Mariego, que havia comprat durant els anys quaranta per valor de 778.100 rs. A.H.P.S., Protocolos, prot. 6966, fols 141-146. És més possible, en canvi, que Olleros revengués bona part de les seves adquisicions, tot i que l'únic indicatiu disponible és el fet que no apareixi en els llistats de majors contribuents de 1875. R. Congost, "Las listas de los mayores contribuyentes..."

¹¹¹⁴Pel cas dels "capitans d'empresa" britànics, veure W.D. Rubinstein, "New men of wealth and the purchase of land in Nineteenth-Century Britain", Past and Present, núm. 92 (1981), pp. 125-147, i també P.M.L. Thompson, "Life after death: how successful nineteenth-century businessmen disposed of their fortunes", Economic History Review, n.1 (1990), pp. 40-61; pel cas de la burgesia barcelonina de mitjan segle, A. Solà, "Mentalitat i negocis de l'élite econòmica barcelonina de mitjan segle XIX", a VV.AA., Orígens del món català contemporani, Barcelona, 1987, pp. 149-181.

l'exèrcit, devien posseir en abundància¹¹¹⁵. D'altra banda, i sobretot, alguns dels fabricants que participaren en compres massives durant la desamortització, com Anselmo Olleros, realitzaren paral·lelament importants inversions industrials - la construcció de les instal·lacions del Navazo, el magatzem de draps a Madrid-, el volum de les quals és, però, impossible de quantificar.

Les compres d'altres fabricants importants foren, en canvi, molt més modestes. Felipe Herrera, el següent comprador de béns desamortitzats entre els fabricants de Béjar, adquirí, sobretot, immobles urbans a la vila -no es pot descartar que, almenys parcialment, aquests fossin destinats a usos industrials-, més que no pas propietats rústiques. El tintorer Miguel Faure comprà només una horta i castanyeda a Béjar valorades en 26.000 rals. Altres fabricants acabalats de la vila només participaren en la desamortització per a comprar finques que destinarien a ús industrial. Entre aquests cal citar Jerónimo Gómez Rodulfo que només adquirí, a mitges amb Gabriel Herrera, l'antic batan del convent de San Francesc i, junt amb Valentín Rodríguez, dues castanyedes al terme de Béjar, probablement comprades amb la finalitat d'explotar la llenya per a ús industrial. El cas de Julián Yagüe és similar: l'única finca adquirida per aquest individu fou l'antic convent de la Pietat de Béjar, que convertí en casa-fàbrica¹¹¹⁶. Les absències, finalment, són notòries: ni Cipriano Rodríguez

---

¹¹¹⁵Efectivament, les finques desamortitzades comprades per fabricants foren pagades en la seva pràctica totalitat amb títols de deute. D'altra banda, el predomini del deute públic com a forma de pagament de les terres desamortitzades és general a tota la província de Salamanca. Veure la font del quadre 10.10.

¹¹¹⁶A.H.P.S., Contaduría de Hipotecas, llib. 262, fols 187-188

Arias¹¹¹⁷, ni Raymundo Herrera, ni els germans Juan i José Rodríguez, per citar només alguns noms dels principals industrials, no apareixen en la llista de compradors de béns desamortitzats.

El cas de Raymundo Herrera, un fabricant de certa rellevància però amb un cabal de volum secundari -entorn dels 600.000 rals¹¹¹⁸- en comparació amb les principals cases de la vila, constitueix un exemple d'un individu amb unes inversions centrades gairebé exclusivament en la draperia. L'inventari dels béns que Herrera aportà al seu segon matrimoni l'any 1845, registra, entre els immobles rústics, només un prat, taxat en la baixa quantitat de 1.500 rals. Pel que fa a les finques urbanes, Herrera comptava amb tres cases a Béjar, que es taxaven en 169.600 rals; la part més important d'aquest patrimoni urbà el formaven, però, dues cases contigües dedicades al seu habitatge i la casa-fàbrica, que es valoraven conjuntament en 160.000 rals. Al contrari, les existències de la fàbrica, la maquinària i el saldo per compte corrent sumava la quantitat de 320.354 rals, que suposava el 54 per 100 del total dels béns líquids de l'inventari¹¹¹⁹.

---

¹¹¹⁷Cipriano Rodríguez Arias, però, invertí notablement en terres durant la segona meitat del segle XIX. Així, el 1875 apareix com el 33e contribuent de la província de Salamanca i a partir de 1870 començà a adquirir finques a gran escala a la província de Càceres, on els seus hereus posseïen entorn de 1900 13.298 has. R. Congost, "Las listas de los mayores contribuyentes..."; F. Sánchez Marroyo, Dehesas y terratenientes en Extremadura. La propiedad de la tierra en la provincia de Cáceres en los siglos XIX y XX, Mérida, 1993, pp. 410-411.

¹¹¹⁸Cal tenir en compte que els edificis fabrils, i potser part de la maquinària, eren en aquella data propietat del seu germà Felipe, i que Raymundo s'havia separat de l'associació amb els seus germans.

¹¹¹⁹A.H.P.S., Protocolos, prot. 653, fols 2-16

CONCLUSIÓ

L'anàlisi de l'origen dels fabricants de la primera meitat del segle XIX ha demostrat, d'una banda, el reclutament predominantment local d'aquest col·lectiu. Això és cert tant pel que fa als principals fabricants, com al grup empresarial en el seu conjunt estudiat a partir del registre civil de naixements. En el cas dels principals fabricants, els únics pels quals disposem de dades, s'ha remarcat l'elevat grau de vinculació, anterior a la Guerra de la Independència, a l'activitat empresarial en la draperia. Com s'ha assenyalat en altres casos, l'experiència empresarial i els vincles locals eren determinants per a la incorporació a l'activitat.

Les barreres d'entrada per a accedir a la fabricació a petita escala eren molt fluïdes. Ben diferent era, però, la incorporació al grup dels principals fabricants. Tot i que existeixen casos d'ascens des dels rengles dels petits fabricants i inclús des dels assalariats, la major part dels principals procedien de famílies amb una certa rellevància en la fàbrica de la vila abans de la Guerra de la Independència. Tot i així, en la major part dels casos els recursos inicials d'aquests individus no eren pas espectaculars, ja que tampoc ho eren, amb algunes excepcions, els cabals dels principals empresaris de finals del segle XVIII i, a més, aquests es veieren afectats tant per la descapitalització vinculada a la Guerra de la Independència com a la disseminació de les herències. Més que el volum del cabal inicial, altres factors semblen haver estat fonamentals per a explicar l'alt grau de continuïtat entre les empreses de certa importància de finals del segle XVIII i els industrials de la primera meitat del XIX. D'una banda, almenys en els moments inicials de la

industrialització, la possessió d'edificis hidràulics jugà probablement un paper estratègic. De l'altra, probablement era més important la pertanyença a un grup social, configurat ja a finals del segle XVIII i reforçat com hem vist per estratègies matrimonials marcadament endogàmiques i per pràctiques associatives diverses, que no pas els recursos estrictament materials. Les possibilitats d'incorporació al grup dels principals fabricants no sempre estaven determinades per variables estrictament econòmiques. La dicotomia entre l'entorn social dels petits i grans fabricants, estudiat a través del registre civil de naixements, reforça aquesta conclusió.

L'anàlisi de l'associació de capitals, que ha mostrat l'escassa freqüència d'inversions procedents de fora del sector a través de la participació d'individus alièns al grup empresarial en societats de fabricació, remarca també el caràcter endògen de l'origen dels capitals industrials en la primera fase de la mecanització. Com s'ha afirmat, les societats gairebé sempre tenien un caràcter exclusivament familiar, i la seva formació pretenia solventar problemes relacionats amb la continuïtat al llarg de les generacions dels capitals industrials. Des d'un altre punt de vista, la pràctica inexistència d'aportacions forànies de capital és coherent amb el caràcter gradual de l'ascens d'algunes famílies de fabricants que partien de recursos mitjans, i amb l'excepcionalitat dels casos més radicals de mobilitat ascendent.

Pel que fa al paper del crèdit, caldria retenir algunes idees. D'una banda, s'han detectat algunes transformacions importants pel que fa al crèdit indirecte, fonamentalment en el mercat de la llana, que probablement facilitaren el

finançament de les empreses durant el període estudiat. Valorar de manera precisa l'impacte d'aquest factor és, però, impossible disposant només de documentació de tipus notarial.

El crèdit directe no fou pas, però, irrellevant, tot i que l'autofinançament devia ser la norma entre alguns dels principals fabricants que no trobem -o només ocasionalment- atorgant escriptures d'obligació. Com s'ha observat, no només es recorria al crèdit per a superar conjuntures difícils - encara que sens dubte aquest fenomen era important i que alguns fabricants quedaven entrampats en els processos d'endeutament-, sinó que el crèdit destinat a la inversió tenia un pes relatiu rellevant. D'altra banda, les escriptures d'obligació matisen les fonts estrictament locals dels capitals cedits als fabricants, tot i que el crèdit local era el que més sovintejava i que, sens dubte, tenia un pes molt superior a l'observat donat que es devia canalitzar sovint per vies informals. Tanmateix, els industrials de Béjar havien de suportar el predomini d'uns tipus d'interés més elevats que els que gaudien els fabricants vallesans, immersos en una economia regional en procés d'industrialització¹¹²⁰.

La documentació generada pel procés desamortitzador permet observar l'àmplia participació d'alguns membres significats de l'èlit empresarial en la compra de terres. Tanmateix, els exemples d'inversions massives en terres no són generals, ni tan sols en el segment superior del grup empresarial. La interpretació d'aquestes dades és difícil, sobretot sense disposar de xifres sobre la rendabilitat relativa de la inversió industrial i agrària. La diversificació dels

---

¹¹²⁰ Sobre els avantatges, des del punt de vista del crèdit, de les regions industrials, veure l'àmplia bibliografia que cita Pollard: S. Pollard, "Mercados regionales y desarrollo nacional", a M. Berg, ed., Mercados y manufacturas..., p. 63

interessos familiars era, però, una estratègia comuna als grups empresarials benestants arreu d'Europa. Potser el que és singular del cas de Béjar en relació a nuclis industrials situats en altres regions no és que els fabricants més acabats invertissin en altres negocis, sinó que la diversificació dels interessos de la burgesia provincial o regional no inclogués la inversió en el sector tèxtil.

11- LA FORÇA DE TREBALL

El 1914, mentre s'estava negociant la resolució d'una dura vaga, els patrons de Béjar assenyalaven a l'*Instituto de Reformas Sociales* algunes de les causes, segons el seu parer, del retard relatiu de la indústria local. En aquest text, insistien en la responsabilitat de les característiques del mercat de treball de la vila en la decadència de la draperia bejarana. Remarcaven que el control de les societats obreres sobre l'aprenentatge i l'accés als oficis, efectuat amb criteris restrictius, imposava excessives rigideses a l'oferta de treball; alhora limitava la introducció de canvis tècnics, tant pel que fa a noves màquines com a la fabricació de nous productes¹¹²¹. Tot i que aquests arguments eren amb tota seguretat esbiaixats -en el mateix moment els treballadors donaven unes raons ben diferents de la decadència industrial-, alguns dels problemes que assenyalaven els fabricants, especialment l'oposició a la introducció d'algunes de les noves tecnologies de la segona meitat del segle XIX, sobretot el teler mecànic, estan ben documentats¹¹²², i alguns historiadors han detectat la reivindicació de pràctiques fonamentades en les reglamentacions gremials del segle XVIII entre els treballadors de finals del segle XIX¹¹²³.

En aquest capítol s'exploraran algunes de les característiques del mercat de treball durant la primera meitat del segle, alhora que s'exposaran les molt escasses dades

---

¹¹²¹IRS, *La huelga en la industria textil...*, pp. 26-34. Els fabricants arribaven a responsabilitzar a les Societats obreres de la incapacitat de la vila per a introduir la fabricació de novetats.

¹¹²²Veure A. Parejo Barranco, *La industria lanera española...*, pp. 92-93

¹¹²³Segons Rodríguez Frutos, les societats obreres de finals del segle XIX i inicis del XX utilitzaren per les seves reivindicacions alguns aspectes del Reglament de 1718. J. Rodríguez Frutos, *Repercusiones de la Primera Guerra Mundial...*, vol I, p. 41.

disponibles sobre el tipus de reacció dels treballadors front les transformacions tècniques i organitzatives del període. Malauradament, l'anàlisi d'aquestes qüestions haurà de ser summament incompleta. En primer lloc, plantejaré algunes hipòtesis sobre les transformacions en la demanda de treball associades a la mecanització. En segon lloc, i sobretot, es revisaran alguns aspectes sobre la naturalesa de l'oferta de treball, intentant extreure algunes lliçons de l'observació del creixement de la població, i especialment de les característiques de la immigració. La inexistència de dades fonamentals, especialment les referides a salaris, impedirà l'obtenció de conclusions més sòlides sobre el mercat de treball de la vila durant el període estudiat.

11.1- La mecanització i els canvis en la composició de la força de treball.

En aquest apartat es repassaran les molt escasses dades disponibles sobre els canvis en la composició de la força de treball associats a la primera fase de la mecanització. Caldrà plantejar hipòtesis a partir de l'observat en altres nuclis tèxtils europeus, perquè les dades sobre nombre de treballadors per oficis i la seva composició segons sexe i edat són inexistents en el cas de Béjar. Només el Registre Civil de naixements, pels anys 1841 a 1845, proporcionarà algunes informacions sobre nombre de treballadors masculins per oficis, restringides, és clar, als homes adults en edat de tenir fills; aquestes dades seran útils, però, per a contrastar l'aplicabilitat d'algunes de les observacions realitzades en el context d'altres regions europees en el cas de Béjar. Sobre el treball femení i infantil, i sobre les ocupacions dels joves

i ancians la informació és pràcticament inexistent.

Com s'ha vist en un capítol anterior, una de les primeres fases del procés productiu que es mecanitzaren fou el cardatge de la llana. Els augments en productivitat derivats de la introducció de les noves màquines foren notables. Les dades disponibles sobre el cas britànic assenyalen que l'atenció a les màquines d'emborrar i cardar era coberta amb una quarta part del treball utilitzat fins aleshores per a cardar manualment la llana. Alhora, i almenys en el cas britànic, la composició de la força de treball en aquesta etapa del procés productiu era radicalment diferent abans i després de la mecanització: el treball masculí adult, predominant en el cardatge manual, va desaparèixer pràcticament en la seva totalitat, ja que les màquines de cardar eren ateses sobretot amb treball infantil¹¹²⁴. En el cas de Béjar, l'ofici de cardador com a tal, és a dir, com a ocupació de treballadors masculins adults, sembla haver esdevingut marginal en la dècada de 1840: mentre en el segle XVIII els cardadors eren el segon col·lectiu professional masculí després dels teixidors, entre els pares dels nascuts entre 1841 i 1845 trobem 24 cardadors, que suposen només el 5 per 100 dels treballadors tèxtils (excloent els fabricants) localitzats en aquesta font¹¹²⁵.

En el cas de la filatura, com és sabut l'operació més intensiva en treball en la indústria tradicional, la introducció de la maquinària suposà un enorme desplaçament de treball. A Anglaterra, la filatura amb *jenny* reduí setze vegades el nombre de treballadors aplicats a aquesta fase del procés productiu; al Biellese, les màquines de 60 fusos

---

¹¹²⁴A. Randall, Before the Luddites..., p. 58.

¹¹²⁵A.M.B., Registro Civil de nacimientos, 1841-1845

similars a les utilitzades a Béjar desplaçaven de 25 a 30 filadores; al sud de França, les mateixes màquines de la casa Cockerill fèien la feina de 20 filadores i a Terrassa desplaçaven 32 torns manuals¹¹²⁶. Les noves tecnologies modificaren també la composició de la força de treball. Si en la indústria tradicional la filatura era fonamentalment una activitat femenina i infantil, la mecanització introduí el treball masculí, tot i que fins la introducció de la *mule* el treball femení era absolutament predominant en la major part dels centres tèxtils llaners europeus¹¹²⁷. El cas de Béjar sembla apartar-se en aquest aspecte de la pauta general, ja que la masculinització del treball en aquesta fase del procés productiu sembla ser important, tot i que no podem calcular la proporció segons sexe dels treballadors ocupats en la filatura. El 1827, en els inicis del procés de mecanització, he pogut localitzar l'existència d'almenys 21 filadors masculins a la vila, ocupats en els establiments maquinaris¹¹²⁸. Entre els pares dels nadons de 1841-45, en un moment en que la substitució de *jennies* per *mules* era encara molt parcial, hi apareixen 138 filadors, el 28 per 100 dels treballadors masculins tèxtils que registra la font; segons aquestes dades, els filadors eren en aquell moment el segon col·lectiu de

---

¹¹²⁶A. Randall, Before the Luddites..., p. 58; V. Castronovo, L'industria laniera in Piemonte..., p. 213; C.H. Johnson, "De-industrializzazione: il caso dell'industria laniera della Linguadoca", Quaderni Storici, 52, n.1, abril, 1983, p. 38; J. M. Benaül Berenguer, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", p. 204, nota 15

¹¹²⁷A Bèlgica, les màquines de filar en gros eren ateses per un home, mentre que les màquines de filar fi ocupaven adolescents d'ambdós sexes; el treball infantil era predominant en les tasques auxiliars. A Anglaterra, les màquines de filar en gros eren ateses per un home i dos nens, mentre que en la filatura en fi amb *jennies* el treball masculí representava entorn del 25 per 100 del total. P. Lebrun, M. Bruwier, J. Dhondt, G. Hansotte, Essai sur la révolution industrielle..., p. 186; A. Randall, Before the Luddites..., p. 58. El predomini del treball femení en la primera fase de la mecanització, fonamentada en *jennies* de tipus similar a les existents a Béjar, és assenyalat per J.M. Benaül, "Cambio tecnológico y estructura industrial...", p. 219 ,

¹¹²⁸Veure nota 1140.

treballadors masculins de la vila, després dels teixidors¹¹²⁹. Es pot plantejar la hipòtesi que aquesta inusual masculinització del treball en la filatura -que no exclou, és clar, la presència femenina en les seccions de filatura- s'ha d'entendre en el context d'unes pautes de mobilitat de la població (forta immigració, que tendia, però, a convertir-se en definitiva) que determinaven una dura competència per a l'ocupació dels llocs de treball¹¹³⁰.

El desplaçament de treball fou també important en l'aprest. A Anglaterra, les màquines de perxar reduïen les necessitats de treball en una quarta part. La relació, pel que fa a les necessitats de treball, entre les tisores manuals i les primeres màquines d'abaixar eren de 4:1 a Anglaterra, mentre que les tondoses transversals, multiplicaven per 12 la producció per treballador de les tisores manuals¹¹³¹. En aquestes dues fases del procés productiu, el treball continuà essent fonamentalment masculí, però augmentà notablement la proporció de nens i adolescents utilitzats com a auxiliars. En el cas de Béjar, els 70 perxers i abaixadors que apareixen en el registre civil com a pares de nadons suposaven el 14 per 100 del total dels treballadors que contempla aquesta font. El canvi tecnològic havia fet disminuir la seva importància relativa entre el col·lectiu dels oficis tèxtils, però no havia

---

¹¹²⁹A.M.B., Registro Civil de nacimientos, 1841-1845.

¹¹³⁰Sobre aquestes pautes de mobilitat, que deriven de la configuració de Béjar com un enclau industrial, veure més endavant, apartat 11.2.3. Malauradament, no hi ha dades per a comparar una qüestió que seria interessant: els efectes d'aquesta peculiar composició del treball segons sexe sobre l'estructura salarial.

¹¹³¹A. Randall, Before the Luddites..., p. 55 i 58; altres autors donen xifres diferents per a altres àrees d'Europa: al sud d'Itàlia s'indicava que la tondosa transversal, amb un home i una noia, multiplicaven per 24 la producció de l'abaixador manual: S. de Majo, L'industria protetta..., pp. 144-145; al Llenguadoc, s'afirmava que, mentre amb el treball de dos homes s'abaixaven unes tres peces per dia amb les tisores manuals, les tondoses transversals, accionades nonés per un home amb l'ajut d'un auxiliar, permetien abaixar 12 peces al dia: C.H. Johnson, The life and death..., p. 41

significat la desaparició d'aquests oficis com a ocupacions masculines, al contrari del que s'observava en el cas dels cardadors.

L'augment de la producció que tingué lloc en aquesta etapa no devia poder contrarrestar la devallada d'algunes ocupacions, especialment en les fases inicials del procés productiu. Cal tenir en compte, a més, que la tendència a l'especialització en gèneres de qualitats inferiors devia tenir també conseqüències importants sobre la reducció del nombre de treballadors per unitat de producte¹¹³². D'altra banda, i com es desprèn de la descripció anterior, les noves oportunitats creades pel creixement de la producció no beneficiaren els mateixos col·lectius de treballadors desplaçats per la maquinària. Pel que fa als treballadors masculins, la creixent demanda de treball en el tissatge i la filatura devia compensar el desplaçament que tingué lloc en el cardatge i, en menor mesura, en l'acabat. Tot i així, la reconversió d'un ofici a un altre no devia ser sempre fluïda. Especialment, la mecanització devia representar menys oportunitats d'ocupació pels treballadors d'edat avançada o afectats per accidents i incapacitats, que tradicionalment tendien a ocupar-se en el cardatge manual¹¹³³.

Quant a l'ocupació femenina, la reducció del treball en la filatura no es podia compensar amb l'augment d'altres

---

¹¹³²Segons dades del segle XVIII, mentre un teler podia teixir en una setmana una peça de drap 18è, només en podia elaborar mitja de qualitats 26enes i 30enes. R. Ros, La industria lanera de Béjar..., pp. 111-112

¹¹³³A. Randall, Before the Luddites..., p. 76. A Béjar, en l'època del Cadastre d'Ensenada, entre el col·lectiu de treballadors tèxtils que eren caps de casa, els homes majors de 45 anys eren un terç del total dels cardadors, mentre que només eren el 10 per 100 dels teixidors i el 17 per 100 dels abaixadors. A més, mentre els majors de 60 anys suposaven entorn del 10 per 100 del total dels cardadors, aquest grup d'edat era pràcticament inexistent entre teixidors i abaixadors. A.H.P.S., Catastro, llig. 344-345.

activitats, tradicionalment portades a terme per les dones i encara manuals: les operacions inicials de triar la llana i les tasques auxiliars del tissatge, com esborrar, escutiar i sargir les peces. A més, la creixent demanda de treball femení en aquestes fases del procés productiu no beneficià de forma homogènia les treballadores desplaçades per les màquines de filar. Les activitats tradicionals de triar la llana, espinçar i sargir eren sempre portades a terme, en el segle XVIII, per dones de la vila, que sovint treballaven sovint en els tallers dels fabricants, però gairebé mai per les dones de les zones rurals¹¹³⁴. Per tant, el desplaçament de treball generat per la mecanització de la filatura afectà fonamentalment a les dones de l'àmbit rural, mentre que les treballadores de la vila devien veure augmentades les seves oportunitats d'ocupació, el que ajuda a explicar la immigració de dones soles detectada durant aquest període¹¹³⁵. Aquest fet és coherent amb l'única dada de la proporció del treball femení sobre el total de què disposem: el 1850 les dones suposaven el 41 per 100 dels treballadors de la fàbrica de *Rodríguez y Hermanos*, mentre que els homes eren el 35 per 100 i els adolescents fins a 17 anys el 24 per 100¹¹³⁶.

En definitiva, les primeres fases de la mecanització desplaçaren sobretot treballadors, i fonamentalment

---

¹¹³⁴Veure nota 424.

¹¹³⁵L'alarma creada entre les autoritats civils i eclesiàstiques de la vila per aquest tipus de migracions permet detectar-ne l'existència, encara que el fenomen és impossible de quantificar. El 1839 l'ajuntament expulsà de la vila a Maria Laso de la Vega i filles que havien arribat a la vila, procedents de Valero, fèia uns anys a ocupar-se en el tèxtil. Segons els membres del consistori, no tenien "costumbres puras". El 1845 els capellans de les tres parròquies de la vila es queixaven del gran nombre de noies, criades i treballadores del tèxtil, que vivien soles en habitacions arrendades "donde viven sin dependencia, sin corrección y sin pudor". Un any més tard, es donen notícies que l'antic convent de San Francesc, convertit en instal.lacions industrials, està habitat per "mujeres de mal vivir". A.M.B., Correspondencia, cartes de 14-5-1839, 7-1-1845, 1-3-1845 i 2-4-1846.

¹¹³⁶J. Caveda, Memoria presentada al Excmo. Sr. Ministro..., p. 477

treballadores, rurals. Caldria estudiar amb més detall l'impacte de la mecanització sobre les economies familiars de la pagesia comarcana i les possibles formes "difuses" de protesta, però és important constatar que no s'han documentat episodis d'oposició a les màquines entre aquest col·lectiu¹¹³⁷. A la vila, la mecanització significà probablement una reducció de les possibilitats d'ocupació de grups molt concrets, fonamentalment ancians i incapacitats, però en conjunt la demanda de treball augmentà al llarg de la primera meitat del segle. Aquest fet explica que tampoc en l'àmbit vilatà tingués rellevància durant aquest període l'oposició als canvis tècnics. De fet, l'únic indicati de malestar el trobem entre els abaixadors. L'octubre de 1825 Diego López demanava a la Junta de Comerç privilegi per poder posar en el seu nou establiment escut d'armes reials i per què els seus empleats poguessin dur armes de foc. El motiu de la petició de López era evitar la destrucció de les noves tondues que pretenia adquirir. En els informes que demanà la Junta a

---

¹¹³⁷ Caldria, però, estudiar si la situació creada per la mecanització tingué alguna incidència en el suport que tingué el carlisme en els pobles de la Sierra. Les bases dels moviments tradicionalistes en la zona no estan massa estudiades, però sabem que hi hagué un cert moviment realista durant el trienni, especialment a la Sierra de Francia (R. Robledo, "Salamanca en la Historia Contemporánea...", p. 16). Les notícies de l'existència de partides a la zona durant la primera guerra carlina són constants en la correspondència de l'Ajuntament de Béjar. Més difícil és saber si aquestes partides tenien el suport d'una part de la població comarcana; només en tenim alguns indicis dispersos. Així el 1835 l'Ajuntament cita algun episodi de suport a la facció per part d'alguns veïns del Cerro i Lagunilla, i el 1837 es dona compte de la sublevació de la vall de Tornavacas (A.M.B., Correspondencia, 10-1-1835 i 27-10-1837). Durant el Sexenni, el partit de Sequeros, a la Sierra de Francia, era la zona amb major implantació carlista de la província, mentre que al de Béjar no es detecten aquest tipus de fenòmens (L.S. Díez Cano, "Carlismo en Salamanca en el Sexenio. Notas sobre un movimiento "marginal"", Studia Histórica, vol IV, n. 4 (1986), pp. 33-49). Almenys en alguns casos, hi ha indicis d'un cert lligam entre aquests moviments i l'oposició a les màquines. El juny de 1838 alguns dels principals fabricants tenien que si la vila resistia a les partides carlines que l'assetjaven aquestes incendiessin les fàbriques; la suposada intenció de les partides, responia només a la venjança contra la vila per la derrota al capitost Jara el maig de 1838?. En una data tan tardana com l'any 1856 l'Ajuntament informava que dos homes amb un noi havien passat per Candelario "tocando por las calles con un pífano o gaita provinciana", i que havien "tratado de excitar los ánimos manifestando uno de ellos que había sido Jefe de Jara y que si querían pronto reuniría una partida de 20 o 30 hombres haciendo alusiones también a molestar las clases acomodadas y quemar las fábricas". A.M.B., Acuerdos, llib. 119, sessió de 25-6-1838; Correspondencia, cartes de 12-7-1838 i 28-12-1856.

les autoritats locals, aquestes, que donaven suport a les pretensions de López, parlaven de la "preocupación del Pueblo contra las máquinas", preocupació que es detectava tant entre els treballadors com entre els fabricants amb menys mitjans¹¹³⁸. Però al contrari que en moltes altres àrees tèxtils europees, en les que els abaixadors presentaren dures batalles contra la introducció de màquines¹¹³⁹, aquest malestar no es materialitzà en cap conflicte. L'únic problema laboral de certa rellevància detectat abans de mitjans de segle és d'una altra naturalesa: es tracta del motí dels filadors dels establiments maquinaris, motivada per la baixa de les tarifes salarials el 1827¹¹⁴⁰.

11.2- Algunes característiques de l'oferta de treball

11.2.1- L'evolució de la població.

Disposem de dades diverses per a l'estudi de la població durant la primera meitat del segle XIX, encara que les informacions que proporcionen no sempre són fiables i sovint presenten contradiccions. Els diversos recomptes de veïns i habitants localitzats en la documentació al llarg de la primera meitat del segle XIX es resumeixen en el quadre següent:

---

¹¹³⁸A.G.S., Consejo Supremo de Hacienda. Junta de Comercio y Moneda, leg. 349, n.8.

¹¹³⁹Pel cas anglès, A. Randall, Before the Luddites..., cap. 4; A França, els abaixadors presentaren resistència tant als centres tèxtils llaners del nord com al Llenguadoc: C.H. Johnson, The life and death..., pp. 40-45.

¹¹⁴⁰S'han localitzat 19 fiances de presó atorgades a favor de 21 filadors implicats en els successos del dia set de maig de 1827. En aquestes fiances es descriu de forma molt superficial aquest afer: es parla de "la ocurrencia de la mañana del siete de mayo último acaecida entre los hilanderos de lana de las fábricas de paños de esta Villa con motivo de la baja de precios hecha en varios establecimientos maquinarios de la propia por cuyo acontecimiento se formó y sigue en este tribunal causa criminal". A.H.P.S., Protocolos, prot. 814, fols 310-348

11.1- EVOLUCIO DE LA POBLACIO A BÉJAR DURANT LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

	VILA DE BEJAR		RAVALS		TOTAL	
	Veïns	Hab.	Veïns	Hab.	Veïns	Hab.
1817	--	--	--	--	1033	--
1822	--	--	--	--	1104	4102
1823	--	--	--	--	1116	--
1824	837	3224	145	--	982	--
1826	948	3772	157	391	1107	4163
1827	--	--	--	--	1114	4696
1830	--	4722	--	568	--	5290
1831	--	--	--	--	1121	4994
1832	--	--	--	--	1119	4992
1833	--	--	--	--	1113	4960
1834	--	--	--	--	1100	4535
1838 *	--	--	--	--	--	4953
1840	1041	4164	120	375	1161	4539
1843	--	--	--	--	--	4616
1845	--	--	--	--	1316	4994
1851 **	--	--	--	--	--	4462
1855	--	--	--	--	1168	4825
1857	--	--	--	--	--	11329

*: Sense tenir en compte uns 990 treballadors que habiten temporalment a Béjar; **: S'especifica que no s'inclouen treballadors temporers ni criats.

FONTS:

. 1817, 1822, 1823, 1827, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1840: A.M.B., Correspondencia, informes continguts en els lligalls dels anys corresponents.

.1824 i 1826: A.M.B.: Padrones de vecinos.

.1838 i 1855: A.M.B., Acuerdos, llib, sessions de 21-1-1838 i 3-7-1855

.1843 i 1851: Dades procedents de BOP Salamanca citades per J.M. Hernández Díaz, Educación y sociedad en Béjar durante el siglo XIX, Salamanca, 1983, p. 23

.1845: P. Madoz, Diccionario Geográfico-estadístico-histórico..., p. 73.

.1857: Cens de població

Cal primer de tot fer algun comentari sobre la fiabilitat de les xifres anteriors. D'una banda, s'ha de subratllar l'homogeneïtat de les fonts corresponents a les dècades dels anys vint i trenta. Com s'indica en el quadre, les dades de 1824 i 1826 procedeixen de padrons de veïns que llisten, carrer per carrer, els noms dels caps de casa i el nombre d'individus que formen cada unitat familiar. La fiabilitat d'aquestes dades no és, però, superior a la continguda en els lligalls de correspondència, ja que en bona mesura aquestes darreres no són

sinó resums de padrons, que sovint detallen la distribució de la població per parròquies o segons l'estat civil. En altres casos, especialment en el de 1830, les dades procedeixen d'informes de les parròquies a l'Ajuntament sobre l'estat de la població de la vila.

Una altra prova de la fiabilitat força acceptable d'aquestes dades és el fet que no presentin diferències substancials, malgrat que van estar recopilades amb finalitats diverses. Bona part dels padrons elaborats durant aquesta etapa eren utilitzats bàsicament per a efectuar alistaments militars. Les dades que contenen, però, no mantenen discrepàncies rellevants amb el nombre d'habitants citat el 1827, quan l'Ajuntament enviava a les autoritats provincials un resum de l'estat de la població de la vila per a demostrar el seu "dilatado vecindario" i per a demanar la concessió a Béjar d'una Subdelegació de Policia amb oficina formal.

Tot i el detall amb què sovint es presenten i la seva coherència, les xifres de 1822 a 1833 probablement infravaloren en alguna mesura la població vilatana. Sabem que no inclouen els religiosos dels tres convents de la vila¹¹⁴¹, encara que sí el clergat secular; d'altra banda, probablement no tenen en compte la població recentment immigrada que no havia adquirit la condició de *vecino*. Si calculem les taxes brutes de natalitat, els resultats oscil·len, pels anys que van de 1822 a 1833, entre el 43 i el 55 per 1.000. En principi es tractaria de xifres relativament creïbles, però cal considerar-les excessivament elevades si tenim en compte que la major part dels nadons dels ravals de Fuentebuena i Valdesangil no eren

---

¹¹⁴¹Segons un informe de 1820 el convent de Sant Francesc tenia 38 religiosos, dos criats i dos nens que estaven estudiant gramàtica. El convent de l'Anunciació, 10 monges, un servent i el sacristà; el convent de la Pietat, vuit monges, un dominic que feia de majordom, dues criades i un sacristà. A.M.B., Correspondencia, 18-8-1820

batejats a Béjar, mentre que la seva població era inclosa en els recomptes municipals.

Les xifres dels anys quaranta i cinquanta són, en canvi, molt més problemàtiques. El càlcul de les taxes brutes de natalitat corrobora que totes les dades d'aquest període, amb l'excepció del cens de 1857, són insostenibles i que infravaloren de manera molt notable el volum de la població vilatana¹¹⁴².

L'observació de l'evolució del nombre de naixements en les tres parròquies de la vila ens pot servir per a precisar amb més detall la cronologia del creixement demogràfic. El quadre següent resumeix aquestes dades:

QUADRE 11.2: EVOLUCIO DELS BAPTISMES (1815-1859)

	NO BATEJATS (mitjanes quinquennals)	INDEX
1815-1819	193,4	100
1820-1824	224,4	116,0
1825-1829	236,4	122,2
1830-1834	225,2	116,4
1835-1839	266	137,5
1840-1844	325,8	168,4
1845-1849	430,2	222,4
1850-1854	462,6	239,2
1855-1859	550	284,4

FONTS: Arxius de les parròquies de San Juan, Santa María i El Salvador de Béjar, Libros de Bautismos, 1815-1859.

Pel que fa al període anterior a 1835, els recomptes de població i la trajectòria dels naixements és coincident. En ambdós casos s'observa el creixement moderat de la població fins aproximadament 1830 -només la xifra de *vecinos* de 1824 que apareix en el quadre 11.1 és discordant, i probablement cal descartar-la-, i un també lleuger descens de la població durant la primera meitat dels anys trenta. Aquest darrer fenòmen

¹¹⁴² Si prenguessim en consideració el nombre d'habitants que es citen en el quadre, les taxes brutes de natalitat oscil·larien entre les fabuloses xifres del 67 per 1.000 el 1840, el 104 per 1.000 de 1851 i el 112 per 1.000 de 1855!

s'explica almenys en part per les crisis epidèmiques d'aquells anys¹¹⁴³.

Segons els registres de batejats, a partir de mitjans anys trenta s'inicià un període de fort creixement de la població que perdurà fins a la dècada dels seixanta, de manera que a mitjan segle el nombre de nascuts duplicava el registrat anualment en el quinquenni 1830-1834. Cal considerar inacceptable, per tant, l'estancament de la població entre 1834 i 1855 que es derivaria de les xifres del quadre 11.1; en canvi, la trajectòria del nombre de nascuts concorda amb el creixement intercensal entre 1834 i 1857.

En resum doncs, la trajectòria de la població durant la primera meitat del segle XIX es pot resumir de la següent manera: un primer període de creixement de la població des del final de la Guerra de la Independència fins a 1830. Es tracta, però, d'un creixement moderat, que logrà només entorn de 1827 superar els nivells de població assolits el 1787 en el cens de Floridablanca. Entre 1830 i 1834 aproximadament, s'observa un lleuger retrocés probablement vinculat a les crisis epidèmiques del període. A partir de mitjans anys trenta s'inicia una segona i molt acusada fase de creixement de la població, que es traduirà en la duplicació dels efectius humans de la vila cap a mitjan segle.

Considerant el cas de Béjar durant aquest període en el context regional, el creixement de la població fou excepcional. Entre 1787 i 1857 la taxa de creixement de la població de la

---

¹¹⁴³ A Béjar, hi ha notícies de l'epidèmia de còlera l'octubre de 1834, però ja es registren fenòmens epidèmics a la comarca en els anys anteriors. Així, a finals de 1832, segons l'alcalde del poble de La Hoya, en aquest període havien mort un terç dels veïns d'aquella localitat. (A.M.B., Correspondència, cartes de 19-1-1833 i 21-10-1834). Les xifres de defuncions de les tres parròquies de la vila detecten aquestes crisis, però sobretot remarquen la importància de la mortalitat extraordinària, les circumstàncies de les quals desconeixen, de l'any 1843.

vila fou del 1,4 per 100¹¹⁴⁴. Segons les dades de Reher, la taxa de creixement de la població de Castella i Lleó entre les mateixes dates fou del 0,30 per 100, mentre que la població urbana -entenent com a tal aquella que vivia en nuclis de més de 5.000 habitants- va créixer a un ritme del 0,49 per 100 anual. Observant les 19 ciutats castellanques de més de 5.000 habitants existents el 1857, Béjar fou la que experimentà un augment més considerable, seguida de Valladolid i Burgos. En l'entorn més pròxim, Salamanca havia perdut població entre ambdues dates, mentre que Ciudad Rodrigo o Avila havien experimentat creixements molt més moderats, inferiors al 0,75 per 100¹¹⁴⁵.

11.2.2- La immigració.

El creixement moderat de la població durant els anys vint s'explica tant pel creixement vegetatiu de la població com per les aportacions dels immigrants. Els càlculs dels saldos vegetatius i migratoris tenen un valor aproximatiu, degut a la manca de precisió de les dades de població. Tot i així, però, poden ser útils per situar en un ordre de magnitud l'aportació migratòria. Entre 1822 i 1831, la immigració explica en un 44 per 100 el creixement de la població. En una segona etapa, entre 1833 i 1857, la immigració devia jugar encara un paper més fonamental. Entre ambdues dates, la població de Béjar

---

¹¹⁴⁴ Comparant el creixement de la població de Béjar amb el dels nuclis vallesans, s'observa unes taxes superiors respecte Terrassa (1,1 per 100 entre 1787 i 1857), encara que molt inferiors a les de Sabadell (2,6 per 100 entre ambdues dates). Globalment, les dues ciutats vallesanes creixeren a un ritme del 1,8 per 100 anual en aquest període. E. Camps, La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX, Madrid, 1995, pp. 264-265 i 272.

¹¹⁴⁵ D.S. Reher, Town and country in pre-industrial Spain. Cuenca, 1550-1870, Cambridge, 1990, pp. 43 i 47. Cal corregir, però, un error, sens dubte tipogràfic, dels mapes que presenta Reher, que situen Béjar amb unes taxes de creixement de la població comparables amb les de Valladolid o Burgos.

augmentà en 6.369 individus; només el 25 per 100 d'aquest creixement dels efectius humans pot atribuir-se al creixement vegetatiu de la població, mentre que l'aportació dels immigrants es situa entorn del 75 per 100.

La immigració s'ha de contextualitzar en el marc de la creixent demanda de treball vilatà durant el període, alhora que en el del paral·lel esfondrament del treball rural en la draperia comarcana. Al marge de l'estricta àmbit comarcal, altres transformacions econòmiques a nivell regional operaven en favor de l'increment dels moviments migratoris. D'una banda, cal considerar la crisi d'importants centres tèxtils de la regió, com Segovia o les localitats draperes del nord d'Extremadura. De l'altra banda, les reformes liberals en curs durant aquest període, si bé tingueren com a conseqüència l'accés a la propietat de la terra i la millora en les condicions d'alguns grups de la societat rural, comportaren paral·lelament un augment del nombre de jornalers agraris i afavoriren probablement una major mobilitat interna¹¹⁴⁶.

Les característiques de les transferències de població¹¹⁴⁷ i sobretot la inserció dels immigrants en el mercat de treball local no poden ser compreses només assenyalant de forma genèrica els factors d'atracció i d'expulsió que operaven en l'economia regional. Una anàlisi més detallada de la immigració

---

¹¹⁴⁶Comparant els censos de 1797 i 1860 A. García Sanz calcula que el nombre de jornalers agraris a Castella i Lleó es multiplicà per 2,12 entre ambdues dates. A. García Sanz, "Desarrollo del capitalismo agrario...", esp. pp. 23-25. Tot i el probable augment de la mobilitat, els desplaçaments devien ser a molt curta distància, perquè V. Pérez Moreda conclou, a partir dels censos de 1877, que les migracions interprovincials foren d'escassa importància durant la primera meitat del segle. V. Pérez Moreda, "Evolución de la población española desde finales del Antiguo Régimen", Papeles de Economía Española, 20 (1984), p. 35

¹¹⁴⁷E. Camps ha mostrat, pel cas català, la importància de les pautes de transferència de propietat i del cicle familiar a l'hora d'explicar la decisió d'emigrar. Amb el tipus de dades disponibles, que no permeten reconstruir les característiques de les famílies d'immigrants, l'anàlisi d'aquests condicionants és impossible en el cas de Béjar. E. Camps, La formación del mercado de trabajo..., pp. 98-111

mostrarà la complexitat del fenomen.

Per què l'estudi de la immigració pugui anar més enllà del càlcul de saldos migratoris, cal disposar de llistats nominatius d'habitants que donin informació tant sobre l'origen geogràfic com sobre l'ocupació. En el cas de Béjar, les fonts d'aquest tipus són extremadament escasses. Ni els padrons ja citats de 1824 i 1826, ni els registres parroquials, dues fonts utilitzades sovint per a l'estudi de la immigració i l'ocupació, no proporcionen informació sobre professions, i la primera tampoc sobre origen geogràfic. L'única font disponible són els llibres de nascuts elaborats en el primer experiment de registre civil que registren els naixements de la vila entre gener de 1841 i maig de 1845. Aquesta font informa dels noms dels pares dels nadons, la seva naturalesa i ocupació del pare, i el nom i naturalesa dels avis paterns i materns¹¹⁴⁸. Per tant, el registre civil ens podrà proporcionar informació sobre origen geogràfic i característiques professionals d'un segment important de la població: els homes casats i majoritàriament joves que tingueren fills entre 1841 i 1845. Lògicament, no podrà donar compte ni de les migracions estacionals -la importància de les quals podrem entreveure més endavant quan estudiem els registres de passaports -, ni de les migracions d'homes o de dones solters. Pel que fa a aquest darrer tipus d'immigrants, no tenim cap tipus d'informació que els permeti

---

¹¹⁴⁸ Comparant el nombre de nascuts del registre civil i el de batejats les tres parròquies de la vila, s'observa que les diferències entre ambdues fonts són poc apreciables, excepte l'any 1844. Si no tenim en compte els nadons dels ravals de Fuentebuena i Valdesangil, que apareixen en el registre civil, però que no solien ser batejats a la vila, les diferències pel que fa a nombre de naixements entre ambdues fonts són de 3 nascuts el 1841, 9 el 1842, 2 el 1843 i 23 el 1844, sobre un total de 300 a 360 naixements anuals registrats. El que és important, a més, és el fet que el registre civil contempla sempre -llevat de l'any 1843 en que les diferències són, però, mínimes- un nombre superior de nascuts que els registres parroquials, font considerada a priori més fiable. Aquest fet s'explica amb tota probabilitat perquè el registre civil comptabilitza, a diferència dels llibres de batejats, els nadons que morien abans de la cerimònia del bateig.

quantificar.

El registre civil de naixements comptabilitza 815 parelles que tingueren fills entre gener de 1841 i maig de 1845, un cop eliminades les que procrearen més d'una vegada entre ambdues dates. El pes dels immigrants entre aquest col·lectiu és important. Pel que fa als homes, el 44 per 100 dels pares dels nadons havien nascut fora la vila; quant a les dones, el percentatge és només lleugerament inferior: el 41 per 100 de les mares dels nadons eren immigrants. Com en la major part de les viles industrials que reberen immigrants durant les etapes inicials de la industrialització, aquestes migracions eren, sobretot, de curta distància¹¹⁴⁹. Tal com mostra el quadre següent, el 34 per 100 dels immigrants masculins procedien de la pròpia comarca de Béjar i un altre 38 per 100 de les comarques i províncies veïnes. Quant a les dones immigrants, el pes relatiu de les migracions de curta distància és encara superior: el 36 per 100 de les immigrants eren originàries de la comarca de Béjar, i el 44 per 100 de les províncies de Salamanca, Cáceres i Avila.

---

¹¹⁴⁹ En el context espanyol, veure els casos catalans estudiats per E. Camps, La formación del mercado de trabajo..., pp. 53-111, i M. Llonch i S. Sancho, "La movilidad en el marco de la transición demográfica...", pp. 85-97.

QUADRE 11.3: ZONES DE PROCEDENCIA DELS IMMIGRANTS A BEJAR (1841-1845)

	HOMES		DONES	
	Nº INDIVIDUS	%	Nº INDIVIDUS	%
-Comarca de Béjar *	124	34	120	36
-Resta Província de Salamanca **	86	24	87	26
-Província d'Avila ***	32	9	44	13
-Província de Cáceres	18	5	17	5
-Resta Castella i Lleó	32	9	21	6
-Messeta Sud i Badajoz	12	3	21	6
-Resta d'Espanya	43	12	24	7
-Estranger	14	4	2	0,6

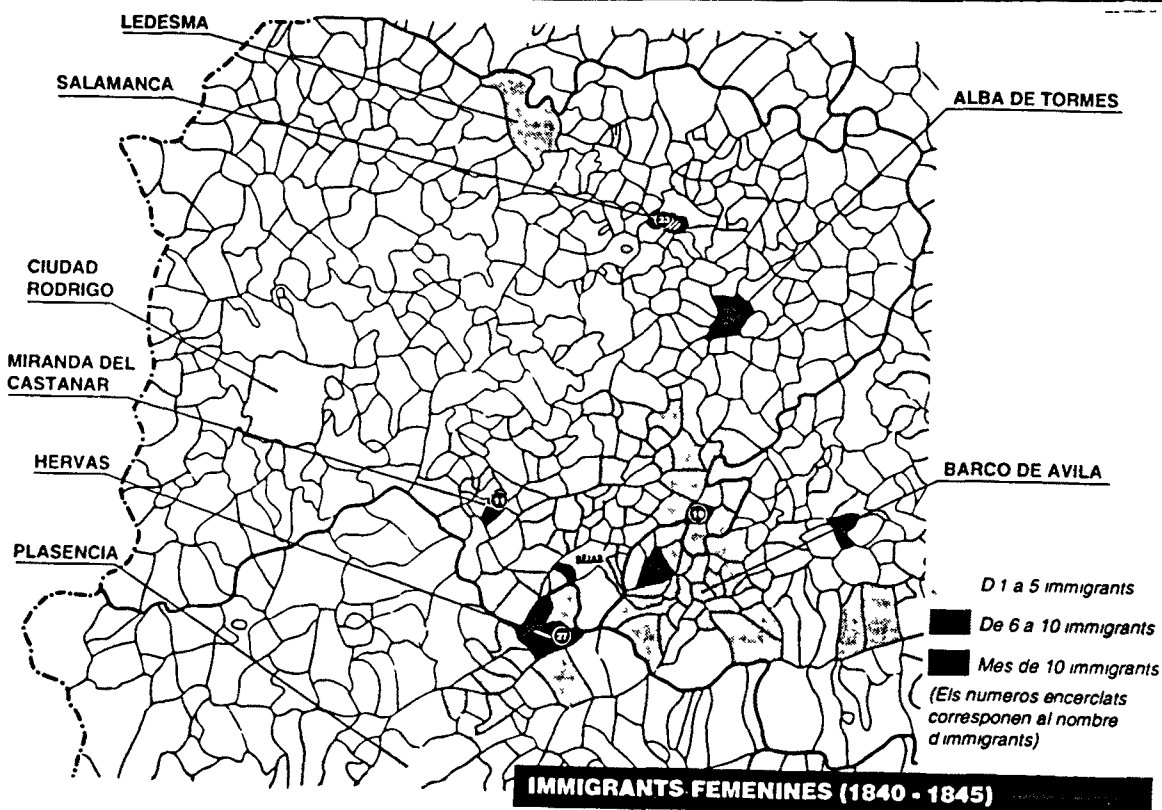
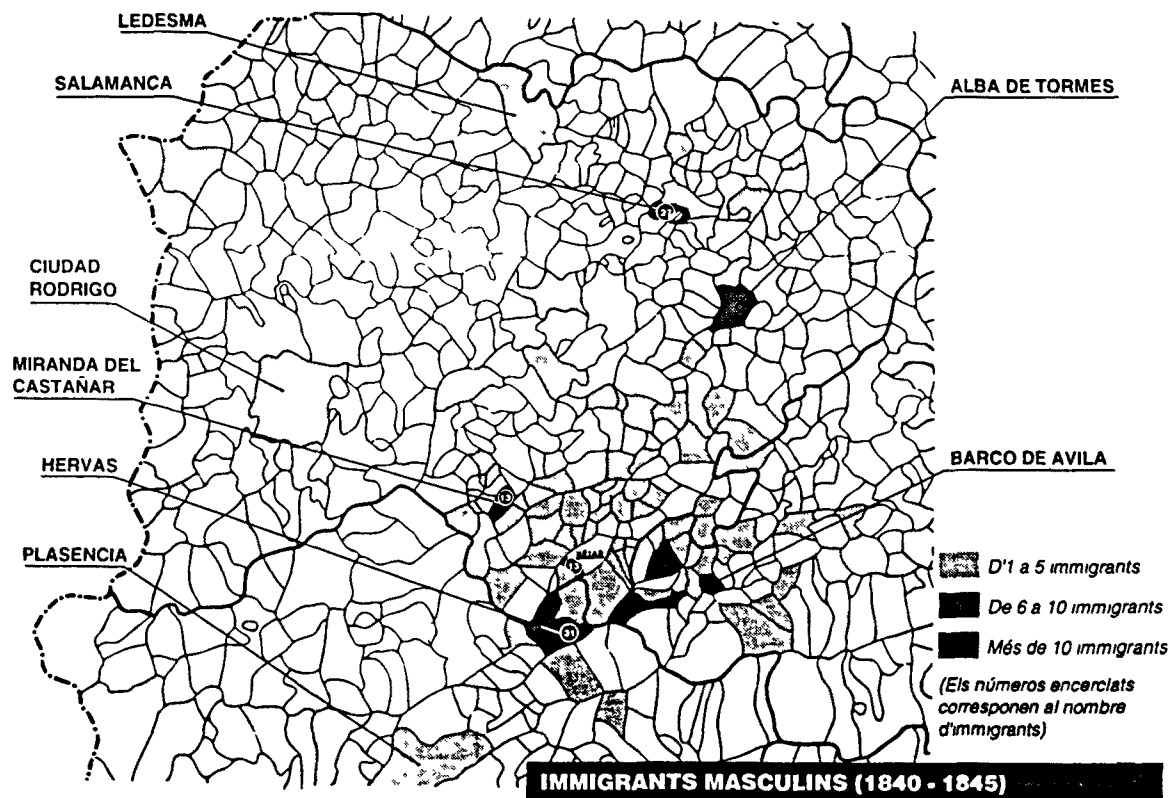
*: S'entén per comarca de Béjar tot el partit d'Antic règim, incloent els pobles que passaren a les províncies de Cáceres i Avila el 1833, més l'antic partit de Montemayor, anexionat al de Béjar, i les àrees de Cespedosa i Puente del Congosto també anexionades al partit de Béjar el 1833.

** : 31 homes i 35 dones procedeixen de la comarca propera de la Sierra de Francia, i 25 homes i 24 dones de la ciutat de Salamanca.

***: La major part, 23 homes i 38 dones procedeixen de les comarques del Barco de Avila i Piedrahíta.

FONT: A.M.B., Registro civil de nacimientos, 1841-1845.

MAPES 11.1 I 11.2: MUNICIPIS D'ORIGEN DELS IMMIGRANTS PROCEDENTS DE L'ENTORN PROPER (1841-45)

Com mostren els mapes 11.1 i 11.2, no era només la distància l'única variable que determinava l'origen dels immigrants. Lluny de dibuixar cercles més o menys concèntrics, les poblacions d'origen dels immigrants es distribuïen en l'espai de manera irregular, sobretot en els cas dels immigrants masculins. En la pròpia comarca de Béjar, els diferents nuclis de població tenien una importància molt diversa pel que fa a l'aportació migratòria. Tot i que els mapes no ponderen el pes demogràfic de cada municipi d'origen, la divergència entre pobles de tamany força comparable com Hervás i Candelario, ja és prou significativa. A la província de Salamanca, fora de l'estricta comarca de Béjar, els immigrants procedien bàsicament de tres zones: la Sierra de Francia, especialment Miranda del Castañar i els pobles més propers a aquesta vila, la ciutat de Salamanca, i en menor mesura la zona de Salvatierra i Alba de Tormes. En canvi, la meitat occidental de la província (els partits de Ciudad Rodrigo, Ledesma i Vitigudino) pràcticament no proporcionaren immigrants a la vila de Béjar segons la font estudiada. Les migracions procedents del sud, de la província de Càceres i especialment de l'àrea de Plasencia, amb lligams històrics importants amb Béjar, eren en canvi absolutament irrellevants, si exceptuem els pobles de Baños, Hervás i la Garganta que formaven part del partit de Béjar durant l'Antic Règim.

Quant a la relació entre immigració i ocupació, la font només proporciona informació, que es resumeix en el quadre 11.4, sobre aquesta darrera variable pels cas dels homes:

QUADRE 11.4: PROPORCIÓ D'HOMES D'ORIGEN IMMIGRANT SEGONS OCUPACIO (1841-45)

	NASCUTS A BEJAR		IMMIGRANTS		TOTAL
	Nº	%	Nº	%	
Fabricants	44	83	9	17	53
Teixidors	191	85	34	15	225
Filadors/Cardadors	81	50	81	50	162
Perxers/Abaixadors	39	56	31	44	70
Altres tèxtils	29	81	7	19	36
TOTAL OF. TEXTILS	384	70	162	30	546
Artesans no tèxtils	47	28	123	72	170
Comerç i transport	13	38	21	62	34
Oficis agraris	1	3	32	97	33
Professions liberals	6	33	12	67	18
Altres	3	21	11	79	14

FONT: A.M.B., Registro civil de nacimientos, 1841-1845.

Cal, en primer lloc, assenyalar les diferències entre els treballadors tèxtils i els membres d'altres col·lectius professionals. Tot i que el principal grup d'immigrants era el dels ocupats en la draperia -que representaven entorn del 45 per 100 dels immigrants-, el pes relatiu dels homes d'origen forani era menor en els oficis tèxtils que en la resta. Globalment, els immigrants només representen el 30 per 100 dels pares de nadons ocupats en la draperia, el que contrasta amb percentatges d'immigrants molt superiors en la resta de sectors. Entre els artesans no tèxtils¹¹⁵⁰, i entre els comerciants i traginers els immigrants representaven entre el 60 i el 70 per 100 del total, i eren majoria absolutament aclaparadora entre els escassos actius agraris residents en el casc de la vila. Les pautes migratòries segons ocupació mantenien doncs una continuïtat respecte les observades en el segle XVIII. El fenòmen d'una menor permeabilitat dels oficis tèxtils al reclutament de treballadors externs a la comunitat

¹¹⁵⁰ Incloc els sastres, sombrerers i altres artesans de la confecció dins aquesta categoria.

local, derivat de la pervivència de pautes d'accés a l'aprenentatge que conservaven trets del passat gremial, és comú, d'altra banda, a la major part de nuclis drapers amb antiga tradició en aquesta activitat, tot i que en el cas de Béjar la polarització de l'origen geogràfic entre els actius tèxtils i els membres d'altres professions és més accentuada que en les localitats draperes catalanes estudiades per Enriqueta Camps¹¹⁵¹.

La professió marcava, no només la proporció de població local i immigrada, sinó també les zones d'origen dels immigrants. Encara que quan creuem les informacions sobre professió amb les que fan referència a les zones d'origen les xifres esdevenen massa atomitzades per extreure'n conclusions sòlides, tot sembla indicar que les oportunitats d'incorporar-se als oficis tèxtils per part dels immigrants eren clarament superiors entre els individus d'origen estrictament comarcal i els procedents d'altres nuclis drapers. Entre els immigrants ocupats en el tèxtil (i també entre els jornalers agraris), la meitat dels efectius procedien de la pròpia comarca, mentre que la mitjana de procedència comarcal en tots els oficis era del 34 per 100, i entre els artesans no tèxtils aquest percentatge disminuïa al 20 per 100. Mentre entre els filadors i abaixadors d'origen comarcal no s'observa massa concentració pel que fa als municipis d'origen, no succeeix el mateix en el cas dels teixidors: d'entre els 16 individus d'aquest ofici nascuts en els pobles de la comarca, 13 procedien del nucli draper

---

¹¹⁵¹A Terrassa el 1845 el 68 per 100 dels treballadors tèxtils eren naturals de la vila, mentre que entre els membres dels oficis tradicionals, els homes autòctons eren el 61 per 100; en l'única categoria professional que els immigrants es situaven per damunt del 50 per 100 era entre els pobres i servei domèstic. A Sabadell el 1850, la immigració era superior en totes les categories professionals, però la polarització segons oficis era molt inferior a l'observat a Béjar: els immigrants eren el 45 per 100 dels treballadors tèxtils, mentre que les altres categories professionals (amb l'excepció dels pobres i servei domèstic) els immigrants representaven entre el 67 i el 56 per 100. E. Camps, La formación del mercado de trabajo..., pp. 73 i 75.

d'Hervás. Entre els 32 immigrants que procedien de les províncies no llindants de Castella i Lleó, l'únic grup que es pot individualitzar és la petita colònia d'onze segovians, tots ells dedicats al tèxtil. Aquests individus eren aclaparadora majoria entre els 17 immigrants d'ofici tèxtil procedents de la Messeta nord, excloent les províncies de Salamanca i Avila¹¹⁵². Un exemple en negatiu dóna suport també a la idea que, fora de l'estricta àmbit comarcal, els immigrants procedien de nuclis amb una certa tradició drapera: la ciutat de Salamanca proporcionà 25 immigrants masculins, però cap d'ells era treballador tèxtil; l'aclaparadora majoria -21 individus- eren, en canvi, artesans d'oficis tradicionals.

El registre civil permet també diferenciar els treballadors tèxtils que hi apareixen segons ofici. En el propi sector les diferències entre professions són notables. Els percentatges més baixos d'immigrants corresponen -si deixem de banda els fabricants-, als teixidors, i als grups minoritaris que he agrupat sota l'epígraf d'altres treballadors tèxtils (bataners, majordoms i tintorers). Mentre en aquests casos els immigrants no arriben al 20 per 100, la immigració és notable en altres col·lectius tèxtils: els filadors i cardadors, amb un 50 per 100 d'immigrants, i els perxers i abaixadors, entre els quals els immigrants representen el 44 per 100 del total. Així, la immigració afectà de manera més acusada als oficis mecanitzats, però de fet les proporcions entre el reclutament local o extern per oficis no diferia substancialment de l'observat en el segle XVIII, etapa en la que també es registraven majors percentatges d'immigrants entre els treballadors de les fases inicials i finals del procés productiu, alhora que l'origen bàsicament

---

¹¹⁵² Cal destacar, en canvi, la inexistència de migracions procedents dels nuclis drapers en crisi de l'Alta Extremadura.

local dels teixidors.

Les diferències en el reclutament dels treballadors tèxtils segons ofici no poden ser imputades només a la qualificació¹¹⁵³. Certament, no sembla que les exigències en habilitats tècniques fossin massa rellevants per a esdevenir filador amb les *jennies* tipus Cockerill¹¹⁵⁴, encara que la qualificació tècnica era superior en el cas dels filadors de *mule*, que, sobretot, havien d'ésser capaços d'assumir funcions organitzatives i de control del procés productiu¹¹⁵⁵. La mecanització dels acabats reduí també la qualificació dels treballadors ocupats en aquesta fase del procés productiu, especialment els abaixadors¹¹⁵⁶. Però, en el cas de Béjar, l'especialització progressiva en gèneres de qualitats inferiors apropava les qualificacions necessàries als teixidors de la vila amb les que posseïen els teixidors rurals o dels nombrosos centres tèxtils en decadència de Castella i Extremadura, fet que en principi hauria hagut de tendir a augmentar les possibilitats d'incorporació a aquest ofici per part dels immigrants. Per tant, si en el tissatge l'oferta de treball fou bàsicament local i poc permeable a la immigració, a diferència del que succeïa en altres fases del procés productiu, no fou

---

¹¹⁵³Entenent aquesta en un sentit purament tècnic. Naturalment, la designació d'un ofici com a qualificat és sovint "socialment construïda". Un planteig sobre aquest fenomen aplicat a la indústria fabril llanera del segle XIX, que insisteix en els biaixos sexistes D. Busfield, "Skill and the sexual division of labour in the West Riding textile industry, 1850-1914", a J.A. Jowitt i J.A. McIvor (eds), Employers and labour in the English textile industries, 1850-1914, Londres, 1988, pp. 153-170

¹¹⁵⁴Ponts belgues assenyalaven que calien només uns quinze dies d'aprenentatge per què un noi pogués fer funcionar una màquina tipus Cockerill. P. Lebrun, M. Bruwier, J. Dhondt, G. Hansotte, Essai sur la révolution industrielle..., p. 177.

¹¹⁵⁵D. Busfield, "Skill and the sexual division...", pp. 156-159; W. Lazonick, "Industrial relations and technical change: the case of the self-acting mule", Cambridge Journal of Economics, 1979, 3, pp. 231-262.

¹¹⁵⁶No obstant, en algunes zones els abaixadors continuaren mantenint l'estatus d'"ofici". K.G. Ponting, "Cloth Finishing", a J.G. Jenkins (ed), The Wool Textile Industry in Great Britain, Londres, 1972, p. 173

degut a qüestions de caràcter tècnic, sinó fonamentalment a la cohesió d'aquest grup professional i probablement al seu control sobre l'aprenentatge. Les proves que en tenim són poques, però apunten en aquest sentit. Així, mentre es localitzen en les escriptures notariales del període alguns contractes d'aprenentatge atorgats per mestres teixidors i els pares o tutors dels aprenents, no hi ha cap indicati de l'existència de contractes de tipus similar en altres oficis¹¹⁵⁷.

La cohesió del grup dels teixidors s'evidencia també en les seva organització. Fou aquest col·lectiu el primer en crear el 1847 una societat de socors mutus, que probablement no actuava només com a tal sinó també com a societat de resistència encoberta¹¹⁵⁸. L'organització de la llarga vaga de 1856 demostra també el grau de cohesió d'aquest col·lectiu: per a poder suportar la manca d'ingressos derivada de la vaga, els teixidors aturaven alternativament el treball en les diverses fàbriques de la vila, de manera que els ingressos dels que es mantenien ocupats permetessin mantenir les famílies dels

---

¹¹⁵⁷A.H.P.S., Protocolos, prot. 656, fol 5 i prot. 657, fol 218. Això no vol dir que l'accés a l'aprenentatge no estés condicionat en alguna mesura pels treballadors adults en aquests oficis, però sí que la mediació del fabricant, tant en el reclutament de l'aprenent, com en la determinació de les condicions de treball d'aquest devia ser més decisiva. La pervivència de controls dels treballadors qualificats sobre l'aprenentatge, derivada en bona mesura de l'extensió de la subcontractació d'auxiliars i aprenents, ha estat ben demostrada en el cas britànic, pel que fa als filadors de *mule* i selfactina, per W. Lazonick, "Industrial relations and technical change...", pp. 231-262; en el context espanyol del segle XX, i en relació al treball femení, hi ha interessants testimonis orals sobre aquesta qüestió a M. Llonch Casanovas, Treball femení i migracions en el mercat laboral. Vilassar de Dalt, 1910-1945, memòria de post-grau, UAB, 1993, pp. 126-132.

¹¹⁵⁸L'aprovació de la Societat de Teixidors per part del Governador Polític a A.M.B., Correspondencia, 23-6-1847. Tenim algun indicati, encara que feble, que les activitats de la Societat no es limitaven a oferir ajut als socis malalts o incapacitats. El juliol de 1850 la Societat escrivia una carta a l'Ajuntament en la que negava l'acusació, formulada per alguns fabricants, de que la Societat "socorría de sus fondos a los operarios que no querían seguir trabajando en las casas de sus respectivos amos, contribuyendo de este modo a la desmoralización". A.M.B., Correspondencia, carta de 17-7-1850.

teixidors en vaga¹¹⁵⁹.

.....

Les dades procedents del registre civil de naixements permeten fonamentar dues conclusions. En primer lloc, els resultats sobre les àrees de procedència de la població immigrant ocupada en el tèxtil apunten, tot i la seva feblesa, que també en aquest cas podem parlar dels orígens "protoindustrials" dels treballadors en la primera fase de la industrialització. De manera més general, són coherents amb la línia historiogràfica que qüestiona que els moviments migratoris durant la primera etapa de la industrialització puguin ser explicats satisfactòriament en el context de models que pressuposin l'existència d'un mercat de treball únic i perfecte durant aquesta etapa¹¹⁶⁰. Sobretot la inserció dels immigrants en el mercat de treball de la vila no es pot explicar simplement a través de l'anàlisi de la demanda de treball. En aquest sentit, la prova més clara és que justament el grup professional en el qual augmentà de forma més significativa la demanda de treball, els teixidors, fos també el col·lectiu entre el que es registra un menor nombre d'immigrants. La segona conclusió fa referència a les característiques particulars del procés d'industrialització a Béjar. Tot i la cohesió de grup dels teixidors, similar a l'observat en altres centres drapers peninsulars i

---

¹¹⁵⁹ A.M.B., Correspondencia, carta de 20-1-1856.

¹¹⁶⁰ J. Pollard, "El trabajo en Inglaterra", a P. Mathias i M.M. Postan, Historia económica de Europa, tom VII: La economía industrial: capital, trabajo y empresa, Madrid, 1982, pp. 145-263 i, en el context espanyol, d'E. Camps, La formación del mercado de trabajo... Un planteig de tipus més general sobre la manca d'aplicabilitat d'anàlisis que pressuposin l'existència de perfecte mobilitat dels factors durant la primera industrialització M. Berg i P. Hudson, "Rehabilitating the industrial revolution...", pp. 24-50.

europèus¹¹⁶¹, la comparació de l'origen dels pares dels nadons amb les dades que ofereix E. Camps pels centres llaners del Vallès sembla demostrar que no podem parlar en el cas de Béjar de superiors rigideses en l'oferta de treball durant aquesta etapa¹¹⁶². Durant la primera meitat del segle XIX, el mercat laboral de la vila no es pot identificar -almenys en major mesura que la resta de centres drapers cohetanis- amb el món tancat, controlat per un nucli de treballadors gremialistes, que descrivien, després de l'etapa de crisi de la indústria vilatana, els fabricants d'inicis del segle XX.

11.2.3- La "trampa" de la immigració: hipòtesis sobre els efectes de les pautes migratòries en el mercat de treball local.

A partir d'inicis dels anys quaranta comencen a detectar-se indicis d'una creixent oposició a la presència de treballadors immigrants. El maig de 1843 l'Ajuntament informava al Comandant General de la província de Salamanca sobre "el atentado que se decía querían cometer algunos jornaleros de las Fábricas contra los forasteros residentes en esta Villa"¹¹⁶³. Dos anys més tard, l'Alcalde rebia una carta d'un tal Custodio Fernández en la que es formulaven amenaces si no s'aturava la immigració.

---

¹¹⁶¹Pel cas del Vallès, on els teixidors també eren d'origen sobretot local i mantenien un fort control sobre l'aprenentatge, J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., vol III, pp. 1061-1062; al Biellese, el reclutament dels teixidors encara era més tancat: F. Ramella, Terra e telai..., pp. 187-193.

¹¹⁶²Veure nota 1151. Les xifres referents a Béjar tampoc contrasten massa amb les disponibles per a altres centres llaners europeus. Comptem, per exemple, amb dades sobre Mázamet al Lenguadoc, un puixant centre tèxtil des d'inicis del segle XIX fins a 1860, on entre el 70 i el 80 per 100 de la població era originària de la pròpia vila durant les dècades de 1820 i 1840. R. Cazals, Les révolutions industrielles à Mázamet, 1750-1900, Paris-Toulouse, 1983, pp. 108 i 124-126.

¹¹⁶³A.M.B., Correspondencia, carta de 6-5-1843

El contingut de la carta era el següent:

"los hijos de la misma (Béjar) (...) con respecto a no haber trabajo más que para el Forastero decimos (...) que si no trata (...) de amparar a los hijos del Pueblo se tenga usted a las resultas porque están muchos hijos del Pueblo sin trabajo y los forasteros los mejores obradores y en ninguna parte pasa lo que aquí. Se lo hacemos presente para que cuarenta y ocho que somos avenidos ejecutemos un escarmiento con los forasteros así le digo a usted que obre usted según su derecho no como cuando echó usted a las mujeres lo que usted no debía de hacer que esas no nos gustan nada pero usted por taparnos los ojos, no quiero escribir más que al buen entendedor con una palabra basta"¹¹⁶⁴

L'amenaça d'alteracions de l'ordre públic devia ser seriosa perquè, arrel de la carta anterior, l'Ajuntament demanà a l'empresa de carreteres de Béjar i a la Comissió de Camins de la província una modificació en el pla de treball de la construcció de la carretera d'Avila a Extremadura per a poder ocupar als treballadors en atur¹¹⁶⁵.

L'intent de reservar el treball pels naturals de la vila no s'explica només per la pervivència de "mentalitats" gremials; intentaré demostrar tot seguit que les característiques de l'oferta de treball, en el context d'una vila configurada com un enclau industrial, expliquen en bona mesura aquestes actituds, i l'intent, reixit si hem de creure els fabricants de 1914, de configurar un mercat de treball "tancat".

En el cas català, ha estat descrita la importància de les rutes migratòries de les famílies de treballadors tèxtils, generalment en fases desfavorables del cicle familiar, que formaven un ampli estrat de població flotant en les viles industrials. Els moviments de la població es caracteritzaven

---

¹¹⁶⁴ A.M.B., Correspondencia, carta de 7-5-1845

¹¹⁶⁵ A.M.B., Correspondencia, carta de 11-5-1845

així per les migracions successives en la història particular de les famílies; sovint el destí final era Barcelona¹¹⁶⁶. Aquest model migratori era possible en el context d'una regió amb un ampli teixit industrial, que comptava a més amb una gran urbs industrial en formació. Ben diferent, per les seves pròpies característiques d'enclau industrial, havia de ser la mobilitat de la població en el cas de Béjar.

L'anàlisi detallat d'aquesta qüestió només seria possible si comptéssim amb registres paral·lels dels fluxes d'entrada i sortida de la població. Tot i que no es disposa de fonts d'aquest tipus, es poden extreure algunes lliçons a partir dels registres de passaports expedits per l'Ajuntament de la vila els anys 1828, 1832-1836 i 1838, que es localitzen en els lligalls de correspondència de l'arxiu municipal. L'anàlisi dels passaports és complexa, perquè hi apareixen viatges motivats per raons molt diverses: sortides de fabricants, comerciants o traginers per motius comercials, desplaçaments de treballadors estacionals, canvis de domicili o viatges temporals per raons purament personals. A més, no sempre es detalla de forma precisa la finalitat del viatge. Tot i així, la font -que registra 2.570 desplaçaments fora del partit judicial- pot ser útil per a realitzar algunes observacions. En primer lloc, només 165 viatges -el 6 per 100 del total- estan protagonitzats per treballadors tèxtils, tot i que aquest col·lectiu era, com hem vist, absolutament majoritari entre la població de la vila. A més, en la major part dels casos, les sortides fora la vila no devien estar relacionades amb canvis de domicili o amb la recerca de treball. La font no és en aquest aspecte prou precisa, però la major part dels viatges,

---

¹¹⁶⁶E. Camps calcula que entre el 65 i el 75 per 100 de les migracions internes tingueren com a destí definitiu Barcelona. E. Camps, La formación del mercado de trabajo..., p. 92-98 i 234.

de caràcter temporal, tenien a veure amb afers purament personals, mentre que només en 44 casos es cita explícitament que els treballadors tèxtils es desplaçaven fora la vila per qüestions relacionades amb la seva activitat o per a fixar la seva residència en una altra localitat.

Es pot estudiar millor aquesta qüestió si analitzem tots els viatges registrats que la font permet definir com a canvis de residència o com a desplaçaments per raons laborals, excloent el comerç. El quadre següent mostra la distribució segons professions dels passaports expedits per aquesta raó:

QUADRE 11.5: DESPLAÇAMENTS FORA DEL PARTIT JUDICIAL PER RAONS LABORALS (1828-1838)

OFICIS	DESPLAÇAMENTS	%
Construcció	307	40
Jornalers agraris	169	22
Artesans no tèxtils *	189	24
Treballadors tèxtils	44	6
Espectacles	23	3
Administració i professions liberals	9	1
Servei domèstic	8	1
Altres	9	1
No s'indica	18	2
TOTAL	776	100

*: S'inclouen 6 maquinistes i 5 individus especialitzats en reparació i construcció de peces dels telers. FONT: A.M.B., Correspondència, registres de passaports de 1828, 1832-1836 i 1838 continguts en els lligalls corresponents.

En tots els viatges localitzats que tenen explícitament motivacions laborals, els protagonitzats per treballadors tèxtils són extremadament minoritaris. Pel que fa als altres oficis, gairebé tots els desplaçaments que es registren en el quadre corresponen a migracions estacionals o de treballadors ambulants. Els viatges dels treballadors de la construcció, en la seva immensa majoria gallecs, són en gairebé tots els casos sortides, de retorn a Galícia després de la temporada de

treball a la vila de Béjar i altres zones de Castella. També la major part dels jornalers agraris són treballadors estacionals, i les característiques ambulants són inherents, lògicament, al treball dels músics, còmics i actors que he englobat en la categoria d'espectacles. Finalment, cal subratllar l'escàs nombre de sortides entre el servei domèstic, explicable perquè en la major part dels casos aquests treballadors devien procedir de pobles del mateix partit judicial i els seus desplaçaments devien consistir en el retorn a aquests.

Si els desplaçaments de treballadors tèxtils són absolutament minoritaris, malgrat la seva importància relativa en el conjunt de la població vilatana, també afectaven a oficis molt concrets. El quadre següent desglossa per oficis tots els desplaçaments per raons laborals dels treballadors tèxtils

QUADRE 11.6: DESPLAÇAMENTS LABORALS DELS TREBALLADORS TÈXTILS (1828-1838)

OFICIS	DESPLAÇAMENTS	%
Apartadors de llanes	24	54
Tintorers	7	16
Filadors/cardadors	6	14
Teixidors	3	7
Bataners	2	4
Operaris de fàbrica	2	4
TOTAL	44	99

FONT: A.M.B., Correspondencia, registres de passaports de 1828, 1832-1836 i 1838 continguts en els lligalls corresponents.

Com s'observa en el quadre, més de la meitat dels viatges dels treballadors del tèxtil eren portats a terme per membres d'un ofici, el d'apartadors de llana, de característiques ambulants. Vuit dels 24 apartadors que trobem registrats eren veïns de Béjar que anaven a realitzar la seva feina fora la vila. Els setze casos restants corresponen a apartadors

forasters (11 d'Enciso, quatre de Segovia i un de Villacastín) que realitzaven aquesta activitat a temporades en els diversos nuclis llaners de Castella. Les seves estances a la vila devien ser curtes: en els casos que s'indica aquesta dada, aquests períodes no superaven els dos mesos.

La resta de desplaçaments de treballadors tèxtils registrats eren d'una durada superior¹¹⁶⁷. Entre els tintorers, col·lectiu de tècnics entre els que abundaven els estrangers, els desplaçaments tenien una importància, en relació al seu pes numèric, no pas menypreable. El que cal assenyalar, però, és l'escassíssima importància dels desplaçaments dels treballadors més nombrosos, els que ocupaven un lloc central en el procés productiu tèxtil: teixidors i filadors. Com s'observa en el quadre només tres teixidors i cinc filadors canviaren de domicili fora del partit judicial en els anys que registra la font. En gairebé tots els casos eren treballadors que havien immigrat a Béjar en els anys anteriors -quan s'indiquen els períodes de permanència a la vila aquests oscil·len entre els 4 i els 14 anys - i excepte en un cas, es tractava d'homes sols, solters o vídus. En quatre casos, el desplaçament consistia en el retorn a la localitat d'origen. Les abundants migracions itinerants de famílies completes de treballadors tèxtils que es registren al Vallès són, doncs, totalment inexistents en el cas de Béjar. L'arribada a la vila i la incorporació a un ofici tèxtil finalitzava gairebé sempre o amb la permanència a Béjar o amb el retorn als pobles comarcans d'origen, un fenomen aquest darrer impossible d'observar amb les fonts disponibles. Aquestes pautes de mobilitat ajuden a explicar la virulència de la competència pel treball -almenys

---

¹¹⁶⁷L'única excepció és la del tintorer domiciliat a Béjar Eugenio Raulet, que féu dos viatges per a treballar temporalment a Pradoluengo i a Orense.

forasters (11 d'Enciso, quatre de Segovia i un de Villacastín) que realitzaven aquesta activitat a temporades en els diversos nuclis llaners de Castella. Les seves estances a la vila devien ser curtes: en els casos que s'indica aquesta dada, aquests períodes no superaven els dos mesos.

La resta de desplaçaments de treballadors tèxtils registrats eren d'una durada superior¹¹⁶⁷. Entre els tintorers, col·lectiu de tècnics entre els que abundaven els estrangers, els desplaçaments tenien una importància, en relació al seu pes numèric, no pas menypreable. El que cal assenyalar, però, és l'escassíssima importància dels desplaçaments dels treballadors més nombrosos, els que ocupaven un lloc central en el procés productiu tèxtil: teixidors i filadors. Com s'observa en el quadre només tres teixidors i cinc filadors canviaren de domicili fora del partit judicial en els anys que registra la font. En gairebé tots els casos eren treballadors que havien immigrat a Béjar en els anys anteriors -quan s'indiquen els períodes de permanència a la vila aquests oscil·len entre els 4 i els 14 anys - i excepte en un cas, es tractava d'homes sols, solters o vídus. En quatre casos, el desplaçament consistia en el retorn a la localitat d'origen. Les abundants migracions itinerants de famílies completes de treballadors tèxtils que es registren al Vallès són, doncs, totalment inexistents en el cas de Béjar. L'arribada a la vila i la incorporació a un ofici tèxtil finalitzava gairebé sempre o amb la permanència a Béjar o amb el retorn als pobles comarcans d'origen, un fenòmen aquest darrer impossible d'observar amb les fonts disponibles. Aquestes pautes de mobilitat ajuden a explicar la virulència de la competència pel treball -almenys

---

¹¹⁶⁷L'única excepció és la del tintorer domiciliat a Béjar Eugenio Raulet, que féu dos viatges per a treballar temporalment a Pradoluengo i a Orense.

en alguns oficis i en funció de les oportunitats canviants d'ocupació- que s'entrevèia en els testimonis citats a l'inici d'aquest apartat.

En el terreny de les hipòtesis, es pot plantejar que aquests fenòmens tingueren alguna incidència en la lentitud de la introducció de noves tecnologies, sobretot a partir dels anys quaranta. D'una banda, tot i que és impossible comprovar-ho empíricament, no és inversemblant suposar que les peculiaritats del mercat de treball local contribuïren a mantenir baixos, en termes relatius, els nivells salarials¹¹⁶⁸, generant així menors incentius per a la introducció de tecnologies estalviadores de treball. De l'altra, després del període de creixement de la població, la por a la conflictivitat social que podia generar el desplaçament de treball per les màquines de la darrera generació pot ajudar a explicar el retard en la mecanització a partir de les dècades dels quaranta i cinquanta. Les prevencions d'Ezequiel Illán contra els telers mecànics i les màquines de triar llana que es fèien paleses despés del seu viatge per Europa el 1850 -màquines que "dejarían tantos brazos sin trabajo" i que, per això mateix, "merecen otras consideraciones para su introducción"¹¹⁶⁹-, donen algun suport a aquesta darrera hipòtesi.

---

¹¹⁶⁸Tot i que les dades de salaris són pràcticament inexistents, els escassíssims indicis disponibles donen suport a aquesta hipòtesi. El 1850 el teixidor Luis Pérez s'obligava a ensenyar l'ofici al noi Lucas Regadera. En el contracte d'aprenentatge, s'obligava a pagar a l'aprenent 1,5 rals per ram teixit, sempre i quan el fabricant pel qual treballessin pagués a raó de 5 rals per ram (A.H.P.S., Protocolos, prot. 657, fol 218). El 1856 fonts municipals explicaven que la tarifa a preu fet d'un ral per ram equivalia a un jornal de 2,5 rals (A.M.B., Correspondencia, 29-1-1856). Utilitzant aquesta font, els 5 rals per ram citats en el contracte de 1850 significarien un jornal de 12,5 rals pel teixidor i l'aprenent, i de 8,75 rals si només tenim en compte el teixidor. El mateix any 1850 els jornals dels teixidors de draps del Vallès oscil.laven entorn dels 14,5 rals (J.M. Benaul Berenguer, La indústria tèxtil llanera a Catalunya..., vol III, p. 1071). Cal tenir en compte, però, la superioritat en la qualitat dels gèneres produïts al Vallès.

¹¹⁶⁹Veure nota 910.

CONCLUSIÓ

En aquest capítol s'ha suggerit que cal matisar i plantejar en altres termes la hipòtesi que durant la primera meitat del segle XIX el canvi tècnic i el creixement industrial de la vila s'hagués vist frenat per les característiques del mercat de treball local. D'una banda, malgrat la reestructuració de la demanda de treball que implicà la mecanització, no hi hagué fenòmens d'oposició a les màquines durant aquest període, un fet que probablement té a veure amb els efectes expansius que tenia la prosperitat de la indústria sobre la demanda de treball vilatà.

D'altra banda, difícilment es pot sostenir que les pautes restrictives de caràcter gremialista condicionessin l'oferta de treball en una mesura superior als altres centres tèxtils llaners europeus del període. El creixement de la població fou molt accentuat, clarament excepcional en el context castellà. Com s'ha argumentat, aquesta expansió demogràfica s'explica en bona mesura per la immigració. La intensitat d'aquesta, mesurada a través de la proporció d'immigrants entre els pares dels nadons que apareixen en el registre civil durant els primers anys quaranta, era notable, tot i que la influència que exercia Béjar es circumscribia majoritàriament a les zones més properes. Si bé en conjunt la immigració afectava menys als oficis tèxtils que a d'altres col·lectius professionals, aquesta afirmació és sobretot vàlida en el cas dels teixidors, el grup d'ofici més cohesionat de la vila. En canvi, el reclutament dels filadors i d'una part important dels treballadors de l'acabat -perxers i abaixadors- fou notablement "obert" durant aquesta etapa.

L'estudi dels registres de passaports sembla indicar que els

immigrants tendien en bona mesura a convertir-se en població estable, el que era conseqüència de les característiques d'enclau industrial de la vila. Hem plantejat la hipòtesi que aquest tipus de pautes migratòries tendien a crear una situació socialment molt conflictiva en moments de crisi o de fluctuacions estacionals de la producció. En aquest context, s'expliquen els fenòmens d'oposició als immigrants detectables a partir dels anys quaranta i, potser també, el reforçament d'actituds que intentaven mantenir un superior control de l'oferta de treball a partir d'aquest període. D'altra banda, s'ha plantejat la hipòtesi que aquestes peculiaritats en les pautes de mobilitat de la població jugaren algun paper en la lentitud relativa de l'adopció de canvis tecnològics a partir de la dècada de 1840.